

Պատմութիւն

[Ա]

Ժամանեցին մեզ աւուրք չարչարանաց,
Եւ գտին զմեզ նեղութիւնք անհնարինք.
Քանզի լցեալ զեղաւ չափ մեղաց մերոց,
Եւ ել աղաղակ մեր առաջի Աստուծոյ:
Ապականեաց ամենայն մարմին զճանապարհս իւր,
Եւ երկիր լցաւ յանօրէնութենէ.
Արդարութիւն նուազեաց, եւ անառակութիւն յաճախեաց,
Ժողովուրդ եւ քահանայ ստեաց Աստուծոյ.
Որոյ աղագաւ ազգք օտարածնաց
Օտարացուցին զմեզ ի բնակութենէ մերմէ,
Եւ դարձան փառք մեր յապականութիւն:
Շունչ ի մեզ ոչ մնաց,
Եւ կորեաք ի հատման յուսոյ մերոյ.
Զորացաւ մահ եւ եկուլ,
Եւ դժոխք շատ ասել ոչ կամեցան.
Ամենեցուն յարձակեցան ի մեզ ձեռք,
Եւ յանգման յաւուրս մեր ժամանակ ոչ ծանեաւ
Զմնացորդս պատուհասին վճարմամբ անցելոց:
Յաջորդք ի յաջորդաց փոխանակեցին,
Եւ նուազեաց արդիւն արծարծիչ շնչոյ կենդանութեան:
Հաստատունք յաշխարհի ի պանդխտութեան իւրեանց
Պանդխտեցան երկրորդ անգամ եւ եղեն վտարանդիք
Ի ձեռանէ պանդխտաց ապստամբաց.
Ի սիրելեաց քակտեալք զորս ոչ սուր սատակեաց
Ցրուեցան զօրէն աստեղաց մոլորական կոչեցելոց.
Յոր յաւուրս մեր զարթեան պատերազմունք ի չորից կողմանց՝
Յարեւելից սուր, յարեւմտից սպանումն,
Ի հիւսիսոյ հուր, ի հարաւոյ մահ.
Բարձան ուրախութիւնք յերկրէ,
Լռեցին ձայնք քնարաց,
Լռեցին բմբիւնք թմբկաց,
Բարձրացան աղաղակք լալեաց...

Եւ այսոքիկ այսքան. բայց ժամ է մեզ ի գլուխ պատմութեանս ընթանալ, եւ աստի սկիզբն առնել, որպէս զի դիրաձան լիցի մեզ բանս.

Եւ եղև յետ մահուան Դաւթի Կիրապաղատի, որ էր այր հօգօր եւ աշխարհաշէն, մեծապարգէւ եւ աղքատասէր, որ էր արդարեւ սահման խաղաղութեան. քանզի յաւուրս նորա հանգչէր ամենայն մարդ, ըստ մարգարէութեանն, ընդ որթով իւրով եւ ընդ թզենեաւ: Իսկ զկնի մահուան նորա խաղաց ինքնակալ թագաւորն Հռոմոնց

Վասիլն՝ ի քսան եւ հինգերորդ ամի թագաւորութեանն իւրոյ ծանր զինու. եւ դէմ եղեալ գայ հասանէ յԵկեղեաց գաւառ, զանց արարեալ զբազում օթեւանօք: Եւ ընդառաջ ընթանան նմա ազատագունդ զօրքն Տայոց, եւ առատատուր պարգեւօք մեծարեալ ի նմանէ իւրաքանչիւր ոք ըստ արժանեաց՝ յիշխանութիւն, ի պատիւ, ի գահ ժամանեալ՝ ցնծացեալ բերկրեցան յոյժ: Բայց կատարեցաւ առ նոսա մարգարէութիւն հոգերգողին Դաւթի, թէ «Ընդ առաւօտս որպէս դալարի բուսցին, ընդ առաւօտս որպէս դալարի զուարճացին եւ ծաղկեցին. ընդ երեկոյս թարշամեցին, չորացին եւ անկցին <Սաղմ. 2Թ 5-6>: Քանզի թագաւորն անցեալ յաշխարհն Աղօրի՝ մերձ յամուրն որ Հաւաճիչն կոչի, երեկօթս առնէ: Եւ ոչ գիտեմ յորպիսի պատճառանաց ընդ միմեանս անկեալ արեւմտական զօրն, որ կոչի Ըռուգք, եւ ազատագունդն, եւ ի նմին տեղոջ մեռան յազատացն երեսուն այր ի յոյժ պատուաւորացն: Եւ այս ոչ եթէ առաւիր եւ ի զուր անց ընդ նոսա, այլ քանզի նոքա յաւուր մեծի հինգշաբաթին դեղ մահու խառնեալ ի խորհուրդ պատարագին արբուցին նմա, եւ հեղձամահ արարեալ զերանելի անձն՝ բարձին ի կենացս, ձանձրացեալ կենօք նորա, վասն առաջիկայ խոստմանցն՝ որ ի թագաւորէն ակն ունէին. վասն այնորիկ Աստուծոյ արդարադատ իրաւունքն՝ ըստ գործոց նոցա հատոյց նոցա: Եւ յայնմ օրէ եւ այսր ոչ յաջողեցաւ երբէք ազատ ի տանէ Տայոց ելանել, եթէ յերկարեաց զկեանս իւր, այլ վաղահուպ մահու վճարեցան եւ բարձան ի կենաց: Կշտամբեալ յանդիմանէ զնոսա բարձրն Եսայիաս՝ յորս ասէ. «Փոխանակ զի ոչ ախորժեաց ժողովուրդ այդ զջուրն Սելովմայ որ գնայր իսաղաղ, այլ կամեցան առնել իւրեանց թագաւոր զՀոսափմ եւ զորդին Տաբէլայ, վասն այնորիկ այսպէս ասէ տէր. Ես ածեմ ի վերայ ձեր զջուր գետոյն զհզօրն եւ զյորդն, զարքայն ասորեստանեայց եւ զփառս նորա <Ես, Ը 6-7>: Եւ այսոքիկ այսքան:

Եւ ի նմին տեղոջ գայ հանդիպի թագաւորն Ափիսագաց Բագարատ, եւ հայր նորա Գուրգէն, եւ մեծապէս փառաւորէ զնոսա ինքնակալ թագաւորն: Եւ տայ Բագարատայ զպատիւ կիրապաղատութեան եւ հօր նորա՝ զմագիստրոսութեան, եւ արձակէ զնոսա իսաղաղութեամբ: Եւ ինքն երթեալ անցանէ ընդ Հարք եւ ընդ Մանազկերտ եւ զետղ առեալ դառնայ ի վերայ Բարգրեւանդայ եւ գայ ի քաղաքն Ուխթեաց, եւ տիրէ բազում գաւառաց եւ բերդից եւ քաղաքաց: Եւ կացուցանէ ի վերայ նոցա գործակալս եւ դատաւորս եւ վերակացուս. եւ ինքն դառնայ զճանապարհս իւր իսաղաղութեամբ, եւ հասանէ ի թագաւորական քաղաքն իւր ի Կոստանդնուպօլիս: Այս եղեւ ի չորեքհարիւր յիսուն թուականիս եւ դադարեալ երկիրն հանգեաւ ամս չորեքտասան:

Եւ ինքն թագաւորն երթեալ վճարէ զհոգս արեւմտական կողմանն. քանզի տիրէ Բուլղարաց աշխարհին, գաւառաց եւ քաղաքաց նոցա, զոր ի բազում ժամանակաց հետէ ի սկզբան թագաւորութեան իւրոյ՝ անհանգիստ պատերազմօք ո՛չ կարաց ընդ ձեռամբ առնել. իսկ այժմ պատեհութիւնքն նմա ի դէպ ելանէին: Քանզի որ ունէր զաշխարհն՝ յաղթողն ի պատերազմունս, վախճանեցաւ իւրային մահուամբ. իսկ որդիք նորա՝ քանզի ո՛չ հնազանդեցան միմեանց, անձնատուր եղեալ ելին առ թագաւորն. քանզի «Ամենայն թագաւորութիւն բաժանեալ յանձն՝ ո՛չ կարէ կեալ <Մարկ. Գ 24>: Այս է Բուլղարաց երկրի առնույն օրինակ: Իսկ թագաւորն զորդիս Բուլղարաց բռնակալին հանեալ ի ժառանգութենէ իւրեանց զարմօք եւ ազգաւ, եւ տայ նոցա տեղիս յաշխարհն Հռոմոց. իսկ զզօրսն աշխարհին՝ խաբանօք ի մի վայր ժողովէ, որպէս թէ պարգեւս տալ նոցա, եւ գրով զհամար նոցա կալեալ՝ առաքէ

զնոսա յարեւելս անդառնալի եկիւք. որք եկեալ զաշխարհս յաւեր դարձուցին: Վա՛յ նոցա գալոյն յարեւելս, եւ վա՛յ ուր նոքա անց եւ դարձ արարին. ահա ազգ չար եւ անողորմ, ազգ դառնասիրտ եւ հարկանօղ. ի դէպ է ասել առ նոսա զմարգարէական ողբսն. «Առաջ նորա դրախտ փափկութեան, եւ վերջ նորա դաշտ ապականութեան <4 Յովէլ. Բ 3>: Եւ այսոքիկ այսքան. բայց մեք ի կարգ պատմութեանս դարձցուք:

Յամի չորեքհարիւրերորդի վաթսներորդի չորրորդի թուականիս մերոյ՝ մեռաւ թագաւորն Ափխազաց Բագարատ, եւ թագաւորէ Գեորգի որդի նորա ընդ նորա. առ որ գրէ ինքնակալ թագաւորն Վասիլ հրովարտակ, որ ունի օրինակ գայս. եթէ՝ Չոր ի Կիրապաղատին բաժնէ ետու հօր քում ի պարգեւ՝ թո՛ղ, եւ քո հայրենեացն միայն լեր իշխան: Իսկ նա ո՛չ առնու յանձն. այլ ի մանկական տիսն հպարտացեալ՝ զընդդէմսն առնէ պատասխանի, եթէ՝ Չոր իմ հայրն կարեալ է իշխանութեամբ, յայնմանէ եւ տուն մի չտամ ումեք: Իսկ ինքնակալին լուեալ գայս, զօր առաքէ բռնութեամբ տիրել աշխարհին: Որոց ընդդէմ եկեալ քաջացն Տայոց՝ մօտ ի մեծ աւանն Ուխթեաց, ի փախուստ դարձուցին զգօրս Հոռոմոց. բայց քաղաքին եւ այլ շինանիստ տեղեացն չմեղան ինչ: Այս եղև սկիզբն կործանման տանն Տայոց.

[Բ]

Յայնմ ժամանակի էր եւ Հայոց աշխարհին թագաւոր Գագիկ որդի Աշոտոյ, եղբայր Սմբատայ եւ Գուրգենայ, ի ցեղէն Բագրատունոյ, այր հզօր եւ յաղթօղ ի պատերազմունս. սա ի խաղաղութեան կալաւ զաշխարհս Հայոց: Ի սորա ժամանակս պայծառացան կարգք եկեղեցոյ, եւ լուսաւորեցան մանկունք ուխտի սրբութեան. ի սորա աւուրս «Լցաւ երկիր գիտութեամբ տեառն՝ իբրեւ զջուրս բազումս որ ծածկեն զծովս <Ես. ԺԱ 9> ըստ մարգարէին կանխաձայնութեան: Քանզի ունէր զաթոռ հայրապետութեան տէր Սարգիս, սնեալ սրբութեամբ ի ծոց եկեղեցոյ եւ վարժեալ կրօնաւորական ճգնութեամբ ի կրօնաստանն՝ որ կոչի Սեւանայ կղզի. զոր շնորհին Աստուծոյ կոչէն ըստ արժանաւորութեան. եւ նստուցանեն յաթոռ մերոյ Լուսաւորչին. որ նորին կարգօքն քաղաքավարեալ ի մարմնի, բարի հանդիսիւք աւարտեաց զկեանս իւր.

Եւ էին յայնմ ժամանակի վարդապետք՝ Սարգիս եւ Տիրանուն եւ Յենովք, որ կաթուղիկոսարանին էին վարդապետք. եւ Սամուէլ, որ Կամրջացն Չորոյ վանացն առաջնորդութեամբ հովուէր. եւ Յովսէփ որ Հնձուց վանացն էր նախագահ. եւ Ստեփաննոս Տարօնացին որ զաշխարհապատում գիրսն շարագրեաց սքանչելի յօրինուածովք, սկսեալ ի մարդն առաջին եւ գայ բովանդակէ զպատմութիւն իւր ի վախճան Գագկայ, վասն որոյ պատմութիւնս է. եւ Յովհաննէս ի նոյն գաւառէ, զոր վերադիր անուամբ Կոզեռն կոչէին, որ զհաւատոյ գիրսն գրեաց. եւ Գրիգոր յոյժ իմաստունն բանիւք. եւ այլք բազումք, յորոց աւուրս բարձրանայր յոյժ եղջիր եկեղեցոյ ուղղափառ խոստովանութեամբ: Իսկ որք խէթ աչօք հայէին ի մեզ, ի սոցա վարդապետական հանդիսիցն կորակնեալք իբրեւ զմկունս ի ծակս որմոց սողոսկեալ մտանէին: Եւ այսոքիկ այսքան.

Իսկ թագաւորն Գագիկ յերկար ժամանակաւ վարեալ զթագաւորութիւնն, եւ բարի յիշատակաց արժանի լեալ, ի խորին ծերութեան լուծանէ զկեանս իւր. եւ պայազատեն զիշխանութիւնն որդիք նորա Սմբատ՝ զոր Յովհաննէս կոչէին, եւ Աշոտ

նորին հարազատն: Եւ էր Սմբատ մարմնով հարստի եւ յոյժ թանձր, բայց իմաստութեամբ ասէն առաւել գոլ քան գյոգունս. իսկ Աշոտ բարեկարգ ունելով գոյիս մարմնոյն, քաջասիրտ եւ պատերազմասէր գոլով: Սոքա ընդ միմեանս անկեալք հակառակութեամբ վասն բաժնից երկրին՝ կարօտացան իրաւանց եւ դատաստանի: Որոց եկեալ թագաւորն Ափխազաց Գեորգի՝ ի խաղաղութիւն համոզեաց զնոսա. եւ տայ բաժին երկանուանն Սմբատայ՝ զամուրն Անի եւ որ շուրջ զնովաւ գաւառք, վասն անդրանկութեանն. իսկ Աշոտոյ զներքին կողմն աշխարհին՝ որ հայի ի վերայ Պարսից եւ Վրաց: Եւ հաւանեալ Սմբատ դարձաւ ի քաղաքն իւր. եւ ի ճանապարհին իջեւանս արարեալ վասն ծանրութեան մարմնոյն, յանհոգս ննջէր. իսկ մի ոմն յիշխանացն ի կողմանէն Աշոտոյ՝ ի դատ կացեալ առաջի Գեորգէ, ասէ՝ թէ Շատիկ իմ բնական տեղի է, զոր անիրաւաբար տարաւ յինէն Սմբատ: Ջոր լուեալ Գեորգէ, մեծասաստ ցասմամբ ի բարկութիւն բրդեալ՝ զօրս առաքեաց զկնի նորա. որք եկեալ հեղան յանկարծուստ ի վերայ նորա, եւ նա վասն ծանրութեան մարմնոյն ոչ կարաց նստել յերիվարն: Իսկ իշխանքն որ զհետ նորա, քաջապէս ի փախուստ դարձեալ բազում կոյտս դիականց զհետ մտելոցն ի ճանապարհին կացուցանէին մինչեւ ի դուռն Անույ: Եւ անտի դարձեալ, զեկեղեցիս կաթուղիկոսարանին ի զարդուց կապուտ կողոպուտ արարին. եւ զբեւեռս խաչիցն. հանեալ՝ նախատանօք ասէին՝ թէ Տանիմք եւ ձիոցն լուսին առնեմք. զոր ի դիպող ժամու հասոյց նոցա արդարադատն Աստուած ի ձեռն Հոռոմոց, զոր յիւրում տեղուջն ասասցուք: Իսկ զՍմբատ կալեալ տարան առ Գեորգի, զոր հրամայեաց ունել ի պահեստի. եւ ապա առեալ երիս բերդս՝ արձակեաց զնա.

Իսկ Աշոտ՝ վասն զի որ շուրջ զսահմանաւ նորա մեծամեծք էին, զբազումս ի տեղեաց նորա տարեալ էին անիրաւաբար, առ որս ոչ կարաց համբերել. վասն որոյ թողեալ զաշխարհն՝ երթեալ հասանէ ի դուռն թագաւորին Հոռոմոց. եւ հաճոյ եղեալ նմա՝ խնդրէր զօրս յօգնականութիւն, եւ առեալ գայ անցանէ յաշխարհն իւր: Եւ յաջողեալ նմա յԱստուծոյ, տիրէ բազում գաւառաց եւ բերդից. եւ զօրանայ քան զամենեսեան, որ յառաջ քան զնա էին. մինչ զի բազումք ի մեծամեծացն՝ զհայրենի տեղիս իւրեանց ի նա թողեալ, նմա զանձինս կամօք ի հնազանդութիւն ետուն: Մինչեւ ցայս վայր պատմութիւնս մեզ հեշտալի է.

Իսկ ի չորեքհարիւր վաթսուն եւ եօթն ամի թուականիս մերոյ՝ առաքէ ինքնակալ թագաւորն զնիկումիտացի իշխան ոմն, որ եկեալ մարդահարկ արկանէ յերկրիս. եւ ժողովեալ բազմութիւն մարդկան՝ սկիզբն առնէ վերստին շինելոյ զԹեոդոսուպօլիս.

Եւ ի չորեքհարիւր վաթսուն եւ ութ թուականին՝ ձեռնադրի տէր Պետրոս ի կաթողիկոսութիւն առ կենօքն տէր Սարգսի: Եւ ի չորեքհարիւր եօթանասուն թուականին՝ դարձեալ խաղայ ինքնակալ թագաւորն ծանր զօրու եւ գայ յարեւելս: Եւ եկեալ իջեւանս առնէ յընդարձակ դաշտն Կարնոյ. եւ առաքէ դեսպանս առ Գեորգի վրաց իշխեցօղն, զալ ինքեան ի հնազանդութիւն: Քանզի եւ եպիսկոպոս ոմն վրացի ազգաւ՝ որ նստէր ի քաղաքն Վաղարշակերտ, երթեալ թագաւորին ընդառաջ, վատահոութիւն տայր բանից, թէ Յորժամ յԵկեղեաց կամ ի Կարին ելանես, քեզ ընդառաջ գայ: Եւ նա նորա բանիցն հաւատացեալ, եւ յայն ապաստան՝ մնայր նորա զալստեանն օթեւանէ յօթեւանս փոխելով: Այլ նա ոչ առնոյր յանձն զալ ի կոչ թագաւորին. քանզի բազումք ի նորայոցն ահ արկանէին նմա, թէ ի տեսանելն զքեզ՝ կամ մեռանիս, կամ արգելական առնէ, եւ ոչ ժամանես ի քո պատիւն: Իսկ

թագաւորն անցեալ ի Բասեան, երկուս եւ երիս պատգամաւորս առաքէ, քանզի յոյժ կամէր խաղաղութեամբ վճարել զիր ճանապարհորդութիւնն, եւ աշխարհի մնալ ՚յի շինութեան: Ապա ի սպառել պատգամաւորացն, ի բարկութիւն շարժեալ թագաւորն՝ հրաման տայր հրով եւ սրով եւ գերութեամբ ապականել զմեծ աւանն՝ որ կոչի Օկոմի, եւ որ շուրջ զնովաւ զիւղք եւ ագարակք որ ի բաժնին էին. գորոյ զգերիսն առեալ, հրաման տայ խաղացուցանել ի գաւառն Խաղտեաց, եւ ինքն դէմ եղեալ անցանէ ընդ Բասեան, եւ հասանէ ի գաւառն Վանանդ, ի Կարմիր Փորակ: Իսկ Գեորգի դիպօղ ժամ գտեալ՝ հասանէ ի վերայ քաղաքին Ուխթեաց, եւ հրամայէ զօրացն հրով կիզուլ զգեղեցիկ դաստակերտս նորա, եւ յաւարի վարել զինչս նորա, բայց մարդոյ մի՝ ինչ մեղանչել: Իբրեւ լուաւ զայս թագաւորն, եւս քան զեւս ի բարկութիւն բրդեալ՝ դառնայ ի վերայ նորա. եւ պատահեալ զօրքն միմեանց մերձ ի ծովակն որ կոչի Պաղակացիս, ահագին դորդմամբ զմիմեանս հարկանէին: Ուստի ի շողալ սուսերացն եւ ի փայլին սաղաւարտացն՝ հրոյ փայլատակունք զլերամբն անկանէին, եւ ի կոփին սուսերացն կայծակունք հրոյ հատեալ՝ յերկիր անկանէին: Ընդ որս եւ ինքն իսկ թագաւորն նայեցեալ՝ զարմանայր ընդ քաջութիւն պատերազմողացն, զի իբրեւ զյորձանս գետոց ընդ վիմի հարեալ, այնպէս զօրքն Հռոմոց ընդ նոսա հարեալ՝ ընդ կրունկն դառնային: Յորում տեղուց մեռաւ մեծ իշխանն Ըռատ, մօրից պատահեալ երիվարին՝ ոչ կարաց անցանել. յորոյ վերայ սուր եղեալ սպանին զգովելի անձնն, որ մեծ սուգ հասոյց տանն Տայոց: Իսկ Գեորգի զօրքն իւրովք երթեալ ամրանայ յամուրն Ափխազաց. եւ թագաւորն ընդ չորս կողմանս աշխարհին զօրս առաքէ, ասպատակս արձակէ, պատուէր տայ մեծասաստ հրամանաւ մի՝ ողորմել ծերոյն եւ մի՝ երիտասարդին, մի՝ տղային եւ մի՝ հասակաւ կատարելոյն, մի՝ առն եւ մի՝ կնոջ, եւ մի՝ ամենեւին ամենայն հասակի. եւ այսու ձեռնարկութեամբ քանդեալ ապականէ գաւառս երկոտասան: Յորս էր տեսանել տեսութիւն ողորմելի եւ բազում արտասուաց արժանի. քանզի բարձրաձեղուն ապարանք արքունաշէն տաճարաց՝ որք մեծամեծ ծախիւք եւ հնարագիտութեամբ ճարտարաց՝ ի սքանչանս տեսողաց եւ ի վայելս ուրախութեան բնակողացն շինեալ էին, հրայրեացք անկեալ կործանեցան, եւ որք նոցին տէարքն՝ առ նմին սրակոտորք: Աւա՜ղ պատմութեանս, աւա՜ղ չար արարուածին. զիա՛րդ կարացից եւ աղքատս զիտութեամբ եւ տիւմարս քան զամենեսեան ընդ գրով արկանել զայն ժամու զլեալսն, եւ կամ ողբալ ըստ արժանւոյն զմեր թշուառութիւնս. այսոքիկ Երեմիայի հոգւոյն են, որ զիտէ գողբսն ըստ թշուառութեանն յօրինել: Բայց մեք խուն բանիւք զերկայնս զայսոսիկ արձանացուցանեմք զպատմութիւնս ի լուր լսելեաց ազգի՝ որ զալոց է. որպէս զի որդիք որ ծնանիցին՝ յարիցեն եւ պատմեցեն զայս որդւոց իւրեանց. որպէս զի մի՛ մոռացին զգործս Աստուծոյ, որ արդար կշռով հատուցանէ ամենեցուն՝ որք խստորին յիրաւանց նորա, ըստ Յոբայ բանիցն. «Հատուցէ, ասէ, յանդիման ատելեացն իւրոց, եւ ոչ յամեցուցէ <Բ Օր. Է 10>:

Արդ ե՛կ համարեա՛ ինձ զօրինակն զայն ժամու արարուածին եւ զպատուական եւ զհարկաւոր ալիս ծերոցն ընդ արիւն եւ ընդ ապաժոյժ թաթաւեալ, զերիտասարդսն սրակոտորս, զանթիւ եւ զանհամար զաչացուսն գորոց զլուսարանս խաւարեցուցին: Կարծեմ թէ այսոքիկ ի դէպ անց ընդ նոսա, փոխանակ զի զարքունադորոշմ նշանին բեւեռն հանեալ ի դուռն սուրբ կաթողիկէին, նախատանօք ասէին՝ լուսին առնել երիվարացն. այս իրաւամբք անց ընդ նոսա, եւ որ առ սոքօք դառն տեսութիւնն: Ազատ կանայք ի հրապարակ ելեալ, եւ զքօղն ի գլխոցն ի բաց առեալ, անպատկառ ընդդէմ արեւու ի խայտառականս անկեալ. եւ որք հետի ոտիւք ի տես հիւանդաց

կամ յուխտի տեղիս հազիւ երթային, այժմ մերկ գլխով եւ ոտամբ առաջի գերչացն գնան, մերկ ի զարդուց, անկեալ ի պատուոյ, մատնեալ ընդ բիւր անարգանօք: Իսկ զկաթնասուն տղայսն, զկէսն ի գրկաց մարցն առեալ զքարի հարկանէին. եւ զայլս ի զիրկս մարցն աշտէիւք խոցեալ՝ ընդ կաթն մարցն զարիւն մանկանցն խառնէին. եւ զկէսս ի կիցս ճանապարհացն ընկեցեալ ի սմբակս երիվարացն՝ առհասարակ սատակէին: Ո՛վ Աստուած քո յայնժամ ներողութեանն. ո՛վ թագաւորին անողորմ հրամանատուութեանն: Սակայն այսու ամենայնիւ ո՛չ շիջաւ բարկութիւն նորա. այլ տակաւին ձեռն իւր բարձրացեալ է ա՛յլս ի վերայ սորին յաւելուլ չարիս: Եւ այսու գործով զբարեջէն երկիրն անմարդի արարեալ՝ յաւեր յամայի կացուցանէր մինչեւ ի գալ ձմերայնոյն:

Բայց ո՛չ գիտեմ որպիսի՛ օրինակաւ անց ընդ նոսա այս ամենայն՝ եթէ ըստ կարգի իրատու, եթէ վասն առաւելեալ ամբարշտութեանց բնակչաց երկրին, եթէ վասն դժնեայ բարուց արեւմտական զօրացն ի խուժադուժ ազգաց ժողովելոցն: Իսկ թագաւորն դառնայ ի ձմերոցն ի մարմանդսն Պոնդոսի, եւ իջեալ ի գաւառն Խաղտեաց՝ երեկօթս առնէ: Որում զհետ եկեալ հայրապետին Պետրոսի՝ հանդիպի նմա յաւուրս Աստուածայայտնութեան մեծի տօնին, եւ մեծարեալ պատուի ի նմանէ:

Իսկ ի լուսաւորութեան աւուրն, յորում օրէն է քրիստոնէից թագաւորաց եւ իշխանաց ի բարեպաշտութեան կացելոց՝ զի ընդ առաջնորդս եկեղեցւոյ հաւասարեն զանձինս, եւ հետի ոտիւք ի ջուրս իջանեն, եւ անդ կատարեն զխորհուրդ տէրունական մկրտութեանն՝ արդ ի հանդիպման աւուրն՝ հրամայէ թագաւորն հայրապետին Պետրոսի օրինել զջուրն ըստ մերոյ կանոնիս, եւ Հռոմոց եպիսկոպոսացն, որ անդ դիպեցան՝ ըստ իւրեանց կանոնին: Եւ ի հեղուլ հայրապետին զտէրունական իւղն ի ջուրսն, ցնցուղս լուսոյ ճառագայթից յանկարծակի ծագեաց ի ջուրցն. զոր տեսին առ հասարակ ամենեքեան, եւ փառաւորեցին զԱստուած. եւ բարձրացաւ եղջիր հաւատոյս մերոյ: Եւ եւս առաւել պատուով մեծարեալ ի թագաւորէն եւ ի սպայիցն հայրապետն Պետրոս դառնայ ի տուն իւր: Բայց անդ եղեւ Հայոց կորստեան գիր եւ նամակ. քանզի Յովհաննէս պատուեր տուեալ էր հայրապետին, եթէ՛ Գրէ գիր եւ տո՛ւր կտակ թագաւորին, զի յետ իմոյ վախճանին՝ զիմ քաղաքս եւ զերկիրս նմա տաց ի ժառանգութիւն. քանզի իւր ոչ գոյր որդի թագակալ թագաւորութեանն. վասն զի որդին նորա Երկաթ վաղ վախճանեցաւ, եւ չժամանեաց ի պատիւ հօրն. Եւ թագաւորն երթեալ հասանէ ի ձմերոց յառաջասացեալ տեղիսն. եւ զօրքն զմարդագերին վաճառակուր արարին ի հեռաւոր ազգս:

Ի սոյն ժամանակս փոխի յաշխարհէ սուրբ եւ արժանաւոր հայրապետն տէր Սարգիս, եւ է գերեզման նորա ի Հռոմոսի վանքն:

Գ

ԹԷ Ո՛ՐՊԷՍ ԹԱԳԱԻՈՐՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ԱՆԳԱՄ ԴԱՐՁ ԱՌՆԷ Ի ՎԵՐԱՅ ԱՇԽԱՐՀԻՆ ՏԱՅՈՑ, ՅՈՐՈՒՄ ՊԱՐՏԵՑԱՆ ԶՕՐՔՆ ՎԵՌԻԱՑԻՈՑ

Իսկ ինքնակալն զձմեռոցսն ի գլուխ հանեալ ի մարմանդսն Պոնդոսի, ի հասանել զարնանաբեր ժամանակին, խաղայ դարձեալ նոյն հետայն ի վերայ Տայոց. եւ անցեալ ընդ բազում օթեւանօք, գայ բանակի ի գաւառն Բասենոյ: Իսկ բազումք յիշխանացն

Հոռոմոց, զորս ընդ ժամանակս ժամանակս յայլելայլ պատճառս ի պատուոյ յիշխանութենէ ընկեցեալ էր թագաւորին, որք իբրեւ առիւծունս ի գառագիղս մոնչէին, աստ դիպօղ ժամ գտեալ ի մի վայր ժողովեցան: Եւ խորհուրդ վատ ի մէջ առեալ, խորհուրդ զոր ոչ կարացին հաստատել, խորհեցան միաբանութեամբ ապստամբել ի թագաւորէն եւ կացուցանել թագաւոր զոր ինքեանք կամիցին: Եւ իբրեւ յայս հաստատեցան, ապա լուսացուցին զխորհուրդսն, յընդարձակ դաշտին բանակ կապեցին. յորում անթիւ բազմութիւն մարդկան ի մի վայր ժողովեցան, եւ սկսան զթագաւորական պատիւն յիրեարս հարկանել: Եւ ապա միաբանեալ ամենեցուն բունն հարին զորդոյն Փոկասայ, զոր Ծռավիզն կոչէին, որ վասն հօրն մեղանաց ի վաղնջուց հետէ յիշխանութեան պատուոյ անկած էր: Որոյ ոչ հաւանեալ չառնու յանձն. որք ոչ թուլացան ի խնդրոյն, այլ բռնադատեալ հաւանեցուցին մինչեւ յանձն էառ:

Ջոր իբրեւ լուաւ ինքնակալն՝ ի մեծի տարակուսանաց միջի անկեալ կայր, եւ երթեալ ամրանայ յամուրս բերդի միոջ որ կոչի Մագդատ. քանզի հին սովորութիւն է այս տանն Յունաց: Բայց ոչ գիտեմ եթէ աստուածային իրաւունքն են այս, որ չէ պարտ ծառայից ի վերայ տերանց յառնել, եւ եթէ թագաւորին յայնժամ առանձինն բարեշնորհութիւն էր. զայս հաւաստեալ գիտեմ, եւ աչօք իմովք տեսի, զի որք յարեան ի վերայ նորա՝ ծիծաղելի մահուամբ ելին ի կենացս: Որպէս յառաջինսն ի սկզբան թագաւորութեան իւրոյ ապստամբեաց ի նմանէ Վարդ որ կոչի Սիկլառոս, եւ տարաւ զՀոռոմս՝ համարեա թէ զբնաւ զամենն զհետ իւր, մինչ զի թագաւորին խնդրել զօր յօգնականութիւն ի Վրաց կիրապադատէն: Որովք հարեալ զբռնակալն՝ փախստական հանեն յաշխարհէն. որ երթեալ անկանի ի Բաբելոնն ի քաղաքն Քաղդէացոց: Եւ ապա զհետ նորա զնոյն ախտ ախտացաւ նորին անուանակիցն Փոկաս, եւ տիրեաց ամենայն արեւելից ամս եօթն: Որ եւ չորս հազար մարդով միայն անցեալ զիշերի ընդ ծով, ի վերայ անկանի բիրաւոր զօրաց ապստամբին, եւ յայնքան բազմութեան ոչ ոք մեռանի, բայց միայն ինքն ապստամբն զլիտվին: Ջորոյ զզուխն հատեալ՝ հրամայէ հարկանել փող խաղաղութեան: Եւ ի դադարել պատերազմին՝ իւրաքանչիւր ոք ի զօրացն դառնան ի տունս իւրեանց. եւ ինքն թագաւորն մեծաւ յաղթութեամբ երթեալ մտանէ ի քաղաքն իւր Կոստանդնուպօլիս:

Նոյնպէս եւ աստ ոչ ինչ յերկարեցաւ նոցա մանկական խաղուն արարուած, եւ կամ ի վերայ աւագոյ շինուած, որ ի բախել հեղեղացն վաղվաղակի անկեալ կործանեցաւ. քանզի Դաւիթ որ Սենեքերիմ կոչիւր, որ նեղեալ ի Պարսից՝ տայ զհայրենի ժառանգութիւն իւր զտունն Վասպուրականի յինքնակալն Վասիլ, եւ առնու փոխարէն զքաղաքն Սեբաստիա եւ որ շուրջ զնովաւ գաւառք: Եւ այսոքիկ ոչ հեռի ժամանակաւ, այլ երկու կամ երեք յամօք առաջ գործեցաւ. եւ յայնմհետէ եւ այսր տիրեցին Հոռոմք արեւելից: Սա յայնժամ, ի խորհուրդ միաբան ապստամբիցն էր, եւ հաւատարիմ առ նոսա. որ յանկարծակի իբրեւ ի քնոյ զարթուցեալ, կամ իբրեւ զհօր այր՝ զի թափէ զգինի, տեսեալ զգործսն անպատեհութեան, եւ զի ո՛չ գոյր այլ իւրիք հնար խափան առնել չար միաբանութեանն, ապա ի միում աւուր յեղակարծ ժամու՝ առնուն զոր թագաւորն անուանեցին, ելին արտաքս ի բանակէն որպէս թէ ի խորհրդական բանից պատեհութիւն. եւ յանկարծակի սուր ի վեր առեալ սպան զնա: Եւ հատեալ զզուխն եւ տուեալ զծառայսն իւր՝ փութապէս հասուցանէ առ թագաւորն:

Իսկ ժողովուրդքն՝ ի լինել այսորիկ այսպէս, այր զարամբ ելանէին փութապէս զանխլաբար ի տունս իւրեանց հասանել. եւ առժամայն խափանեցան ամենայն խորհուրդք նոցա:

Իսկ թագաւորն տեսեալ զգլուխ բռնակալին, հրամայէ ի վերայ ձողոյ բարձրացուցանել ի տեսիլ ամենայն բանակին. քանզի էին բազումք ի նոցանէ որ թէպէտ ոտին ընթացիւք զհետ թագաւորին էին, այլ բանիւ եւ խորհրդով ընդ ապստամբին միաբան էին: Չայս առնէ ըստ իւր խորին իմաստութեանն, որպէս զի տեսեալ զայն՝ ի բաց կացցեն ի նանիւր խորհրդոցն, եւ ուղղեսցեն զսիրտս իւրեանց ի հնազանդութիւն թագաւորին:

Յետ այսորիկ իջանէ թագաւորն զօրօքն յընդարձակ դաշտն Բասենոյ, եւ առաքէ հեծեալս ի հեթանոսական զօրացն կալանաւորս ապստամբին Փերսի. եւ ինքն խաղացեալ հասանէ ի սպառուածն Բասենոյ, ի տեղուջն որ կոչի Սալքորայ, եւ խոր փոսիւ պատնէշ արարեալ շուրջ զբանակաւս՝ դադարէ անդ ամսական ատուրքք կամ եւս առաւելագունիւք:

Իսկ առաքեալքն ի թագաւորէն կալեալ զՓերս եւ զԱնդրոնիկէ գնորուն փեսայն, որ էր համախորհ նորին, եւ ածեալ մինչեւ յամուրն որ կոչի Խաղտոյ Առիճ ի սպառուածն Կարնոյ, եւ հասեալ յագարակն՝ որ հայի ընդդէմ ամրոցին, իջեւանս արարեալ, եւ յառաջ ածեալ զՓերսն եւ Անդրոնիկոսն՝ հատին զգլուխս նոցա: Քանզի զայն պատուէր տուեալ էր նոցա թագաւորին. վասն զի նոքա յապստամբելն իւրեանց դաշնաւորք եղեն Ափխազին եւ խոստացան մինչեւ յայն տեղի տալ նմա ի բաժին. վասն զի յառաջ ժամանակաւ կալեալ էր զայն Դաւթի Կիրապաղատի, բայց ոչ իբրեւ զիւր հայրենի ժառանգութիւն, այլ պարգեւք էին այսորիկ ի թագաւորէն վասն նորա միամիտ հնազանդութեանն: Եւ զի խոստացեալ էր՝ յետ իւր վախճանին զիւր գաւառն տալ ի թագաւորն, նոքա զայն չաճէին զմտաւ, այլ առատամիտ ի պարգեւսն լինէին՝ որ չէր իւրեանց: Վասն այնորիկ անդ հրամայեաց թագաւորն զգլուխս նոցա բառնալ:

[Դ]

Այլ թագաւորն զաւուրսն զորս եկաց ի Սալքորայ, քանզի երիս բերդս իւրեանց դաստակերտօքն խնդրէր ի Գէորգէ, զոր Գուրգենայ տարեալ էր ի բաժնէն Կիրապաղատին անիրաւաբար, առաքէր առ նմա դեսպանս, եւ քաղցրական բանիւք գրէր առ նա, թէ Չոր քո չէ հայրենի ժառանգութիւն՝ թո՛ղ, եւ կա՛ց խաղաղութեամբ ի քո բաժնիդ, եւ մի՛ խափան առնէր իմ ճանապարհին որ ի Պարսիկս: Այլ նա ոչ առնու յանձն. յետոյ առաքէ զԶաքարիա՝ զոր յառաջ սակաւ մի յիջեցաք, զեպիսկոպոսն Վաղարշուկերտոյ. որոյ երթեալ եւ հաւանական բանիւք պատրեալ զԳէորգի, որում յանձն առնու, եւ գրէ առ թագաւորն տալ զոր խնդրէրն. որոյ առեալ զգիրն դարձաւ ուրախութեամբ:

Եւ եկեալ օրագնաց մի ճանապարհ, ի յիջեւանսն՝ յոր օթեւանս առնլոց էր, փութանակի հասին զկնի նորա սուրհանդակք ի խնդիր գրոյն, քանզի զղջացաւ անմիտն. եւ առեալ դարձան անդրէն: Իսկ նա երթեալ հանդիպի թագաւորին, եւ պատմէ զեղեալսն. ապա հարցանէ թագաւորն վասն զօրացն, եւ վասն կազմ լինելոյ նոցա ի պատերազմական հանդէսս: Պատասխանի տուեալ Զաքարիայն ասէ, թէ Բազում զօրս ունի որպէս ոչ այլ ոք, եւ հզօրս զօրութեամբ եւ պատրաստ առ ի

պատերազմել: Չոր լուեալ թագաւորին, ի բարկութիւն շարժեալ ասէ, թէ Եւ դու յապստամբիցն ես եկեալ, ահ արկանես ինձ: Եւ հրամայէ խաղացուցանել զնա ի Կոստանդնուպօլիս, ասելով. Ե՛րթ դադարեա անդ, մինչեւ ես փախստական ի քեզ եկից: Եւ հրամայէ տարողացն հաստանել զլեզու նորա: Որոյ երթեալ ոչ եւս դարձաւ ի տեղի իւր. այլ մնաց ի նոյն մինչեւ ցօր մահուան իւրոյ:

Յետ այսորիկ թողեալ թագաւորին զբանակետոյ իջեւանին Սալքորայ, խաղայ զօրօքն յառաջին տեղուջն որ կոչի Շղփայ: Չոր իմացեալ Ափխագին, մինչդեռ չէի էին բանակեալ եւ պատնշաւ ամրացեալ, խորամանկի այսպիսի օրինակաւ: Գլխաւոր զմն յիւրոց եպիսկոպոսացն դեսպան առաքէ եւ ինքն զկնի դեսպանին զօրօքն զհետ ընթանայ՝ որպէս թէ յանպատրաստից ի վերայ հասեալ՝ զարհուրանօք զնոսա ի փախուստ դարձուցանիցեն: Որք ելեալ սթափ ձիով՝ այր զընկեր յառաջէր ոչ պատերազմի օրինակաւ, այլ որպէս թէ յառ յապուռ. որպէս ի հնումն յաւուրսն Յովրամայ՝ Մովաբացիքն ի վերայ Իսրայէլի եկեալ հարան ի սուր դառնութեան, նոյնպէս եւ սոցա հանդիպեցաւ: Վասն զի յանդգնաբար հասեալ ի վերայ երիվարացն, ի զօրութենէ պակասեալ՝ վասն ծանրութեանն եւ վասն երկաթակուռ զինուցն, եւ վասն արագ եւ յերկար ընթացիցն, որք առժամայն անաշխատ ի մէջ առեալ զնոսա զօրացն Հռոմոց, կոտորեցին անթիւ բազմութիւն: Իսկ մնացեալքն թագաւորան իւրեանց փախստական եղեալ՝ անկան ի յամուրն Ափխագաց. որոց զհետ երթեալ զօրացն՝ կոտորեցին մինչեւ ի մուտս արեւուն: Ապա հրամայէ թագաւորն զգլուխ սպանելոցն ի մի վայր հաւաքել, եւ առ մի մի բերողացն տալ մի մի դահեկան. որք խոյզ արկեալ ընդ ամենայն սահմանսն՝ զանկելոցն զգլուխսն առաջի թագաւորին ի մի վայր հաւաքէին. զոր հրամայէ ի վերայ ճանապարհին կոյտս դնել ի զարմանս եւ յերկիւղ տեսողացն:

Յետ այսորիկ իբրեւ ետես Գէորգի զինքն անկեալ յամենայն յուսոյ, ապա աղաչէ զթագաւորն գալ ի խաղաղութիւն: Չոր լուեալ գրացաւ ի նա, եւ գրէ հրովարտակ առ նա օրինակ գայս. Մի՛ կարծէր, ասէ, թէ յաղթեցի քեզ, աւելի ինչ խնդրեմ ի քէն՝ քան զոր յառաջն. այլ տո՛ւ ւր զիմ հայրենիքն՝ զոր Կիւրապաղատն ինձ տուեալ է, տո՛ւ ւր զքո՛ որդիդ ինձ պատանդ. եւ այլ ընդ իս եւ ընդ քեզ խաղաղութիւն է: Որում հաւանեալ յանձն առնու. եւ թագաւորին իշխանս ի վերայ գաւառին կացուցեալ, բաժանեն տուն առ տուն եւ զիւղ առ զիւղ եւ ազարակ առ ազարակ, որպէս յառաջինսն լեալ էր: Եւ թագաւորին Վասլի առեալ զպատանդսն՝ եւ խոստանայ զկնի երից ամաց դարձուցանել. եւ ինքն խաղացեալ զօրօքն պատի զՀայովք, եւ իջանէ բանակի յընդարձակ դաշտն Հերայ. եւ հրամայէ զօրացն կոտորել զճառատունկս քաղաքին: Իսկ որ քաղաքին իշխանն էր, աղաչէր հարկօք պաշտել զթագաւորն եւ կալ նմա ի հնագանդութիւն:

Եւ մինչեւ նա յայս խորհրդի էր, քանզի ամենայն աշխարհն Պարսից առ հասարակ զարհուրանօք պաշարեալ կային յերկիւղի, եւ խնդրէին հնարս փրկութեան, յանկարծակի խոսացան ամպովք երկինք եւ յորդութիւնք անձրեաց յերկիր հեղան. եւ զկնի այնր շնչեաց հիւսիսային կծու հողմ, եւ դարձոյց զանձրեւն ի կարկուտ եւ ի ձիւն եւ ի սառն, եւ թանձրամած իջիւք ծածկեաց զերեսս երկրին. քանզի եւ ժամանակն իսկ ձեռնատու էր այնմ, զի քաջ ի ձմերոց հասեալ էր: Եւ երկարեալ յորդութեան ձեանն, եւ խստութեան սառնամանեացն, ջոկք ձիոցն եւ ջորեացն ընդարմացեալ ոչ կարացին շարժել: Իսկ հետեւակքն՝ ի զօրացն՝ ի դառնութենէ

սառնամանեացն ծայրք ոտիցն եւ ծայրք ձեռացն իբրեւ ի հրոյ կիզեալք, հատեալք անկանէին. եւ վրանացն լարքն եւ ցիցքն ընդ երկիր կապեալ ի սաստկութենէ դառնութեան արկածիցն՝ անշարժ մնացին: Եւ այս որպէս ինձ թուի հատուցումն նոցա անողորմ սրոյն, զոր նոքա ի վերայ քրիստոնէիցն ածին. այլ թէպէտ նոքա վասն մեղացն մատնեցան, որ սոցա պարտ էր ողորմել, որպէս եւ ցԲաբելացին ասէր Աստուած. «Ես մատնեցի զժողովուրդ իմ ի ձեռս քո. եւ դու ոչ արարեր ի վերայ նորա ողորմութիւն <Ես. Խ Է 6>: Վասն այնորիկ դառն սառնամանեօք տանջեցան, ոչ ի բարձր լերինս, այլ ի խորագոյն դաշտս եւ ի կարի ջերմինս՝ ի տեսիլ թշնամեացն իւրեանց. որպէս առ Մովսէսի Եգիպտոս հարաւ կարկտի եւ եղեմամբ, որ չէր ըստ բնութեան երկրին. ուստի բարբարոսքն ծանեան յայտնապէս, եթէ ձեռն ամեանակալին պատերազմի ընդ նոսա: Եւ ի լինել այսորիկ այսպէս, որք ուժով եւ զօրութեամբ մնացին՝ ելեալ յերկրարսն թագաւորան հանդերձ, իբր ի թշնամեաց հալածեալք ի սառնամանեացն՝ ոչինչ փոյթ առնելով ընչից, անցանէին ի գաւառն Արծրունեաց: Ջոր տեսեալ քաղաքին, յանկարծակի գրոհ տուեալ ի դուրս ելանէին, եւ մեծաւ խնդութեամբ դիմեալ ի վերայ, լցան աւարաւ ի ձիոց եւ ի ջորեաց եւ ի վրանից եւ յայլ կազմածէ, զոր նոքա չկարացին պէտ առնել, այլ ի ցրտոյն վարանսն էին: Իսկ թագաւորն նախատեալ յաւարառուացն՝ ծանեաւ յայտնապէս թէ ձեռն տեառն մատնեաց զՎիրս ի ձեռս նորա, որպէս ի գիրս թագաւորութեանն գրեալ է. «Ոչ, ասէ, իւրով զօրութեամբ զօրանայ հզօրն, այլ տէր տկարացուցանէ զհակառակորդն <Ա Թագ. Բ 9>: Ապա շարժեալ թագաւորն զօրօքն՝ անցանէ ընդ բազում օթեւանօք, երթեալ հասանէ ի քաղաքն իւր ի Կոստանդնուպօլիս. եւ կացեալ ամս երիս, արձակէ բազում պարգեւօք զորդի Ափիսագին, եւ ինքն զմահու ցաւ ջերանի:

Բայց քանզի Կոստանդին նորին հարազատն եւ թագակիցն ի Նիկիացոց գաւառին էր, զոր հրամայէ թագաւորն խնդրակս առաքել, որպէս զի փութով առ նա հասցէ: Իսկ որք հրամանատարքն էին՝ բանիւք հաւանութիւն տային, բայց թագուցանէին առ ինքեանս զհրամանս թագաւորին. քանզի ոչ կամէին եթէ Կոստանդին թագաւորեացէ: Ջոր յետ բազում հրամայական բանից ծանուցեալ ինքնակալին զխորամանկութիւն նոցա, հրամայէ սպասաւորացն՝ եթէ Ձի ածէք ինձ. եւ յարուցեալ ի մահճացն նստաւ ի վերայ ձիոյն, եւ ելեալ արտաքս ի պալատէն ի տեսիլ քաղաքին. զոր տեսեալ բազմաց՝ յերկիրդէն ի խաւարչտին տունս երթեալ սուգանէին: Ապա խնդրակքն ելեալ զԿոստանդին փութապէս անդր հասուցանէին, զոր տեսեալ թագաւորին՝ եղ զթագ թագաւորութեանն ի գլուխ նորա եւ հաստատեաց զնա թագաւոր, եւ պատուէր ետ նմա՝ որպէս Դաւիթ Սողոմոնի, զխռովիչս թագաւորութեանն, եւ զայնոսիկ որ ոչ կամէին զթագաւորելն նորա ի վերայ իւրեանց, ոչ պահել կենդանի. բայց ոչ որպէս Դաւիթ, թէ Պատճառաւ որսասջիր: Եւ ինքն առեալ զոտս ի մահիճս իւր՝ պակասեաց, եւ զկնի երկու աւուր բարձաւ ի միջոյ. որ թագաւորեաց ամս յիսուն: Բայց եւ ի մահուան նորա նշան իմն սքանչելեաց ցուցաւ յերկնից, ի ժամու երեկոյին՝ յորում նա զհոգին փչեաց, վերին եթերն հերձեալ հրոյ փայլակն յանկարծակի ի դուրս անկեալ. զոր առհասարակ ամենեցուն տեսեալ, զմահ թագաւորին, ասեն, զուշակէ:

[Ե]

Թագաւորեաց զկնի Վասլին Կոստանդին նորուն հարազատն՝ ամս չորս. եւ քանզի այր խաղաղասէր էր եւ առատ, յառաջին ամի իւրոյ թագաւորութեանն եկաց ի

լռութեան. եւ հանգեալ երկիր ի մեծամեծ տագնապէ. եւ զիշխանս որ գաւառակալք էին, զոր մեծն Վասիլ կարգեալ էր, ի նոյն հաստատեաց: Իսկ Կոմիանոս ոմն՝ այր քաջ եւ պատերազմասէր, զոր կացուցեալ էր եղբայր նորին՝ տէր գաւառին Վասպուրականի, սա մեծամեծ գործս արութեան ցուցեալ ի դուռն Պարսից, եւ եղև անուանի յամենայն արեւելս. սա ի մահուան թագաւորին խորհուրդ վատ ի մտի արկեալ, դաշնակից լինի Գեորգեայ թագաւորել յարեւելս: Չոր ծանուցեալ կապաղովկացի զօրուն, միաբանեալ յանկարծակի ի վերայ հասին, եւ զլարս վրանին հատեալ ի վերայ ընկեցին. եւ կալեալ զնա եւ զնորին խորհրդակիցսն՝ եղին ի բերդի միոջ ի բանտի, եւ ծանուցին թագաւորին: Այս եղև յառաջին ամի թագաւորութեանն Կոստանդիանոսի, յորում էր թուականիս մերոյ ամք չորեքհարիւր եօթանասուն եւ հինգ.

Իսկ թագաւորն իբրև լուաւ, առ ետեղեան չեւծ ինչ նմա պատուհաս. այլ ներեաց զամն ողջոյն, մինչևէ քաջ ի վերայ եհաս իրացն: Ապա ի գալ երկրորդ ամին, առաքեաց դահիճ, որ եկեալ խաւարեցոյց զլուսարանս նորա եւ զորս ընդ նմա՝ արանց իբրև ութից. որ յոյժ ապաշաւանաց արժանի է, թէ զիա՛րդ գառածեալ անկաւ ի մտաց այնպիսի պատուական այր եւ բարեաց յիշատակաց արժանի. քանզի զԱրճէշ իւրով դաստակերտօքն նա ած ընդ ձեռամբ Հոռոմոց.

Իսկ ի գալ երկրորդ ամին՝ առաքէ թագաւորն յարեւելս վերակացու աշխարհին զՆիկիտ ոմն ներքինի, որ եկեալ անցանէ ի գաւառն Վրաց, եւ պատիր բանիւք զբազումս յազատաց աշխարհին հանեալ ի հայրենեաց՝ առաքէ ի դուռն թագաւորին: Չոր տեսեալ եւ ուրախացեալ՝ մեծամեծ պարգևօք եւ իշխանական գահու պատուէ զնոսա, եւ տայ նոցա ըստ արժանեաց գիւղս եւ աւանս գրով եւ մատանեալ ժառանգութիւն յաւիտենից: Իսկ ի մտանել երրորդ ամին՝ ելանէ յարեւելս Սիմովն ներքինի բազում զօրօք, որ ունէր զիշխանութիւն կէս թագաւորութեանն, զոր ըստ յունական լեզուին պառեկիմանոս անուանեն. որ եկեալ անցանէ յաշխարհն Վրաց: Բայց չժամանեաց զործ ինչ վճարել, զի բոթ մահու թագաւորին զհետ եկն. զոր իբրև լուաւ՝ առանց յապաղանաց դարձեալ զօրօքն չոգաւ ի Կոստանդնուպօլիս.

[Զ]

Քանզի Վասիլն, հզօրն ի թագաւորս եւ միշտ յաղթօղն ի պատերազմունս, որ զբազում աշխարհս կոխեաց ընդ ոտիւք, յարիական քաջութեանց ոչ պարապեաց առնուլ կին, եւ յարուցանել որդիս ժառանգ թագաւորութեանն, որպէս օրէն է ամենայն թագաւորաց: Չկնի նորա փոխանորդէ զթագաւորութիւն յառաջասացեալն Կոստանդիանոս նորին հարազատն: Եւ սորա եւս քանզի որդի ոչ գոյր, այլ էին դատերք երկու, տայ զՉոյի զանդրանիկն ի կնութիւն Ռոմանոսի, որ էր մի ի զօրացն սպայից Հոռոմոց, եւ թագաւորեցուցանէ զնա փոխանակ իւր, եւ ինքն մահուամբ ճեպի զհետ ամենայն երկրածնաց.

Սա յառաջին ամի իւրոյ թագաւորութեանն՝ զօրածողով լինի, եւ ճանապարհ առնէ ի կողմանս Անտիոքացոց. եւ կամէր երթալ ի վերայ քաղաքին որ կոչի Հալպ, առնուլ աւերել զնա: Եւ եկեալ հանդիպի լերինն որ կոչի Սեաւ, եւ տեսանէ անդ բազմութիւն վանորէից եւ զմենաստանս մենակեցաց, որք ի մարմնի գոլով զանմարմնոցն բերէին զմանութիւն: Որք միով այծէիւ կամ բաճկոնաւ շատանան, զՅովհաննու բերելով

զմանություն. Բայց միայն զի նա մարախով եւ վայրենի քաղցու կերակրեալ լինէր, իսկ սոքա երկաթի բրիչ ի ձեռն առեալ՝ խոնջեալ աշխատին ի գարի սերմանեաց պատրաստեալ զօրապահիկն կերակուր: Այլ զգանազան խորտիկս եւ զքաղցրահամ կերակուրս հանդերձ ուրախարար գինով զոր մատռուակեն որթք այգեաց, զայտոսիկ զամենեսեան աշխարհասիրացն թողին: Ի գլուխ լերինն բարձրացեալ նախամարգարէին կաճառակից գոլով՝ միշտ ընդ Աստուծոյ խօսին.

Չսոսա տեսեալ թագաւորին՝ հարցանէր արժանաւորաց իւրոց. Ձի՞նչ են այն բազմութիւն հերետիկոսացն: Եւ նոքա ասէն. Սոքա ամենեքեան երամք աղօթողաց են, որք աշխարհի խաղաղութեան եւ կենաց ձերոց առողջութեան միշտ խնդրուածս առնեն: Պատասխանի տուեալ թագաւորն ասէ. Չէ ինձ պիտոյ աղօթք նոցա. այլ գերեցէք յամենայն վանորէիցն աղեղնաւորս ի ծառայութիւն իմում թագաւորութեանս: Քանզի յոյժ հաւանեալ էր քաղկեդոնական սահմանադրութեանն՝ ասելի գոլով ամենայն ուղղափառ հաւատոց: Որ եւ զԱսորոց եպիսկոպոսն տարեալ ի Կոստանդնուպօլիս, ձաղ եւ ծանակ արարեալ, հրամայէ խուզել զժօրունս, եւ ի վերայ իշոյ եղեալ շրջեցուցանել ընդ հրապարակս եւ ընդ փողոցս, թքակոծ առնել զնա. զոր յետոյ հրամայեաց ի մետաղս տանել զնա, որ եւ ի նմին իսկ վախճանեցաւ: Այսպէս խակամիտ ոմն էր թագաւորն. որ եւ զառաջին թագաւորսն չէած զմտաւ, թէ որպէս խնամակալութիւն ցուցին առ ազգս՝ զորս ընդ ձեռամբ ունէին. այլ ինքնօրէն հրամանաւ կամեր նորաձեւս առնել յեկեղեցիս Աստուծոյ՝ ո՞չ յիշելով զտէրունական զանսուտ հրամանն, թէ «Ամենայն որ հարցի ընդ վիմիս ընդ այսմիկ՝ փշրեսցի. եւ յոյր վերայ անկցի՝ հոսեսցէ զնա <Մատթ. ԻԱ 44>: Վասն որոյ ի մօտոյ հասանեն արժանահաս դատաստանքն Աստուծոյ ի վերայ նորա: Որ եւ ի նմին ճանապարհի ելեալ զօր ի տաճկաց՝ ոչ աւելի քան զուրթ հարիւր կամ զհազար այր, եւ անկեալ ի վերայ բիրաւոր բազմութեանցն, անչափ կոտորուածս առնէին. եւ զգանձս թագաւորին եւ զօրացն առեալ յաւարի՝ դարձան ի քաղաքն իւրեանց.

Իսկ թագաւորն մեծաւ անարգանօք փախստական եղեալ՝ ձիաթափ անկանի ի քաղաքն թագաւորութեան իւրոյ: Ապա ցածուցեալ ի սաստիկ ամբարտաւանութենէն, կարաց ածել զմտաւ զբան դաւթական երգոյն որ ասէ, թէ «Բարի է յուսալ ի տէր եւ յաղօթս սրբոց, քան յուսալ յիշխանս եւ ի զանձուց առատութիւնս <Մաղմ. ՃԺԷ 9>. քանզի ոչինչ օգնեն ինչք յաւուր բարկութեան: Եւ յայնմ հետէ եւ առ յապայ ո՛չ եւս յաւել ելանել ի թագաւորանիստ քաղաքէն մինչեւ ցօր մահուան իւրոյ.

[Է]

Որ քաղաքին իշխանն էր, զոր ինքեանք ամիրայ կոչէին, որ ի նախնեացն ունէր զժառանգութիւն տեղւոյն, մեռաւ անորդի. իսկ կին նորա զմի ի ծառայից իւրոց որում անուն էր Մալամայ, առ տրփական ցանկութեան սիրեաց զնա, եւ կացոյց զնա տէր քաղաքին ի տեղի առն իւրոյ.

Իսկ նա երկուցեալ ի գլխաւորաց քաղաքին՝ թէ ոչ հնազանդին նմա, առաքէ զմի ի հաւատարիմ ծառայիցն իւրոց առ Մանեակ, որ յայնժամ ունէր զիշխանութիւն յեզերս զաւառին Հռոմոց, որ նստէր ի քաղաքին որ կոչէր Մամուսատ, զոր ասէն ի հինսն շինեալ Մամփսոնի, որպէս զի զգացուցէ թագաւորին, զի տացէ նմա իշխանութիւն եւ ժառանգութիւն յաւիտենից, գրով եւ թագաւորական մատանեաւ յաշխարհն

Հոռոմոց. Եւ ես տաց, ասէ առանց պատերազմի զքաղաքս ի ձեռս նորա: Զոր լուեալ թագաւորին Ռոմանոսի, գրէ նմա գիր հաւանական. եւ առնէ զնա անթիպատոս պատրիկ, եւ զկին նորա պատուէ մեծ եւ երեւելի պատուով.

Իսկ քաղաքացիքն իբրեւ լուան զձայն աղաղակին եւ զհնչիւն փողոցն, սրտաթափ լի դողութեամբ՝ ի դուրս ելանէին զարհուրեալք եւ խռովեալք, իբրեւ զալիս ծովու կուտակեալք զմիմեամբք զեղուին: Եւ իբրեւ ոչ կարէին զելս իրացն իմանալ, որք մահմետական օրինօքն սովորեալք էին, ելեալ ի գիշերի՝ անկանէին ի մօտաւոր քաղաքսն, պատմելով նոցա զյանկարծահաս շտապ տագնապին որ եհաս նոցա: Իսկ նոքա իբրեւ լուան, ձայն տուեալ ի մի վայր ժողովեցան բազմութիւն զօրաց. եւ եկեալ ի վերայ քաղաքին՝ խրամատեցին զպարիսպ նորա, եւ մտեալ ի ներքս՝ բազում կոտորուածս առնէին: Ուստի բազումք ի քաղաքէն ի մեծ կաթուղիկէն ելեալ ամբանային, եւ այլք յամուր տեղիս կամ յաշտարակս: Իսկ պաշարիչքն զբազում տեղիս հրով ապականեցին մինչեւ ի նոյն ինքն ի սուրբ կաթուղիկէն հուր ընկեցին: Եւ բացեալ զգանձարանս տանն սրբութեան՝ զոր յառաջին թագաւորացն Հայոց ամբարեալ էր ի սպաս պիտոյից տաճարին տեառն, եւ հանեալ զամենայն մեծաւ շտապով՝ զնացին ի տեղիս իւրեանց: Եւ յայնմ օրէ եւ այսր նուաճեցաւ քաղաքն ի ձեռն Հոռոմոց.

[Ը]

Իսկ թագաւորն ոչինչ բարի յիշատակաց արժանի լեալ, յաւուր մեծի հինգշաբաթունս ելեալ ի պալատանն՝ հրապարակախօս լինէր ընդ զօրս իւր, մինչեւ ի հասարակ ասուրն տալ ըստ իշխանութեան զարքունատուր պարգեւսն. եւ ապա պարապեալ ի զործոյն՝ հրաման տայ ոսկի լականաւ ջուր պատրաստել առ ի լոզանալ նմա: Եւ իբրեւ եմուտ յոսկի ծովակն լցեալ ջերմ ջրով, սպասաւորքն բուռն հարեալ զգիտոյ զլիտոյ նորա ծածկեցին ընդ ջրովն մինչեւ վճարեցաւ ի կենաց՝ թագուհւոյն կամակից լինելով առնելեացն: Որ կալաւ զթագաւորութիւնն անս եօթն.

[Թ]

Դանիէլ յիւրում մարգարէութեանն՝ զոր ետես, որոյ զլուխն ոսկի էր, եւ թիկունքն եւ ձեռքն արծաթի, իսկ մէջքն եւ կողքն պղնձի, սոքա անցեալ են. իսկ սրունքն եւ ոտքն երկաթի խառնեալ ընդ խեցի, որ է Հոռոմոց թագաւորութիւնն. զի ոչ ըստ ազգի վարի, որպէս եւ այլ ազգաց թագաւոր եւ որդի թագաւորի: Որ ի հարց եւ ի հաւուց ունի զիշխանութիւնն՝ այն երկաթն է. իսկ եկամուտն՝ որ չէ ի թագաւորական տոհմէ՝ այն խեցին է: Եւ այս յոլովակի լինի առ նոսա, որպէս եւ այժմ իսկ տեսանեմք յառաջի կացեալ թագաւորս: Մա ոչ ի թագաւորական տոհմէ, եւ ոչ որդի թագաւորի, եւ ոչ իշխանութեամբ յերեւելի սպայից. այլ այր մի աննշան ի պալատին պաշտօնէից, յոր տրփացեալ թագուհւոյն պոռնկական մոլեգին ախտին, ի պատճառս նորա ջրահեղձոյց արար զարն իւր որ եւ ի սպանողաց մի զսա ասեն լինել: Իսկ զկնի սատանայական գործոյն ի զլուխ ելանելոյ, հրամայէ թագուհին զգլխաւորս քաղաքին կոչել առ ինքն: Եւ ցուցանէ զթագաւորն վախճանեալ՝ յանկարծամահ զնա համբաւելով. եւ ապա հուպ ընդ հուպ զՄիխայիլս զայս յառաջ ածեալ թագաւորեցուցանէ՝ այր իւր առնելով, որոյ գործս յայտնի եղեւ ամենեցուն: Մա քանզի բազում ազգականս ունէր եւ եղբարս, զգլխաւորագոյն իշխանութիւնն ետ

ի ձեռք նոցա: Զմի յեղբարցն առնէ մագիստրոս, եւ տայ զԹէսադոնիկն ի ձեռք նորա, եւ հաւատայ ի նա զհոգս Բուլղարացն եւ արեւմտական կողմանցն. եւ զմինն անուանէ դեմեսիլիոս, եւ առաքէ ի մեծն Անտիոք զՏաճկաստանի եւ զհարաւային կողման զհոգսն յանձն առնելով նա: Իսկ զերրորդն յեղբարցն՝ որ էր այր ներքինի եւ արեղայ, որում անուն կոչիր օռթանօոս, կացուցանէ զնա ի թագաւորական քաղաքն Կոստանդնուպօլիս՝ առնելով զնա սինկլիտոս, զամենայն հոգս եւ զիրաւունս պալատին տալով ի ձեռք նորա.

Եւ ինքն քանզի չարապէս հարաւ ի դիւէ, մինչեւ յեկեղեցիս եւ ի հանգիստս սրբոցն ընթանայր. բայց ոչ զհտեմ եթէ վրէժխնդրութիւն էր այս Ռոմանոսին մահուն՝ որ անիրաւապէս մեռաւ, եթէ ի բնէ ունէր զդիւահարութիւնն: Բայց ասեն եւ այլ պատճառս, եթէ վասն զի չէր անգ նմա թագաւորութիւնն, վասն որոյ երթեալ ի քաղաքն Թեսալոնիկեցոց առ կին մի կախարդ, որպէս ի հինսն առ Բարսղի երիտասարդին պատմին գործք ի ձեռն կախարդին, տուեալ զինքն ի ծառայութիւն հօրն ամենայն չարեաց: Որ ի ձեռն պոռնկական դիւին ջեռեալ թագուհոյն՝ առ զնա եւ կացոյց զնա թագաւոր ի վերայ աշխարհաց: Իսկ յետ գործոյն ի գլուխ ելանելոյ, ըստ օրինի թագաւորաց յեկեղեցիս ի հարկէ երթեալ ի տօնս տէրունականս, ոչ կարացեալ համբերել չար դիւին, ի յիւրմէ ապստամբ զնա կարծելով: Եւ զայս այնու հաւատարմացուցանեն՝ որ ասեն, զի յաճախ թագաւորն ի Թեսալոնիկն կայր, զոր կարծէին առ կախարդին լինել: Այլ թեպէտ այսպէս, թեպէտ այնպէս, սակայն մինչ ի վախճանն ոչ հեռացաւ ի նմանէ այսն որ լլկէր զնա.

Ի սորա թագաւորութեանն եղեւ մեծ կոտորած զօրացն Հռոմոնց՝ ի բերդաքաղաքն որ կոչի Բերկրի, որ է ի վիճակի Արծրունեաց աշխարհին, զոր վաղնջուց յափշտակեալ էր Պարսից՝ հանդերձ իւրովք դաստակերտօքն, եւ ունէին ընդ ձեռամբ: Յորոյ վերայ եկեալ Կաւասիլաս ոմն՝ որ Վասպուրականի զաւառապետն էր՝ բազում զօրու, էառ զքաղաքն եւ կացոյց գունդս հեծելոց պահապան քաղաքին: Յայնժամ այլ ոմն փոխանորդեաց զիշխանութիւն նորա, եւ առեալ զայլ զօրսն երթեալ դադարեաց հեռագոյն ի տեղուջ ուրեք որ կոչի Արծակ, վասն առատութեան դարմանին եւ այլ պիտոյից հեծելոց: Իսկ տէր քաղաքին, որում անուն կոչիր Խտրիկ, ի բերդին արգելական եղեալ՝ ազդ առնէ առ զլիւաւորս Պարսից աշխարհին: Որք յանկարծակի ձայն տուեալ միմեանց՝ ի մի վայր ժողովեցան, եւ հասեալ ի վերայ քաղաքին պաշարեցին զնա պատնիշաւ: Իսկ զօրքն Հռոմոնց յանառակ գործոց եւ ի զինուոյ թմբրեալ, ոչ կարացին զգուշանալ անձանց: Այլ եւ պահապանն Իսրայէլի զերծ ի նոցանէ զօգնականութիւն իւր. յորոց վերայ սուր եղեալ կոտորեցին արս իբրեւ քսան եւ չորս հազար: Եւ այս եղեւ ոչ վասն արդարութեանն Պարսից, այլ վասն անօրէնութեան մերոց զօրացն, որք հարան ի սուր դատնութեան ըստ տեառն բանի, եթէ «Զչարսն չարաւ կորուսցէ <Մատթ. ԻԱ 41>»: Իսկ զօրքն որ յԱրծակ՝ ոչ ժամանեցին նոցա յօգնականութիւն: Եւ առեալ զօրացն Պարսից զկապուտ եւ զաւար սպանելոցն՝ չոգան յաշխարհն իւրեանց: Բայց ի ճանապարհին, քանզի ունէին բազում կալանաւորս, հրամայէ Խտրիկն յիջեւանին ըստ անձին փորել զերկիր, եւ զկապեալսն զենուլ ի վերայ փորուածին՝ մինչեւ լի իսկ լինել, եւ մտեալ լուացաւ արեամբ սպանելոցն առ ի հանգուցանել զայրուցս սրտին.

Իսկ ի գալ երկրորդ ամին, դարձեալ ա՛յլ զօրք առաքեցան ի թագաւորէն, որք եկեալ մեքենայս եւ մանգոլոնս եղեալ, սկսան փլուզանել զպարիսպ ամրոցին: Եւ տեսեալ

որք ի բերդին էին՝ թէ ոչ գոյ նոցա հնարս ապրանաց, քանզի եւ բազումք իսկ մեռան ի նոցանէ, աղաչեցին զգորագլուխսն՝ զի արձակեսցեն զնոսա առանց վնասու յաշխարհն իւրեանց եւ ինքեանք կալցեն զամուրն եւ զդաստակերտս նորա: Որք իբրեւ լուսնն՝ արարին որպէս եւ ուսանն. եւ յայնմ օրէ եւ առ յապայ բարձաւ տերութիւնն Պարսից ի տեղուօջէ անտի:

Ի սորա ի սկզբան թագաւորութեանն՝ իսաւրեցաւ արեգակն յամսեանն Արաց, յաւուրն ուրբաթու ի դառնալ աւուրն, էր եւ թուականիս մերոյ չորեքհարիւր ութսուն եւ երկու ամ: Չոր տեսեալ բազումք ի գիտնոց, կարծեցին գոլ ծնունդն Նեոինն զօրն զայն, եւ կամ մեծամեծ չարեաց գուշակս: Որ եւ եղեւ իսկ յաւուրս մեր, յորս պատմութիւն բանիս առաջնորդեալ տանի զմեզ, զոր տեսաք աչօք մերովք զաստուածասաստ հարուածսն, եւ զնորանշան պատուհասն որ եհաս ի վերայ տանս Հայոց վասն մեղաց մերոց: Նաեւ յառաջ ժամանակաւ ա՛յլ իմն մեծ նշան երեւեցաւ, որ յոյժ հիացումն բերէր տեսողացն. որ նման էր նշանացն վերջին աւերածին Երուսաղեմի, զորմէ սպառնալով Փրկիչն ասէր, թէ «Եղիցին աւուրքն այնոքիկ նեղութեանց՝ որպիսիք ոչ եղեն ի ներքոյ երկնից ի սկզբանէ արարածոց, եւ մի՛ այլ լիցի <Մատթ. ԺԳ 19>. փոխանակ զի ի տէրն եւ յարարիչն իւրեանց կատաղեցան՝ մարդ կարծելով զնա: Այր մի Անանիաս անուն ի մէջ քաղաքին Երուսաղեմի կացեալ՝ բարձրաձայն աղաղակաւ ողբս առեալ ասէր. Վա՛յ Երուսաղեմ, վա՛յ քաղաք արեան. հասին աւուրք վրէժխնդրութեան քո, եւ որ այլն եւս, զոր մեծն Եւսեբիոս յեկեղեցական պատմութիւնս նշանակէ: Նոյնպէս եւ աստ ի մերում ժամանակիս, նմին նման այր մի անծանօթ ամենեցունց, անոք, անուրեք, յարեւելից կողմանէ ելեալ, ընդ Ապահունեաց եւ ընդ Հարքայ գաւառն անցեալ, ի Մանանաղի իջեալ եւ յեկեղեաց անդառնալի գնացիւք, զայսոսիկ ի բերան առեալ ասէր անդադար ի տուէ եւ ի գիշերի. Եղո՛ւկ զիս, եղո՛ւկ զիս, բարձր բարբառով, եւ այլ ինչ աւելի չասէր ինչ: Եւ թէ որ հարցանէր թէ Ուստի՞ կամ յորմէ՞ գաւառէ ես, կամ վասն է՞ր ասես զայդ, չտայր ինչ պատասխանի. այլ հանապազ զնոյնն ասէր եւ յասելոյն ոչ դադարէր: Չոր տեսեալ անմիտ մարդիկ՝ իմացան անկեալ ի մտաց, բայց իմաստունքն ասէին. Այդ եղուկդ ամենայն երկրի լինելոց է: Արդ այս աստանօր զկայ առցէ բանս. այլ մեք ի կարգ պատմութեանս դարձցուք յառաջ ասացեալ թագաւորս:

Սա զքեռորդին իւր կեսար անուանէ. եւ կեցեալ ի թագաւորութեանն ամս եօթն եւ ամիսս ութ, հիւանդացեալ զքուն մահու ջերանի: Իսկ թագուհւոյն զկեսարն՝ յորդեգիրս իւր արարեալ, թագաւորեցուցանէ ի տեղի առն իւրոյ. այլ նա փոխանակ շնորհ առնելոյ նմա վասն բարեացն՝ զոր արար նմա թագուհին, խորհեցաւ ազգականօք իւրովք ի հեռաբնակ կղզիս յաքսորս առաքել զթագուհին, որպէս զի սեփհական իւրեանց լիցի իշխանութիւնն, զոր եւ արարին իսկ: Իսկ քոյր թագուհւոյն՝ որում անուն ճանաչիւր Թեոդոտայ, կոչէ զգլխաւորս քաղաքին եւ ծանուցանէ նոցա զեղեալսն: Որք իբրեւ լուսն՝ ձայն տուեալ արեւմտական զօրուն՝ առ ինքեանս հաւաքեցին: Եւ բռնութեամբ ի վերայ հասեալ, ինդրէին թէ ցո՛յց մեզ զմեր ծիրանափառ թագուհին, որ ի հարց եւ ի հաւուց ունի զժառանգութիւն թագաւորութեանդ. քանզի բազմաց կարծիւր թէ մեռեալ իսկ է: Իսկ նա իբրեւ ետես զբռնութիւն եւ զմիաբանութիւն նոցա, յերկիւղի լեալ՝ փութապէս դարձուցանել հրամայեաց յաքսորեացն զթագուհին: Չոր իբրեւ ետես Թեոդոտայ զքոյրն իւր, իսկոյն հրաման տայ ունել զթագաւորն իւրեանց ազգականօքն եւ որք նոցա մտերիմքն էին: Իսկ թագաւորն փախստական եղեալ՝ կամեր յաւազ եկեղեցին մտանել՝ եւ ընդ

սեղանովն թագչել եւ այնու ապրիլ: Բայց ոչ կարաց ժամանել. քանզի հետամուտքն փութով հասեալ եւ կալեալ դարձուցին, եւ յանսուրբ տեղուջ յերկիր ընկեցեալ խաւարեցուցին զլուսարանս նորա, եւ որ դեմեսլիկոսն կոչիր եւ զայլոց բազմաց. եւ հրամայէ զտունս նոցա յաւար, յաւեր, յապականութիւն դարձուցանել: Յորս շարժեալ քաղաքն առ հասարակ, բազում աւարառութիւնս արարին. եւ զմեծամեծ եւ զգեղեցիկ ապարանս մինչեւ ի հիմունս քակեալ՝ յապականութիւն դարձուցին: Եւ այնքան ծանրացաւ խռովական ամբոխն յաւարառութիւնս խանձեալ, մինչ զի զպարիսպն պալատին խրամատեալ՝ բազում գանձս ի թագաւորական գանձուցն արտաքս պեղեցին. զոր հազիւ կարացին դադարեցուցանել զամբոխն զլխաւորքն քաղաքին, արեգակն օգնական լինելով նոցա՝ զծայրս արեւուն յինքն ժողովելով:

Իսկ թագաւորն որ երեկ յոսկի աթոռն նստեալ՝ հրաման տայր տիեզերաց, այսօր խաւարեալ ի լուսոյ՝ նստի յաթոռ նանրութեան եւ նախատանաց. եւ որ կարծէին ծովու եւ ցամաքի տիրել յաւիտենից, ի միում վայրկենի եւ զանձանց եւս կորուսին զփրկութիւն: Եւ եղեն արդարեւ ըստ մարգարէին, որպէս խոտ տանեաց, որ մինչչեւ ի բուռն եկեալ էր՝ չորացաւ. յորմէ ոչ լցաւ բուռն հնձողին եւ ո՛չ լցան գիրկը բարձողացն զորայն. նաեւ բարեբանութիւն անցաւորացն ո՛չ կաթեաց ի լսելիս <Սաղմ. ՃԻԸ 6>: Այսոքիկ են առօրեայ պատմութիւնք կեսարուն, որ թագաւորեաց ամիսս վեց:

[Ժ]

Եւ սա ըստ մարգարէին տեսողութեան՝ ի խեցի մասնէ. քանզի հայր սորա ի պալատին զգայիռութեան ունէր զպատիւ, յորմէ ամենայն դատաւորք աշխարհին առաքին: Յետ անկատար թագաւորութեան կեսարու՝ մոնչեալ մատակ առիւծն ի վերայ ընկերին ի խշտիս իւր, քանզի ոչ սակաւ տարակոյսք գնա պաշարեալ պահէին, զի զոք յիրայնոց չունէր արժանաւոր թագաւորութեան. եւ զոր առ յորդեգիրս, եւ արար տէր եւ թագաւոր աշխարհաց, նա փոխարէնս զայն հատոյց նմա, զոր խուն մի յառաջ նշանակեցաք: Եւ ապա զի՞նչ առնէ. ելանէ արտաքոյ կանոնական կարգաց, եւ կոչէ զայրս զայս յառաջ եւ առնէ այր իւր. եւ նստուցանէ զնա յաթոռ թագաւորութեան: Չօր բազումք կարծեցին սիղէիս գոլ նոա, բայց ես ոչ զիտեմ, եթէ այսպէս է եւ եթէ այնպէս. որպէս ինքն յիրում հրովարտակին գրեալ էր յերախտիս աշխարհի, եթէ վասն աշխարհի խաղաղութեան ոչ ինայեցի յիս, եւ վասն այնորիկ յանարժան գործ համարձակեցայ:

Ի սորա յառաջին ամին ապստամբեաց որդին Մանեակ, որ ունէր զարեւմտից կողմն, այր քաջ եւ անուանի, եւ զբազումս միաբանեաց ընդ իւր: Եւ եկեալ բազում զօրօք մինչեւ ի դուռն թագաւորական քաղաքին, եւ այնքան բռնացաւ ի վերայ ըստ ուժոյն քաջութեան, մինչ զի բազումք ականայ կամօք ետուն զանձինս նմա ի հնազանդութիւն. քանզի կարծեցին զնա գոլ թագաւոր վասն բազում պատեհութեանցն որ ելանէին նմա: Քանզի երկիցս եւ երիցս ելին զօրք թագաւորին եւ ճակատեցան ընդ նմա եւ պարտեալ ի նմանէ, դարձան առ թագաւորն մեծաւ անարգանօք: Իսկ ի գալ վերջին պատերազմին, յորում ուշ եղեալ էր ամենեցուն, զի զկնի այնր յաղթութեանցն՝ ամենն նմա հնազանդեացին եւ զնա արասցեն թագաւոր. բայց քանզի չխորհեցաւ Աստուծով թագաւորել, այլ ի զօրութիւն ուժոյն իւրոյ ապաստան եղեւ, զԱբիստղոմայն ի հեռուստ ախտացեալ, արբեալ

ամբարտաւանութեամբ, վասն որոյ զնորայն հատոյց զդատաստան: Ի մէջ ճակատուն գտին զնա անկեալ, հօր հրեշտակի աւանդեալ զոգի նորա, առանց ուրուք նմա ի դիմի հարեալ: Ձայս արարեալ եւ առնէ ամենիմաստապէս ամենեցուն տէրն եւ արարիչն, որ կարօղն է քաղել զոգիս իշխանաց, ահաւոր գոլով քան զամենայն թագաւորս երկրի. զի «Մի՛ պարծեսցի հօրն ի զօրութիւն իւր, եւ մի՛ մեծն ի մեծութիւն իւր, եւ կամ իմաստունն յիմաստութիւն իւր, որպէս ի գրոց լուսք. այլ տերամբ պարծեսցի որ պարծին եւ արասցէ իրաւունս եւ գործեսցէ զարդարութիւն ի վերայ երեսաց երկրի <Ա Թագ. Բ 10, Երեմ. Թ 23-24>: Որ է արդարեւ յոյժ պարծանաց եւ զովութեանց արժանի, եւ յիշատակ նորա կայ մնայ յաւիտեան, եւ «Եղջիւր նորա բարձր եղիցի փառօք <Սաղմ. ՃԺԱ 9-10> որպէս ի սաղմոսարանի անդ գրեալ է: Այսպիսի էր եւ մեծն Դաւիթ. որ թէպէտ ի տեսանողէն օծաւ թագաւոր, եւ ընդ օծութեանն ընկալաւ ոգի զօրութեան եւ մարգարէութեան, որ զգազանսն բուռն հարեալ իբրեւ զուլս այծից ճեղքէր. յորս վստահացեալ, անպարտելի սկայազնին ընդդէմ ճակատեալ, զխելապատակն նորա պարսաքարի ջարդեալ յերկիր ընկենոյր, բառնալով զնախատինս յԻսրայելէ. բայց սակայն բազում անգամ հալածեալ ի Սաւուդայ, ներեր եւ անսայր կոչողին հրամանի. ոչ միայն չինդրէր բռնութեամբ տիրել թագաւորութեանն, այլեւ երկիցս ի ձեռն անկեալ հալածիչն, խնայեաց ի նա իբրեւ ի բարեգործ. եւ որ սպանանելն կամէր, սաստեալ նմա ասէր. «Մի՛ մխեր զձեռն քո ի դմա, զի օծեալ տեառն <Ա Թագ. ԻԴ 7>: Վասն որոյ հաճեալ Աստուած ընդ կամս նորա ասէր. «Գտի այր ըստ սրտի իմոյ, որ արասցէ զհաճոյս իմ <Գործ. ԺԳ 22>: Իսկ սա ո՛չ աճ այսպիսի զմտաւ ինչ, եւ ոչ անսաց Աստուծոյ հրամանին. այլ կամեցաւ անձամբ առանց Աստուծոյ թագաւորել, մոռացեալ զաստուածային հրամանն՝ որ ի ձեռն մարգարէին զթագաւորսն Իսրայելի թշնամանելով ասէր. «Վա՛յ է նոցա զի կամեցան թագաւորել եւ ոչ ինեւե, եւ որ այլն եւս:

Արդ՝ ո՛չ եթէ թագաւորս այս զովութեանց ինչ արժանի է, եւ վասն այնորիկ արգահատեաց ի նա Աստուած, այլ զաթոռն պատուէ, եւ զանբարտաւանութեան աղբիւրն խնու. որպէս առ Հրեայսն Փրկիչն վարդապետելով ասէր. «Յաթոռն Մովսէսի նստան դպիրքն եւ փարիսեցիքն <Մատթ. ԻԳ 2>. որ թէպէտ ինքեանք կեղծաւորեալք էին, այլ վասն աթոռոյն՝ հրամայէ հնազանդ լինել: Ուտի եւ մեծն Պօղոս խրատեալ երանելի ձայնիւն այնուիկ գրէ առ Հռովմայեցիսն. «Ամենայն անձն, ասէ, որ ընդ իշխանութեամբ իցէ, ի հնազանդութեան կացցէ. զի ոչ ուստեք է իշխանութիւն, եթէ ոչ յԱստուծոյ <Հռովմ. ԺԳ 1>. չասէ զիշխանէն, այլ զիշխանութենէն, այսինքն զաթոռոյն. քանզի ոչ եթէ զամենայն իշխան Աստուած յարուցանէ: Եւ ի վերայ էաճ, թէ «Որ հակառակ կայ իշխանութեանն, Աստուծոյ հրամանին հակառակ կայ. եւ որք հակառակն կան, անձանց դատաստանս ընդունին <Հռովմ. ԺԳ 2-3>. որպէս եւ սմա իսկ եղև: Զի ոչ թէ ի մարդկանէ ումեքէ դատեցաւ, այլ յիրաւացի Աստուծոյ դատաստանացն, որ զամենայն ինչ կշռով դատի եւ իրաւամբք. զի ակն է նորա արթուն, եւ ծածուկք մեր յայտնի են առաջի ամենատես գիտութեան նորա: Որպէս երանելին Դաւիթ սաղմոսելով խոստովան լինի Աստուծոյ. «Դու ծանեար զյետին իմ եւ զառաջին իմ <Սաղմ. ՃԼԸ 5>: Սմին նման եւ առաքեալն գրէ առ Եբրայեցիսն, թէ «Չիք ինչ արարած աներեւոյթ յերեսաց նորա <Եբր. Դ 13>: Զոր եւ մանկունքն ի հնոցին գովելով ասէին, «Որ նստիս ի քերովբէս եւ հայիս յանդունդս, գովեալ ես եւ առաւել բարձրացեալ յաւիտեան» <Դան. Գ 54>. զի ի բարձրութենէ տեղեացն՝ զստոյց գիտութիւնն յայտ արարին ըստ սաղմոսողին

երգոցն, թէ «Տէր յերկնից յերկիր նայեցաւ» <Սաղմ. ԺԳ 2>: Այս կերպ եւ բարձրն Եսայիաս. «Աչք տեսոն բարձունք են, եւ մարդ տառապեալ. եւ խոնարհեսցի բարձրութիւն ամբարտաւանից, եւ բարձրացի տէր միայն իրաւամբք եւ արդարութեամբ, եւ սուրբն փառաւորեսցի» <Ես. Բ 11>: Այսոքիկ եղեն ի սկզբան թագաւորութեան Կոստանդեայ, յորում էր թուականութեանս մերոյ ամբ չորեքհարիւր իննսուն.

Իսկ զկնի երից ամաց եհաս կատարած կենաց տանս Հայոց. քանզի ի միում ամի զրաւեալ յաստեացս՝ բարձան ի կենաց երկոքին հարազատ եղբարքն Աշոտ եւ Յովհաննէս, որ ունէին զթագաւորութիւն մերոյ աշխարհիս: Յորում շարժեցաւ աթոռ հաստատութեան նոցա, եւ այլ ոչ էառ զկայումսն. յորում ելին իշխանքն ի հայրենի ժառանգութենէ իւրեանց, եւ եղեն պանդուխտ յօտար երկիր. յորում աւերեցան զաւառք եւ զնացին յաւար տանն Յունաց: Եղեն շինանիստ աւանք՝ բնակութիւն զազանաց, եւ անդաստանք նոցա՝ յարօտ երէոց: Տունք ցանկալիք, բարձրաձեղունք եւ մեծամեծք՝ եղեն բնակութիւնք համբարեաց եւ յուշկապարկաց, զոր ողբան սուրբ մարգարէքն զամայանալն Իսրայելի. «Անդ հան ոզնի ձագս եւ սնոյց առանց երկիւղի զորդիս իւր» <Ես. ԼԴ 15>: Եղեն հանդիսաւոր տեղիք վանորէից՝ այրք աւազակաց. եւ եկեղեցիք որ ի նոսա՝ որ զերկնից բերէին զնմանութիւն վասն պայծառ շինուածոցն, եւ վասն զեղեցկաշուք զարդարանացն, եւ վասն անշէջ լապտերացն եւ ջահիցն վառման, որոց լուսոյն առոյգութիւն ընդ օդոյն տարածեալ՝ այսր անդր ճօճելով՝ զալեաց ծովու բերէր զնմանութիւն, որ ի հանդարտ ժամանակս ի քաղցրաշունչ օդոյն սղոյսք ալեացն վէտս վէտս ի վերայ միմեանց շրջապատին. եւ անուշաբուրակ խնկոցն գոլորշիք, որ ըստ առատութեան նուիրաբերացն հրոյն ներգործեալ, զգարնանաբեր ժամանակին բալիցն ցուցանեն զօրինակ, որ ի ծայրս լերանց նստեալ՝ արգելուն զճառագայթս արեգականն: Իսկ զբնակողացն ի նոսա ո՛ր բան բաւական իցէ առ ի պատմել զօրինակն. զքաղցրաձայնութիւն երգոցն եւ զանդադար սաղմոսերգութիւնն, զաստուածային գրոցն ընթերցմունսն զտերունական տօնիցն զհանդէս եւ զվկայիցն զպատիւս, զմիախորհ խորհողացն զկամս եւ զառ ի յաստուածայինսն նկրտումս, եւ այլ որ եւս.

Արդ որ այսպէս եւ այսքան էին յառաջ ժամանակաւ, այժմ է տեսանել յամենայնէ թափուր եւ արուգ, յամենայն բարեփառութենէ մերկ եւ կողոպուտ զնոսա: Փոխանակ քաղցրաձայնութեան երգոցն՝ այժմ բուէճք եւ տտաղեղունք են դասագլուխք. եւ փոխանակ սաղմոսական նուագացն, տատրակ եւ աղանի երգեն ի նմա, ըստ մարգարէին՝ քաղցրաձայնութեամբ կարդալ զձագս իւրեանց: Ջահքն շրջեալք, եւ բուրումն անուշահոտ խնկոցն սպառեալ. եւ սեղան սուրբ խորհրդոյն՝ որ երբեմն ժամանակաւ իբրեւ զնորահարսն առագաստի չքնաղագեղ զարդու զարդարեալ էր՝ պսակ փառաց ունելով ի դէմս իւր, այժմ է տեսանել տեսութիւն ողորմելի եւ բազում արտասուաց արժանի, մերկացեալ ի զարդուց, լցեալ փոշուով, լեալ հանգրուանք ագռաւուց: Այսոքիկ ամենեքեան երկայնի պիտոյ բանի պատմութեան, նաեւ վերին շնորհին օգնականութեան, որպէս զի կարիցեմք ի նպատակ բանիս ուղղել: Արդ ի վերջէ յառաջինսն տանելի է մեզ զպատմութիւնս.

Յորժամ մեծն Կոստանդին հիւանդացաւ հիւանդութիւն՝ որով եւ մեռաւ իսկ, հրաման տայ որք մերձն կային եթէ ելեալ խնդրեցէք զայր ոք ՚յի Հայոց գո՛ր եւ գտանիցէք, եւ ածէք այսր: Եւ ելեալ խնդրակացն գտին զերեց ոմն Կիրակոս անուն,

որ կաթողիկոսարանին հիւրատէսն էր, եւ բերեալ առաջի թագաւորին, եւ տեսեալ զնա թագաւորին ետ զնամակն որ վասն Հայոց աշխարհին էր ցնա, եւ ասէ. Տա՛ր զգիրդ եւ տո՛ւր ի թագաւորն Հայոց. եւ ասա, թէ որովհետեւ հանգոյն ամենայն հողածնաց մահու հրաւերս եւ մեզ ժամանեաց, ա՛ն զգիր քո եւ տո՛ւր զթագաւորութիւնդ որդոյ քո, եւ որդի քո որդոց իւրեանց մինչեւ յաւիտեան: Եւ ինքն առեալ զոսս իւր ի մահիճս վախճանեցաւ: Իսկ նորա առեալ զնամակն պահեաց առ իւր մինչեւ ի ժամանակս Միխայիլի թագաւորութեանն, եւ վաճառեալ նմա՝ առ գանձ բազում. Ո՛վ դառն վաճառոյն այնորիկ. քանի՛ արեանց զանձն պարտական կացոյց. քանի՛ եկեղեցիք ի ձեռն վաճառոյն այնորիկ աւերեցան. քանի՛ գաւառք անմարդ, ամայի դարձան. քանի՛ մեծանիստ աւանք մարդաթափ ի բնակչաց եղէն: Այլ զբովանդակն յիւրում տեղւոջն ասասցուք. եւ մեք զկարգ պատմութեանս որպէս սկսաք՝ յառաջ վարեցուք:

Արդ ի հասանել համբաւոյ մահու թագաւորացն ի լսելիս ինքնակալին Հոռոմոց, եւ գտեալ զգիր նամակին Հայոց, իբրեւ իւրեան սեպհական ժառանգութիւն՝ հոգ տարաւ առնուլ զքաղաքն Անի եւ զաշխարհն: Իսկ մի ոմն ի գլխաւոր ազատացն Հայոց Սարգիս անուն՝ եղ շուք անձինն թագաւորել ի վերայ տանն Շիրակայ եւ որ շուք զնովաւ գաւառք. զի զամենայն զանձսն գտեալ ի տան թագաւորին Յովհաննիսի յինքն ժողովեաց. վասն զի ի մահուան նորա նա էր հոգաբարձու նմա: Իսկ Վահրամ այր հօր եւ անուանի, եւ բարեպաշտութեամբ յոյժ վեհ, որպէս թէ ոչ ոք հաւասար նմա Պահլաւ հանդերձ իւրովք ազգակցօք, որդովք եւ եղբորորդովք իբրեւ երեսուն ազատօք, ոչ միաբանեցան ընդ նմա. այլ կոչեալ առ ինքեանս զԳագիկ որդի Աշոտոյ, թագաւորեցուցին ի վերայ իւրեանց, եւ իմաստութեամբ եւ հնարիւք մուծին ի քաղաքն:

Իսկ Սարգիս իբրեւ ետես զեղեալսն, զզանձս թագաւորութեանն առեալ՝ ի ներքին ամուրն մտանէ յանառն Անի: Այլ Գագիկ այրական քաջասրտութեամբ միայն իջեալ առ նա, եւ ողորական բանիւք հաւանեցուցանէ զնա. եւ նա ելեալ յամրոցէն երթայ ի բերդաքաղաքն որ կոչի Սուրմառի. այլ զամուրն ո՛չ տայ ի Գագիկ, եւ ոչ զայլ ամուրսն զորս ընդ ձեռամբ ունէր. եւ երթեալ անդ՝ դարձեալ խորհի զխորհուրդ նանրութեան, տալ զոր ունէր՝ ընդ ձեռամբ Հոռոմոց, եւ ելանել առ նոսա: Իսկ Գագիկ սակաւ արամբք երթեալ մտանէ ի մէջ բանակին՝ ի խորանն ուր էր Սարգիսն, եւ ձերբակալ արարեալ զնա, մտանէ ի քաղաք թագաւորութեան իւրոյ: Եւ զոր պարտ էր զապստամբն բառնալ ի կենաց, նա զՍաւուղայն խորհեցաւ, զերկրորդ Ագագ խնայեալ՝ ընդ իւր ի կառսն նստուցանէր. վասն որոյ զՍաւուղայն ընկալաւ զհատուցումն, կէանք որ քան զմահ դառնագոյն էրն:

Յայտսիկ յաւուրս հետամուտ եղեալ զօրքն Հոռոմոց, չորս անգամ զկնի միմեանց մտին յաշխարհն Հայոց, մինչեւ մարդաթափ արարին զերկիրն ամենայն սրով եւ հրով եւ զերութեամբ: Զորոյ զնշանակ չարեացն յորժամ զմտաւ ածեմ՝ յիմարի անձն իմ եւ ափշին միտք իմ, եւ յահագին զարհուրանացն զդողի առեալ ձեռինս՝ զոճ տողիս ոչ կարեմ յառաջ խաղացուցանել. զի դառն է պատմութիւնս, եւ բազում ողբոց արժանի:

Աշխարհ՝ որ երբեմն ժամանակաւ իբրեւ զդրախտ տնկախիտ առաջի իւր, կանաչագեղ, տերեւալից, պտղաբեր, զեղեցկաշուք եւ երջանիկ անցաւորացն

ցուցանիւր. քանզի իշխանք նստէին յիշխանական գահու զուարթահայեաց դիմօք, եւ զօրացն՝ զգարնանաբեր ծաղկանոցաց բերեալ զնմանութիւն՝ վառ ի վառ գունովք առաջի կացեալ, ուրախական երգոց եւ բանից միայն լինէին հանդէսք. ուր եւ ձայնք փողոցն եւ ծնծղայիցն եւ այլ երգեցողական արուեստիցն զլսողացն անձինս լի՝ առնէին ուրախական բերկրանօք: Անդանօր եւ ծերք նստէին ի հրապարակս հարկաւոր եւ պատուական ալեօք բարգաւաճեալ. այլ եւ մարք զմանկունս ի գիրկս ընկալեալ. եւ մայրենի գթովքն աղէխարշեալ, վասն առատ ուրախութեանցն մոռանային գոխրական ժամանակս երկանց, զօրէն աղաւնեաց զնորափետուր ձագօքն թոթոելով: Զի՛նչ ասացից եւ զհարսանցն ի սենեկի, եւ զփեսայիցն յառագաստի զսիրահարուստ ըղձիցն զբորբոքումն եւ զանժոյժ բնութեանն զհակամիտութիւն: Այլ եւ ի վեր տանելի է մեզ բանս, առ հայրապետական աթոռն եւ առ թագաւորական պատիւն: Զի մինն զօրէն ամպոյ խտացեալ ի պարգեւաց հոգւոյն՝ ի ձեռն վարդապետական շնորհին՝ ցօղէր զցօղ կենաց. որով պարարտացեալ պտղաբերէր եկեղեցւոյ դրախտ, արթուն պահապանս ի վերայ պարսպաց նորա կարգելով զառ ի յինքենէ ձեռնադրեալսն: Իսկ թագաւորն յառաւօտինսն յորժամ ի քաղաքէն ելանէր, զօրէն փեսայի որ ելանէ յառագաստէ իւրմէ, կամ որպէս տուրնջենային արուսեակն որ ի գլխոյն արարածոց բարձրանալովն զամենայն տեսանելիս յինքն ձգէ, այսպէս եւ նա պաղպաջէր փառփուն հանդերձիւք եւ մարգարտախոռն թագին, եւ զամենայն մարդ ի տեսութիւն եւ ի զարմանս ցուցանէր. որ եւ սպիտակամազ նժոյզ՝ ոսկեգօծ զարդիւք առաջի ընթանալով, ի ճառագայթից արեգականն որ զնովաւ հարկանիւր շլացուցանէր զտեսողացն տեսանելիս: Իսկ զօրացն բազմութիւն խոռն առաջի ընթանալով՝ զօրէն ծովային ալեացն զմիմեամբ կուտակելով: Նաեւ անապատական վայրքն լցեալ եւ խճողեալ էին կրօնաւորական դասուք, մինչ զի զգիւղս եւ զագարակս առ բարի նախանձ քահեալ՝ առնէին բնակութիւն կրօնաւորաց: Զայս եւ որ սոցին նման է, առաւել ունէր աշխարհս մեր: Եւ զայս զի գրեցի, զի յորժամ զսոցին հակառակն պատմեցից, ամենեցունց շարժեցից արտասուս:

Արդ այժմ թագաւորն անկեալ ի պատուոյ, իբրեւ զգերի կալանաւոր նստի ի հեռաբնակ տեղիս. այսպէս եւ հայրապետական աթոռն ամայացեալ ի բնակողէն՝ ցուցանի տխուր դիմօք իբրեւ զկին նորահարսն՝ մնացեալ յայրիութեան: Հեծելագօրն անտէրունչ շրջեալ ոմն ի Պարսս, ոմն ի Յոյնս, ոմն ի Վիրս: Մեպուհ գունդն ազատաց ելեալ ի հայրենեաց, անկեալ ի ճոխութենէ, մոնչեն ուր եւ են իբրեւ զկորիւնս առիւծուց ի խշտիս իւրեանց: Արքունական ապարանքն աւերակ եւ անմարդի: Մարդաբնակ աշխարհն թափուր ի բնակչաց: Ոչ լսի ձայն ուրախութեան ի կուրսս այգեաց, եւ ոչ բարեբանութիւն առ կոխօղս հնձանի: Ոչ խաղան մանկունք առաջի ծնողաց, եւ ոչ նստին աթոռով ծերք ի հրապարակս: Ոչ լսի ձայն հարսանեաց, եւ ոչ զարդարին առագաստք հարսնարանի: Պակասեաց այս ամենայն եւ կորեալ եւ «Ոչ եւս յաւելուցու յառնել» <Սաղմ. Խ 9> ըստ սաղմոսողին ձայնի: Այժմ յողբս փոխեցաւ մեզ ամենայն, եւ ուրախութեան պատմուճանն այն յարջնազգեստ խորզ փոխեցաւ: Ո՛վ լսելիք տանիցին զթշուառութեանս մերոյ զպատմութիւն: Ո՛վ սիրտ քարեղէն, որ ոչ լքանի հառաչմամբ եւ բեկանի հեծեծելով: Ժամ է ինձ յԵրեմիայի ողբոցն խառնել ընդ մեր հառաչանս. «Ճանապարհք Սիրովնի, ասէ, սգան, զի ոչ ոք է որ մտանէ» <Ողբ. Ա 4>: Այսոքիկ ասացան յայնժամ յաւերն Երուսաղէմի, բայց կատարեցաւ այժմ:

Արդ այս ամենայն ի վաճառէն յայնմ հանդիպեցաւ Հայոց՝ զոր յառաջ սակաւ մի յիշեցաք: Այս վաճառ անմարդագոյն գոլ թուի ինձ քան զՅուդային. քանզի անդ թեպէտ վաճառողն ընդ պարսաւանօք, այլ վաճառն զին եղեւ փրկութեան ամենայն աշխարհի: Որպէս մեծն Պետրոս յընդհանրական թուղթսն գրէ. «Ոչ, ասէ, ոսկեղինօք եւ արծաթեղինօք գնեալ ազատեցայք ի ձեր հայրենատուր սնտոի պաշտամանցն, այլ արեամբ որդւոյն Աստուծոյ» <Ա Պետ. Ա 18-19>: Իսկ աստ վաճառողն յոյժ ապառումն եւ տմարդի, զի այսքան չարեաց զանձն պարտական կացոյց. զի այգի զոր տնկեաց տէր, եւ մշակեաց Լուսաւորիչն մեր իւրով հնգետասանամեայ քրտնալիր աշխատութեամբ, նա քակեաց զցանկ նորա եւ կործանեաց զաշտարակս նորա, եւ արար զնա կոխան անցաւորաց. մինչ զի «ապականեաց զնա խոզ անտառի, եւ կինձ վայրի ճարակեցաւ ի նմա» <Մաղմ. ՀԹ 14>, ըստ դաւթական երգոցն: Արդ այսոցիկ ամենեցուն լուր առ տէր հասցէ, եւ իրաւունք նմա ի տեսնէ եղիցի. եւ մէք ի մերն դարձուցուք զոճ բանիս.

Արդ ի չորեքհարիւր իննսուն եւ չորս թուականին առաւ Անի, ո՛չ պատերազմի օրինիւ, այլ պատիր բանիւ. քանզի երդմամբ եւ խաչիւ հաւանեցուցին զԳագիկ՝ հրամանաւ թագաւորին, թէ Միայն ի տեսանելն զքեզ, դարձուցից ի քեզ զթագաւորութիւնդ քո, եւ գրեցից զքեզ ժառանգ յաւիտենից աշխարհիդ եւ քաղաքիդ քոյ. եւ քանզի իմաստունն երդնու եւ անմիտն հաւատայ, որպէս եւ իմաստնոցն բերին բանք. եւ դարձեալ, թէ բանք ստոց պարարտ են իբրեւ զլոր, եւ անմիտք կլանեն զնա: Հաւատաց վասն երդմանցն եւ խաչին, եթէ վասն խակութեան մտացն եթէ վասն երկիւղածութեան բարուցն՝ ոչ զիտեմ. տուեալ զբանալի քաղաքին ի Պետրոս, որ յայնժամ ունէր զաթոռ հայրապետութեան Լուսաւորչին մերոյ, եւ յանձնեաց ի նա զամենայն հոգս աշխարհին մեծաւ դաշամբ եւ ուխտիւ: Եւ ոչ եկաց ի պատուէր Վահրամայ եւ այլ ազատացն որ թագաւորեցուցին զնա, այլ նենգաւորին Սարգսի սաղրելոյն լուեալ՝ ել ի քաղաքէն, եւ չոգաւ ի Յոյնս զանդարձ ուղեւորութիւն. իբրեւ զձուկն ի կարթէ ըմբոնեալ կամ իբրեւ զհաւ ի ծուղակաց: Չոր տեսեալ թագաւորին՝ ո՛չ յիշեաց զերդմունսն, եւ ոչ զխաչին զմիջնորդութիւնն. այլ առ իւր արգել, եւ խնդրէր թէ Տո՛ւր զԱնի, եւ ես տաց քեզ փոխանակաւ զՄելիտինէ զգաւառսն որ շուրջ գնովաւ: Այլ նա ո՛չ առնու յանձն.

Եւ ի յերկարիլ խնդրոյս այսորիկ, Գրիգոր որդի քաջին Վասակայ, ելեալ եւ նա զնաց առաջի թագաւորին: Եւ քանզի այր իմաստուն էր եւ խելամուտ յոյժ աստուածային գրոց, որպէս թէ ո՛չ այլ ոք, իբրեւ ետես եթէ ոչ են թողոյց զԳագիկ ի տեղի իւր, յառաջ կացեալ տայ զբանալին Բջնոյ ցրթագաւորն, եւ զամենայն զիւր զհայրենի ժառանգութիւնն. եւ մեծարեալ ի նմանէ՝ առնու զպատիւ մագիստրոսութեան, եւ զտեղիս բնակութեան ի սահմանս միջագետաց զիւղս եւ քաղաքս, զրո՞վ եւ ոսկի մատանեաւ յազգէ յազգ մինչեւ յաւիտեան.

Իսկ քաղաքացի զլիսաւորքն որ նստէին յԱնի, իբրեւ տեսին թէ արգելաւ Գագիկ ի Յոյնս, խորհեցան երբեմն ի Դաւիթ տալ զքաղաքն ի Դունացին, քանզի քոյրն Դաւթի կին էր նորա, երբեմն ի Բագարատ թագաւորն Ափխազաց: Իբրեւ ետես հայրապետն Պետրոս զայնպիսի խորհուրդ, թէ ո՛ւմ եւ իցէ՝ ի գնալ է քաղաքս, առաքէ առ այն որ ունէր զիշխանութիւն արեւելից կողմանն, որ նստէր ի քաղաքին Սամուսատ, զոր ասէն ի հինսն շինեալ Սամփսոնի եւ գրէ, թէ Ծանո՛ թագաւորին թէ մեզ զի՛նչ հատուցանէ փոխարէնս, եւ ես տաց զքաղաքս եւ զայլ ամուրս որ յաշխարհիս են:

Իսկ նա իբրև լուսա փութապէս ծանոյց թագաւորին. եւ լուեալ թագաւորին, գանձիք եւ իշխանութեամբ հաճեալ զկամս նորա, եւ այնու տիրեցին Անույ եւ ամենայն աշխարհին.

Իսկ Գագիկ աներախտի մնաց առ թագաւորն. որում առ մարդասիրութեան տուեալ նմա տեղիս, զոր ինքն կամեցաւ, որ յոյժ պակաս էր ըստ արժէիցն Անույ եւ այլ աշխարհին, զշնորհակալիսն եւ զտրից տուրսն կաթուղիկոսին հասուցին, յորմէ զքաղաքն առին: Եւ Գագիկ հրամանաւ թագաւորին առնու իւր կին զդուստր Դաւիթ որդույ Սենեքերիմայ, եւ տիրէ նորին բաժնին. քանզի Դաւիթ վաղճանեցաւ չունելով այլ զաւակ ժառանգաւոր.

Իսկ իշխան ոմն Ասիտ անուն, որ յառաջ կալեալ էր զտէրութիւնն արեւելից, եւ զնա առաքէ թագաւորն տեղակալ քաղաքին Անույ: Որոյ եկեալ՝ անչափ պատուով մեծարէ զհայրապետն Պետրոս, եւ նուաճէ զաշխարհն ընդ ձեռամբ. եւ ինքն բազում զօրօք խաղայ ի վերայ քաղաքին Դունայ: Իսկ Ապուսուար տէր քաղաքին պատերազմ տուեալ ընդ նմա, անչափ կոտորածս առնէ ի դուռն քաղաքին, յորում տեղուջ մեռաւ մեծ իշխանն Հայոց Վահրամ հանդերձ որդուվն, որ մեծ սուգ հասոյց Հայոց: Եւ կեցեալ Ասիտն ի տէրութեանն Հայոց, փոխանորդէ զիշխանութիւն նորա Կամենաս ոմն, ի չորեքհարիւր իննսուն եւ երեք թուականիս մերոյ. եւ եկեալ՝ ոչ ըստ առաջին պատուոյն մեծարէ զհայրապետն: Եւ սկսանի գրով ամբաստան լինել զնմանէ առ թագաւորն, եւ խաբանօք հանէ զնա ի քաղաքէն ասելով, եթէ Հրամայեալ է քեզ թագաւորն տեղի բնակութեան ի Կարին գաւառի յԱրծին աւանի: Եւ ելեալ հայրապետին գալ ի մեծանիստ եւ ի շահաստան քաղաքս մեր, եւ մեծաւ ուրախութեամբ լցոյց զանձինս տեսողացն, որ ցանկային նմա: Եւ էր ժամանակն մերձեալ ի տօն սրբոյ Աստուածայայտնութեանն. իսկ ի գալ մեծի տօնին իջեալ անչափ բազմութեամբ ի յորդախաղաց ջուրն՝ որ իջանէ ի լերանցն որ ի հիւսիսակողման դաշտին են. եւ կատարեալ անդ զխորհրդածութիւն ատուրն փառաւորապէս, որպէս եւ վայել էր իսկ. իսկ ի ժամ հեղոյ զտէրունական իւղն ի ջուրն, այր մի տաճիկ յառաջ եկեալ ի բազմութենէն՝ խնդրէ մկրտիլ ի ջուրն: Իսկ նորա հարցեալ զպատճառն վասն որոյ զայն խնդրէ, եւ տեղեկացեալ ի նմանէ ցանկալ նմա լինել քրիստոնեայ, եւ հրամայէ նմա իջանել ի ջուրն: Իսկ մեռոնակիրն մերձ կալով նմա, առեալ զշիշն ի ձեռն եւ հարեալ զձեռամբն, երկէ զշիշն՝ առատապէս հեղով զիւղն ի վերայ նորակնքին եւ ջրոյն. եւ յապակոյն բեկոր ինչ հարեալ կարեվէր խոցեաց զձեռն նորա, յորդութիւն արեան յերկիր հեղով. զոր տեսեալ բազմաց ընդ խորանօք արկեալ զեղեալսն, ասելով՝ թէ Չէ բարոյ ինչ նշան. որ եւ ի նոյն ատուր կատարեցաւ իսկ: Քանզի մինչդեռ ճաշածամուն ի սեղանն էին, հասին կալանաւորք եւ առին զնա, տարան եղին ի բերդին՝ որ կոչի Խաղտոյ Առիճ: Եւ Ապա ածեալ ի Հայոց զքեռորդի նորին զԽաչիկ անուն, եւ եղեալ ի բերդին որ կոչի Սեաւ Քար. եւ մնացին անդ մինչեւ մերձ ի գատիկն: Եւ ապա հանեալ զնոսա անտի, տարան ի Կոստանդնուպօլիս առաջի թագաւորին. քանզի եւ զԱնանիա զերեց եղբայրն Խաչկայ յառաջ տարաւ ընդ իւր ներքինի ոմն, որ ունէր զպատիւ կէս թագաւորութեան.

[ԺԱ]

Ի սոյն ամս բացաւ դուռն բարկութեան յերկնից ի վերայ աշխարհիս մերոյ. եւ շարժեալ գորք բազումք ի Թուրքաստանէ, որոց երիվարքն արագունք իբրեւ զարծուիս, եւ սմբակք նոցա իբրեւ զվէմ հաստատունք. աղեղունք լարեալք, եւ սլաքեալ նետք նոցա, գօտեւորեալք քաջապէս, եւ անլուծանելի ունելով զխրացս կօշկաց: Եւ ելեալ ի գաւառն Վասպուրականի, յարձակեցան ի վերայ քրիստոնէից իբրեւ գայլս քաղցեալս անյագեալս ի կերակրոյ. եւ եկեալ մինչեւ ի գաւառն Բասեան, եւ մինչեւ ի դաստակերտն մեծ՝ որ կոչի Վաղարշաւան, եւ քանդեալ ապականեցին գաւառս քսան եւ չորս սրով եւ հրով եւ գերութեամբ: Ողորմագին եւ բազում ողբոց եւ արտասուաց արժանի է պատմութիւնս: Ջոր իբրեւ զառիծունս ընթացան, եւ իբրեւ կորին առիծուց անողորմաբար արկին գոհակունս բազմաց գէշ գազանաց եւ թռչնոց երկնից. եւ կամէին այնու ձեռնարկութեամբ գալ ի քաղաքն Կարնոյ: Բայց որ ծովու եղ սահման՝ ասելով՝ «Յայդվայր եկեսցես, եւ այլ մի եւս յաւելուցուս, այլ այդրէն ի քեզ խորտակեսցին ալիք քո» <Յովբ. Լը 11>, նա արկ զխաւար թանձրամած առաջի նոցա, եւ արգել զնոսա յընթացից իւրեանց: Ջայս առնէ ըստ իւրոյ անճառ իմաստութեանն, որպէս զի ահիւ նոցա մեք խրատիցիմք, եւ նոքա ուսանիցին թէ ոչ իւրեանց զօրութեամբ ինչ արարին զոր արարին. այլ ձեռնն որ արգել զնոսա հզօրապէս, նոյնն արար ճանապարհ գնալոյ նոցա.

Արդ հեղ զբարկութիւնն իւր ի վերայ մեր ի ձեռն ազգի օտարի, վասն զի մեղաք նմա. եւ դարձեալ զղջացաւ ի չարեաց իւրոց ածել ի վերայ մեր, զի ողորմած է. վասն որոյ ոչ ի սպառ բարկանայ եւ ոչ յաւիտեան պահէ ոխս: Միովն ի մէնջ բռնադատի՝ զիրաւացի դատաստանն ի մէջ բերելով, զի դատաւոր արդար է. եւ միւսովն կանխէ յողորմութիւն, վասն զի հայր գթութեանց է. եւ միւսովն զղջանայ ի վերայ չարեաց մերոց, քանզի Աստուած ողորմութեանց է: Որպէս եւ աստուտին իսկ զերկոսեանն եցոյց առ մեզ. ըստ արժանահաս վրիժուցն ծանրացոյց զձեռն իւր ի վերայ մեր եւ դարձաւ փութապէս անցոյց զբարկութիւն իւր, զի մի՛ ի սպառ սատակեսցէ զմեզ: Այլ մեք զՓարաւոնին ախտացաք զծանրասրտութիւն, եւ գոյժ յիմարին յիւրոց ախտակցաց, որ երբեմն տանջեալ խոստովան լինի ասելով. «Մատն Աստուծոյ է այս» <Ել. Ը 19>. եւ յանցանել բարկութեան պատուհասին՝ արբեալ ամբարտաւանութեամբ ասէ. «Ո՛չ զիտեմ զտէր, եւ զԻսրայէլ ո՛չ արձակեմ» <Ել. Ե 2>: Մինչեւ ուղերձեաց ի յինքն զվերջին պատուհասն՝ բնակից լինելով անդնդային խորոցն: Բայց բարուք ասէր վատշուէրն, թէ մատն Աստուծոյ է այս. զի ձեռն տասն մատամբք ունի առ գործն զկատարելութիւն. որպէս եւ անդ ի միոջէ սկսեալ՝ ի տասն աւարտեաց զհարուածոցն զխրատ, եւ ապա արձակեաց զԻսրայէլ.

Արդ մեք ի հոլանիլ բարկութեանն եւ ի բորբոքիլ հրատին եւ ի շարժիլ եղեռնաւոր չարեացն, ահիւ ահաբեկ եղեալ՝ յոյժ զդողի հարեալ զարհուրեցաք. բայց ողորմեցաւ Աստուած, եւ խաւարաւ փակեաց զճանապարհս նոցա, եւ խափանեաց զընթացս արշաւանաց անօրինացն: Կարծական եղեւ մեզ բարին, եւ չմարդոյ գտաք առ շնորհակալիսն. զի զոր պարտ էր ի ձեռն խրատու եղբարց մերոց ողջախոհանալ մեզ, եւ փութալ կանխել առ մարգարէն, եւ ուսանիլ ի նմանէ զկեցուցանօղ զխրատն, «Դադարեցէք, ասէ, ի չարեաց ձերոց, եւ ուսարուք զբարիս գործել» <Ես. Ա 16-17>, եւ որ զհետ սոցին գան բանք. եւ յանձանց ուղղութենէ հաշտեցուցանել զԱստուած, եւ շիջուցանել զգեհենաբորբոք պատուհասն, եւ զբարձրացեալ ձեռն խոնարհեցուցանել ի բարկութենէ ի ներումն. նա՛ ի մոռացօնս եղեւ մեզ այս, եւ ոչ ծագեաց անգամ ի սիրտս մեր զիտութիւն նորա. այլ որ անօրինելոցն անօրինէր, եւ

որ անհրաւելոցն էր, անհրաւեր. մինչեւ ըստ օրինակի վարագացն՝ ի վերայ սրոյն մղեցաք զանձինս, զբովանդակն ի մեզ բերելով: Թուէր մեզ թէ նոքա մեղաւոր գովով կրեցին զպատուհասն, եւ մեք ըստ արդարութեան մերոյ ապրեցաք. եւ ոչ գոյր ի յիշատակ մեզ տէրունական պատուէրն՝ իմաստնացուցիչ խրատն. «Գալիլեացիքն, ասէ, զորոց արիւնսն Պիղատոս խառնեաց ընդ գոհս նոցա, համարիք թէ նոքա մեղաւոր քք էին քան զամենայն մարդիկ, ո՛չ. այլ թէ ոչ ապաշխարիցէք, նոյնպէս ամենեքեան կորնչիցիք» <Ղուկ. ԺԳ 4-5>: Իսկ մեք ըստ ամովսական բանիցն, որովք նախատէր զԻսրայէլ, որք զպարգեալ գինին ըմպէին, եւ անոյշ իւղովք փափկանային, եւ ի գահոյս փղոսկրեայս հանգչէին, եւ որ այլն եւս, եւ ոչ ցաւեր նոցա վասն բեկմանն Յովսեփոս: Քանզի ինդրէ Աստուած՝ զի յորժամ զոմանս տանջանաց մատնիցէ, մերձաւորքն ընդ նոսա վշտակից լինիցին. ըստ այնմ, «Լալ ընդ լացողսն» <Հոռմ. ԺԲ 15>: Այլ նոքա գնորին հակառակն առնէին. ի միոջէ արենէ էին, եւ ընդ գերութիւն ցեղին Յովսեփոս չցաւեր նոցա. վասն այնորիկ յերգ արկեալ մարգարէն՝ ամբաստան լինէր զնոցանէ: Այսպէս եւ ի մերումս հանդիպեցաւ.

Քանզի յամի չորեքհարիւրերորդի իննսներորդի եօթներորդի թուականիս մերոյ՝ որ էր երկրորդ ամ գերութեանն մերոյ, շարժեալ միւսանգամ մրուր դառնութեան լի բարկութեամբ ի տանէն Պարսից՝ ահագին ծփանօք, եւ եկեալ հեղաւ յընդարձակ դաշտն Բասենոյ եւ Կարնոյ. եւ ցայտուկս հեղեղատին կալաւ զչորս անկիւնս երկրին. յարեւմուտս՝ մինչեւ ի Խաղտեաց գաւառն. իսկ ի հիւսիսի՝ մինչեւ ի Սպեր եւ մինչեւ յամուրսն Տայոց եւ Արշարունեաց. իսկ ի հարաւ մինչեւ ի Տարօն եւ մինչեւ ի գաւառն Հաշտենից մինչեւ յանտառս Խորձենոյ: Եւ զետղ առեալ դադարեաց ատուրս չորեքտասան, եւ ծովացեալ ծածկեաց զլերինս եւ զմացառ վայրս, եւ կալաւ բնաւ զաշխարհս. որ ինձ թուի յանապակ գինւոյն յայնմանէ գոլ նմա, զոր մանուկն Երեմիա ի տեսողութեանն իւրում ոսկի բաժակաւ մատռուակեալ արբոյց թագաւորաց, ազգաց, քաղաքաց, իշխանաց եւ զօրաց նոցա. եւ յետ ամենեցուն արբոյց տանն Սիւսակայ. ահա յայտնի կատարումն մարգարէութեանս դիպումն: Քանզի արբ տունս Հայոց յանապակէն յայնմանէ եւ արբեցաւ յարբումն չար. արբ եւ թմրեալ յիմարեցաւ. արբ մինչեւ զբովանդակն յինքն ընկալաւ. եւ այժմ անկեալ կայ ի կիցս ամենայն ճանապարհաց մերկ եւ իսայտառակեալ, եւ կոխեն զնա նախատանօք անցաւորք ճանապարհաց: Ելեալ ի տանէ, օտարացեալ ի ծանօթից, հեռացեալ յընտանեաց եւ յազգականաց, գերի եւ կալանաւոր ամենայն ազգաց.

Ժա՛մ է ինձ զմարգարէականն զայն բարբառել բանս, եթէ «Զմնացորդսն թրթրոյն եկեր մարախն, եւ զմնացորդս մորեխին եկեր ջորեակն, եւ զմնացորդս ջորեկին եկեր զրուիճն» <Յովել. Ա 4>: Իմ են եւ այսոքիկ, քանզի ի մեզ կատարեցան ամենայն կանխասացիկ բանք մարգարէիցն. արդ թրթուրն եւ մորեխն այն անցեալ են. իսկ ջորեակն եւ զրուիճն սոքա են՝ վասն որոյ ճառս մեր արկեալ է: Քանզի յառաջին անգամոյն՝ յորժամ ելին Պարսիկք եւ այլ խուժադուժ ազգք հեթանոսաց, եւ մարդակոտոր սատակմամբ ապականեցին զաւառս բազումս, եւ առ եւ գերի բազում առեալ իջին յաշխարհն իւրեանց, աւետաւորք եղեն ազգաց եւ թագաւորութեանց. եւ հրաւեր տուեալ նոցա՝ ասեն ըստ մարգարէին, թէ «Գազանք անապատի եկա՛յք կերէ՛ք զայս որ յանտառիս է» <Ես. ԾԶ 9>: Եւ ի գալ միւսում ամին ժողովեցան իբրեւ արծուիք ի վերայ կերակրոյ անհամար բազմութիւնք զօրաց աղեղնաւորաց եւ

սուսերամարտից. եւ մեծաւ խրախուսանօք ճեպ ի ճեպոյ ելին յաշխարհս մեր յամսեանն սեպտեմբերի, ի տօնի սրբոյ Խաչին յաւուր չորեքշաբաթու.

Աստանօր մեզ պատմութիւնս ողբոց եւ աշխարանաց է, եւ զամենեսեան հանդէսք պատմութեանս ի կոծ հրաւիրէ: Զի թէ Նինուէացիքն ի վերայ սպառնալեաց մարգարէին, եւ այն զի մի անձն եմուտ ի քաղաքն, օտարաշխարհիկ եւ անծանօթ յամենեցունց եւ առանց նշանաց, այնքան ահիւ ահաբեկ եղեալ՝ մինչ զի ի թագաւորէն սկսեալ մինչեւ յայն որ՝ յաղօրիսն նստէր, միաւոր եղեւ ամենեցուն կոծ, ամենեքեան խորգազգացք, ամենեքեան արջնագգեստք, ամենեքեան հատեալք ի կերակրոյ, եւ զբնութիւնն բոնադատէին առատանալ ողբովք, նաեւ զեղերամայր կանայս ձայնակից ինքեանց կոչէին. «Թերեւս, ասէ, զղջացի Աստուած, եւ դարձցի սրտմտութիւն նորա ի մենջ» <Յովնան. Գ 9>: Մերս քանիօն առաւել ողբոց արժանի է, որ ոչ սպառնալիք միայն, այլ պատուհաս բարկութեան հասեալ եւ ի գլուխ ելեալ, եւ մեք չարագանեալք եւ կործանեալք եւ տեսարան աշխարհի եղեալ. զոր եւ առաքեալն ի վերայ սրբոցն առնու զբանս, եւ չար պատմութիւն թողեալ զկնի մեր ազգաց յազգս: Քանզի քաղաքք աւերեալք եւ տունք այրեցեալք, ապարանք հնոցացեալք, եւ արքունաշէն սրահք աճիւնացեալք: Արք ի հրապարակս կոտորեալք, եւ կանայք ի տանց գերի ելեալք, եւ կաթնասուն տղայք զքարի հարեալք, եւ զեղեցիկ դէմք պատանեկաց թառամեալք: Կոյսք ի հրապարակս ի խայտառականս անկեալք, եւ երիտասարդք առաջի ծերոց սրախողխող եղեալք. պատուական այլք ծերոց ընդ արիւն եւ ընդ ապաժոյժ եկեալք, եւ դիակունք նոցա թաւալզոր խաղացեալք: Սուրք թշնամեացն շլացեալք, ի ձեռք նոցա ի զօրութենէ պակասեալք. աղեղանց նոցա լարք հատեալք, եւ նետք ի կապարճից նոցա սպառեալք. անձինք նոցա ձանձրացեալք, եւ սիրտք նոցա յողորմութիւն ոչ եկեալք.

Ո՛վ ողորմութեան քո Աստուած, որ այնքան ներեցեր անօրինացն խրոխտալ ի վերայ իաշին արօտի քո: Յիշեա՛ զժողովուրդ քո զոր ստացար ի սկզբանէ զալստեամբ միածնի քո, եւ փրկեցեր արեամբ օծելոյդ: Ընդէ՛ր մերժեցեր, Աստուած, ի սպառ, բարկացար սրտմտութեամբ քո եւ մատնեցեր զմեզ ի ձեռս արանց անօրինաց, խստաց եւ ապաստամբից: Մի՛ յիշեր զմեղս մեր, եւ մի՛ վասն մեղաց մերոց դարձուցաներ զերեսս քո ի մենջ. այլ յիշեա՛ զձեռն քո հզօր եւ զբազուկ քո բարձր, որով տիրէիր մեզ, եւ անուն քո կոչեցեալ էր ի վերայ մեր: Եւ արդ ահա դու բարկացար, եւ մեք մեղաք, վասն այնորիկ մոլորեցաք զերութեամբ ի բազում ազգս, եւ եղաք իբրեւ զպիղծս ամենեքեան: Հողմք մերժեցին զմեզ, եւ ոչ ոք իցէ որ կարդայցէ զանուն քո, եւ որ յիշեսցէ ապաստան առնել զքեզ. զի դարձուցեր զերեսս քո ի մենջ եւ մատնեցեր զմեզ վասն մեղաց մերոց: Մի՛ յաւիտեան բարկանար մեզ, եւ ի ժամանակի մի՛ յիշեր զմեղս մեր.

Ո՛հ եւ աւաղ աւուրն այնորիկ լուսանալոյ. զի լոյսն որ յաւուրն առաջնումն անմարմին տեսակաւ ի բանէն Աստուածոյ գոյացաւ, եւ ի չորրորդում աւուրն ընդ մարմնոյ պարուրեալ՝ ի լուսաւորս բաժանեցաւ, իշխան տուրնջեան եւ գիշերի լինելով, եւ աշխարհի ճանապարհորդք յաւիտենից. մինն զմարդ ի գործ յարուցանելով, եւ միւսն զագանաց համարձակութիւն տալով: Այսօր միջօրեայ աւուրն այնորիկ՝ մեզ ի խաւար փոխարկեալ գիշերացաւ, եւ զագանաբար ազգն հեթանոսաց որք ի վաղնջուց ի իշտիս իւրեանց մոնչէին, ըստ մարգարէին ձայնի, եւ յԱստուծոյ հօտիցն խնդրէին կերակուր իւրեանց, ի գիշերանալ մեզ աւուրն այնորիկ՝

ելին եւ տարածեցան ընդ երեսս երկրի, եւ գտին որս բազում եւ յագեցան կերակրովք, եւ նշխարեցին տղայոց իւրեանց յամս բազումս: Արդ թեպէտ եւ յամենայն տեղիս որս բաւականապէս պատրաստեցաւ նոցա, քանզի իբրեւ զդրախտ փափկութեան լի պտղով գտաւ երկիր առաջի նոցա. բայց առաւել ի գաւառն Մանանադույ ի լեառն՝ որ կոչի Սմբատայ Բերդ. քանզի անդ ժողովեալ էին բազմութիւն անթիւ փախստէիցն, եւ անասնոցն որ ոչ գոյր թիւ: Յորոց վերայ հասեալ անօրինացն ապականեցին զամուրս նորա, եւ մտեալ ի ներքս՝ սուր ի վերայ եղեալ կոտորեցին զամենեսին.

Անդ էր տեսանել տեսութիւն ողորմելի եւ բազում ողբոց արժանի. զի զոմանս ի նոցանէ որք ի բուռն անկանէին՝ սրամահ առնէին եւ որք յառապար տեղիս անկանէին եւ ամրանային, նետիւք խոցոտեալ սատակէին. եւ զբազումս ի վերայ անձաւին ելեալք մեծամեծ վիճօք զլաջարդ առնէին՝ որոց դիակունքն զլաթաւալ ի վերայ միմեանց շեղջեալ իբրեւ զկոյտս փայտահարաց՝ զառաջիկայ զձորն լնուին: Վա՛յ եւ աւա՛ղ շատ դառն լուսոյ աւուրն այնորիկ. զն քաջ արքն վառեալ զինու եւ սրտմտութեամբ եռացեալք գումարէին եւ վատքն թալկանային, կանացիքն յիմարէին եւ երիտասարդքն խիզախէին, այլ ելս իրացն ոչ կարէին իմանալ: Քանզի յամենայն կողմանց պատնէշ թշնամեացն պաշարեալ էր զնոսա. ոչ գոյր անդ սէր սիրելեաց եւ ոչ աւաղ բարեկամաց. մոռացաւ հայր զգութ որդոց, եւ մայր զսէր նորածին մանկանց: Որ կարէր յիշել անդ կին նորահարսն զսէր փեսայի, եւ ոչ զմտաւ ածէր այր զգեղ ցանկալի ամուսնոյն իւրոյ. պակասեցան երգք պաշտօնէից ի բերանոյ քահանայից, եւ հատան ձայնք սաղմոսաց ի շրթանց սաղմոսողաց. կալաւ առ հասարակ զամենեսեան դողումն եւ երկիւղ: Եւ ի սաստիկ տագնապէն, բազում կանայք յղի գոլով՝ վիժեցին զմանկունս. եւ այսպիսօրէն գործով՝ իբրեւ վարմաւ որսորդաց թակարդեալ զլեառնն զօրն ամենայն՝ մինչեւ լքան եւ հատան ի զօրութենէ.

Իսկ ի գալ երեկոյին, առեալ զառ եւ զգերի եւ զկապուտ սպանելոցն, չոգան ի տեղւոյն: Իսկ զկնի ելանելոյն նոցա, անդ էր տեսանել տեսութիւն ողորմելի, եւ քան զառաջինն ողորմագոյն եւ բազում ողբոց արժանի: Քանզի բազմադիմի էին օրհասք մահուն. զի ոմանք յանկելոցն դեռ յոգիս կէին, եւ լեզուք նոցա ի ծարաւոյ ցամաքեալք, նեղ եւ նուրբ ձայնիւ հայցէին հայթայթանս ծարաւոյն գտանել, եւ ոչ որ էր որ տայր. իսկ կէսք չարապէս վիրաւորեալք, եւ ի ձայնէ պակասեալք, ուժգնակի շնչէին. եւ այլք ընդ փողիցն զենեալք՝ կիսամեռք գոլով, դժուարաւ խոնչէին, իսկ ոմանք ի դժուարին խոցուածոցն մարմանջեալք՝ աքստտէին ոտիւք, եւ եղնգամբք ձեռացն զերկիր դափր հատանէին: Բայց առ նոքօք եւ ա՛յլ ահագին էր տեսիլ տեսանել, որ եւ զքարինս անգամ եւ զայլ անշունչ արարածս շարժէ ի յողբս եւ ի հառաչանս. քանզի անօրէնքն յորժամ զգերիսն հանին ի լեռնէն, զտղայսն առեալ ի գրկաց ծնողացն՝ յերկիր ընկեցին, որովք ի բազմութենէ նոցա եռայր առհասարակ տեղի բանակի նոցա: Ոմանք ի յանկելոցն զքարի հարեալ սատակէին, եւ կիսոցն կուշտքն պատառեալ, եւ փորոտիքն յերկիր հեղեալ. իսկ զկենդանեացն զկառայ ռ՛ր լսելիք տանել կարէին. քանզի որ հետիոտիւք ընթանալ կարէին, այսր անդր յածելով զմարս իւրեանց խնդրէին, յորոց ի բարձրաձայնութենէ լալեացն՝ արձագանք լերինն զհետ հնչէին, իսկ այլք որք չեւ եւս էին հաստատեալք յոտս, ի գուճսն սողալով կառայէին. իսկ որք քան զնոսա ի տխրեղծ հասակին էին, ոտիւք զերկիր հարկանէին. եւ ի սողալոյն պակասեալք ի ձայնս, ո՛չ կարէին արտաքս բերել զհագագն. եւ

այսպիսի ողորմագին ձայնիք եւ անհատ աղաղակաւ՝ զգառանց բերէին զնմանութիւն, որ դեռադեռ ի մարցն բաժանեալ՝ ի հորձիցն ելելու առնէին վասն անժոյժ գոլոյ բնութեանն. եւ անդադար ղօղանջիք վիրաւորէին զօղն, եւ ձանձրացուցանէին զլսելիս լսողացն.

Այտոքիկ են չարաչար պատմութիւնք քո, ո՛վ լեառն. լեառն՝ ոչ ընդ որ հաճեցաւ Աստուած բնակել ի նմա, այլ լեառն արեան, կոխման եւ կորստեան: Ո՛չ է մարթ անուանել զքեզ լեառն, այլ խորխորատ տղմոց ի կորուստ ամենայն բնակչաց երկրի, քանզի ի քեզ գազանք օթագայանան, եւ ցինք եւ անգեղք արարին իւրեանց բնակութիւն. ի քեզ աղուեսունք երամակեալք, խայտացեալք, լցեալք ի կերոյ: Ո՛վ լեառն, ոչ ըստ Հերմոնի ի ցօղոյ երկնից պարարտացար ի քեզ կաթելոց, այլ ի ճարպոյ եւ յարենէ դիականց ի քեզ կոտորելոց: Ո՛վ լեառն, ոչ ըստ սինեականին Մովսէսի առ Աստուած խօսից եղեր միջնորդ, այլ զբազում քահանայս լոեցուցեր ի սաղմոսական երգոց, որք աղօթիք միշտ խօսակիցք Աստուծոյ լինէին: Եղիա երկուցեալ ի մահուանէ, Յեզաբելայ փախստական՝ ի Քորեբ անկեալ ապրեցաւ. եւ սոքա ի քեզ ապաստան եղեալ՝ մատնեցան ի ձեռն սրոյ, եւ բաժինք աղուեսուց եղեն: Ո՛վ լեառն, համաձայն տեսանեմ զքեզ լերինն Գեղբուայ, յորոյ վերայ անկան ազունքն Իսրայէլի: Վասն որոյ ժա՛մ է ինձ գառ ի Դաւթայն գառ ի նա զասացեալսն՝ ի քեզ երկրորդել: Լերինք Սմբատայ, մի՛ անկցի ի վերայ ձեր անձրեւ, եւ մի՛ ցօլ. քանզի արբէք դուք յարենէ հաւատացելոց՝ արանց եւ կանանց ի ձեզ անկելոց: Այլ որ վասն լերինն այնորիկ չար համբաւ պատմութիւն էր՝ զկայ առցէ, թէպէտ ի բազմաց սակաւ ինչ ասացի: Աստանօր ի մերս դարձուցից զոճ բանի պատմութեանս. եւ կամիմ ըստ ուժոյ իմոյ յամել ի բանս, որպէս զի ամենեցունց շարժեցից զարտասուս: Կոչեմ եւ զձայնարկու կանայս ընդ Երեմիայ, զի ընդ իս զողբս յարդարեցեն. քանզի ոչ եթէ լերանց եւ անձաւաց եւ անապատ տեղեաց առնեմ զպատմութիւնս, յոր սինըրորք փախստեիցն երթեալ բնակեցան.

[ԺԲ]

Այլ քաղաքի, եւ քաղաքի այսպիսում, որ հոյակապ եւ ականաւոր էր ամենայն աշխարհաց, իբրեւ զքաղաք որ ի վերայ լերինն կայցէ. եւ ծով եւ ցամաք երկնէր եւ առատանայր կրել ի սմա զգօրութիւն իւր. որպէս բարձրն Եսայիաս վասն Երուսաղեմի մարգարեանայր: Արդ սա յառաջինսն՝ մինչդեռ բարեացն առատութեամբն պսակեալ էր, ամենայն ինչ ըստ մտի էր սորա. եւ նման իմն էր նորահարսն կնոջ, որ գեղոյն վայելչութեամբ եւ զարդուցն պայծառութեամբ՝ ցանկալի զոլ ամենեցուն: Քանզի իշխանք սորա էին մարդասէրք, եւ դատաւորքն արդարադատք եւ կաշառուցն ներողք: Վաճառականք՝ եկեղեցոյ շինողք եւ զարդարիչք, կրօնաւորաց օթեւանք եւ հանգուցիչք, եւ առ աղքատս ողորմածք եւ դարմանիչք: Ոչ գոյր խաբէութիւն ի վաճառսն, եւ ոչ նենգութիւն ի տուրեւառիկ փոփոխմունսն: Ընդ բամբասանօք էր վաշխից եւ տոկոսեացն շահք, եւ խտտեալ եւ անարգեալ էր ի նուէրս ընծայից պատարագ նոցա: Ամենեցուն մի նախանձ էր բարեպաշտութեան. քահանայք սորա սրբակեացք եւ աղօթասէրք, եւ եկեղեցական սպասու հլուք եւ հպատակք: Վասն որոյ վաճառականք սորա փառաւորք, եւ առգնօղքն թագաւորք ազգաց: Եւ իբրեւ ակն մի պատուական լուսագեղ պայծառութեամբ փայլէր քաղաքս մեր ի մէջ ամենայն քաղաքաց, ամենեւին գեղեցիկ, բոլորովին զարդարուն.

Բայց յորմէ հետէ մտին յեկեղեցիս մեր Սեբաստացիք եւ Պիհռոնացիք, եւ արդարութեան օրէնքն յանիրաւութիւն դարձաւ, եւ յարգի եղեւ արծաթսիրութիւն քան զաստուածսիրութիւն, եւ մամոնայ քան զՔրիստոս. յայնժամ ամենայն համեստութիւն կարգաց զառաժեալ՝ յանկարգութիւն դարձաւ: Իշխանք սորա գողակիցք եղեն գողոց, վրիժագործք եւ արծաթոյ ծառայք. դատաւորք սորա կաշառառութիւն եւ վասն կաշառոյ գողանային զիրաւունս. դատաստան որբոց ոչ առնէին, եւ յիրաւունս այրեաց ո՛չ խոնարհէին: Վաշխից եւ տոկոսեաց օրէնք եղան, եւ ցորենոյ բազմապատկութիւն, որով երկիր պղծի եւ արգելու զարգանդ առ ի տալոյ զպտուղ ի ժամու իւրում առ ի կերակուր մարդկան: Որ խաբէր զընկերն՝ պարծեր իմաստուն գոյ, եւ որ յափշտակէր՝ ասէր. Ես հզօր եմ: Չտունս տնակից աղքատացն, եւ զսահմանս անդաստանաց նոցա յափշտակէին մեծատունքն, եւ չկաթեր ի լսելիս նոցա աստուածապատուէր անէծքն գրեալքն ի ձեռն Մովսէսի ծառայի տեառն. «Անիծեալ է, ասէ, որ յափշտակէ զարտս ընկերին» <Բ Օր. ԻԷ 17>: Կամ զոր բարձրն Եսայիաս բողոք բարձեալ սաստէ այնպիսեացն. «Վա՛յ, ասէ, այնոցիկ, որ յարեն զտուն ի տուն եւ անդաստան առ անդաստան մերձեցուցանեն, զի զընկերին հանիցեն: Նա աւանիկ ազդ եղեւ յականջս տեառն զօրութեանց այդ ամենայն» <Ես. Ե 8-9>, եւ որ ի կարգին է, լռեմ խնայելով ի ձեզ: Չգոյր ի յիշատակ նոցա այգին Նաբովթայ, եւ Յեզաբել՝ որ յափշտակեաց զայն, թէ զի՛նչ կրեաց, որ մինչեւ ցայսօր փող հնչէ յամենեցունց լսելիս: Բարձաւ եւ ի քահանայից երկիրոյ եւ ընտրութիւն սրբութեան. նեղին եւ մղին մերձենալ ի սեղանն եւ սպասաւորեն անձառ խորհրդոյն որ հրեշտակաց է զարհուրելի, թո՛ղ թէ մարդկան, եւ զայն ի ձեռն արծաթոյ եւ ո՛չ Աստուծով. եւ ի մոռացօնս եղեւ սաղմոսական երգն որ ասէ. «Խոտեցցին այնոքիկ որ ընտրեալ են արծաթով» <Սաղմ. ԿԷ 31>:

Զի՞նչ ասացից եւ որ առ կանայս ամբաստանութիւն է. բաւական են առ ի յԵսայեայ ասացեալքն, չկարօտանան մերում բանիցս: Քանզի նա զԵրուսաղէմի կանայսն՝ վասն զարդասէր լկտութեանն այսպէս յանդիմանէ. «Փոխանակ, ասէ, զի հպարտացան դստերք Սիովնի, եւ գնացին ի բարձր պարանոց» <Ես. Գ 16>: Նախ զարմատոյն ամենայն չարեաց բուն հարկանէ, զամբարտաւանութենէն ասեմ. զի նա է մայր եւ սկիզբն ամենայն չարեաց, զի ի մարդկանէ դուս գործէ, եւ նոցին տանջանացն վիճակակից առնէ: Արդ՝ ամենեցուն չար է ախտս այս, բայց կարի առաւել կանանց ազգի. վասն այսորիկ նախ զնոսա դատի, եւ ապա ի կարգ արկեալ յիշէ զստորինսն ընդ երկիր զքարշիլն, եւ զգինդսն, զմատանիսն, զապարանջանսն, զքօղէսն, զմեհեւանդսն եւ զայլն ամենայն: Տե՛ս լսող, եւ զհատուցումն նոցին. «Փոխանակ, ասէ, ոսկի զարդուցն, զլխոյն կնտութիւն» <Ես. Գ 24>. զի ի զարդուցն մերկացուցեալ զգլուխն, զհերսն հատանէին ծաղր առնելով զնոսա: «Փոխանակ ոսկի կամարացն չուան գօտի. եւ փոխանակ պատուական հանդերձիցն քրձազգեաց, ասէ, լինել» <Ես. Գ 24>. զի յորժամ ի գերութիւն հանդերձեցան, զերիչքն զայն շնորհեցին նոցա.

Ոչ վայրապար եղեւ ինձ անցանել ընդ այս ամենայն. այլ զի ցուցից, թէ որպէս ըստ կարգի նոցա յանցանքն մեր, նոյնպէս ըստ նոցա պարտ էր եւ իւրատ ընդունել մեզ, եւ առաւել եւս: Զի թէ նոքա առանց օրինակի զայն կրեցին, մերս քանիօ՞ն առաւել պատժոց արժանի չիցեն՝ յեի զնոսա մեզ օրինակ ունելոյ, եւ Քրիստոսի իւրատուն՝ որ աղաղակէ եւ ասէ. «Թէ ո՛չ առաւելուցու արդարութիւն ձեր աւելի քան զդպրացն եւ զփարիսեացոցն, ո՛չ մտանէք յարքայութիւնն երկնից» <Մատթ. Ե 20>: Եւ մէք ոչ

յարդարութիւնն եւ եթ, այլ եւ ի մեղսն առաւել գտանիմք, եւ զո՞ր ներել թողութեան ունիցիմք:

Արդ տե՛ս գդիրակշիռ եւ գդեպ հատուցմունսն: Ելին Պարսիկք ի վերայ Երուսաղէմի, ելին եւ ի վերայ մեր. աւերեցաւ Երուսաղէմ, աւերեցան եւ քաղաքք մեր: Ստին հեթանոսք ի տաճարն սուրբ, եւ յաւարի տարան զգարդարանս նորա, եւ պղծեցին զտաճարն սուրբ. մտին եւ յեկեղեցիս մեր, եւ համարձակեցան յանմտանելիսն, եւ պղծեցին պիղծ գարշապարօք զսրբութիւնս նորա. եւ կապուտ կողոպուտ արարին զգարդս նորա: Հրայրեաց եղև տաճարն սուրբ. այրեցան եւ ի մեզ փոխանակ միոյ տան՝ բազում եկեղեցիք. եւ առանց համարոյ անկան քահանայք նոցա ի սուր. եւ զմերոյս ո՞վ բերէ զհամար: Ժա՛մ է ինձ ի դաւթական բանսն ելանել, եւ նորին ձայնի զմերս յօրինել զողբս. «Ընդէ՞ր տեր կացեր ի հեռաստանէ, եւ անտես արարեր զմեզ ի նեղութեան մերում» <Սաղմ. Ժ 1>, յանօրինել անիրաւին ի սրբութիւնս քո, եւ ի պարծիլ ատեցողացն զքեզ ի մէջ տօնից քոց. զի ահա մտին հեթանոսք ի ժառանգութիւն քո, եւ պղծեցին զտաճար սուրբ քո. այրեցին ի հուր զսրբութիւնս քո, եւ յերկիր խոնարհեցուցին զփառս եկեղեցւոյ քո. հեղին զարիւնս ծառայից քոց որպէս ջուր, ո՞չ որպէս յայնժամ՝ շուրջ զԵրուսաղէմաւ միայն, այլ՝ թէ ամենայն երկիրս լցաւ արեամբ սպանելոցն. իսկ զթաղելոց նոցա զհաշիւ եւ ի միտս անգամ ո՞ր բերեր:

Բայց զքաղաքիս մերոյ զբազմադիմի եւ զանհնարին չարիս ընդ գրով ո՞վ կարիցէ արկանել. զի որպէս գրեալ է վասն սողոմայեցւոցն, թէ «Արեգակն ծագեաց ի յերկիր, եւ տեր տեղաց ի Սողոմ հուր եւ ծծումբ, եւ այրեաց զնա» <Օն. ԺԹ 23-24>. նոյնգունակ եւ աստ ի ծագել արեւուն յերկիր՝ հասին ի վերայ անօրինացն ժողովք իբրեւ շունք քաղցեալք, եւ շրջապատեցին զքաղաքն. եւ մտին իբրեւ հնձողք ոճոյ ագարակի, եւ սուր առն ի վերայ եղեալ հնձեցին մինչեւ անջատեցաւ ի կենդանոյ քաղաքս: Իսկ զփախուցեալսն ի տունս կամ յեկեղեցիս՝ հուր հարեալ այրեցին անողորմաբար, բարեգործութիւն զիրսն կարծելով, որպէս կանխաւ Փրկիչն ասէր. «Եկեացէ ժամանակ, զի ամենայն որ սպանանիցէ զձեզ, համարիցի պաշտօն մատուցանել Աստուծոյ» <Յովհ. ԺԶ 2>. եւ զպատճառսն ինքն յայտ առնէ. «Եւ զայն արասցեն ընդ ձեզ վասն անուան իմոյ, զի ոչ ծանեան զիս» <Յովհ. ԺԵ 21>:

Նաեւ յօդոյ ձեռնտութիւն եղև կործանական ատուրն. զի հողմ ուժգնակի շնչեցեալ՝ բորբոք արկանէր հրատին, մինչեւ ծուխն ծառացեալ յերկինս հասանէր. եւ ցնցուղք լուսոյ հրատին՝ յաղթէր ճառագայթից արեգականն: Անդանօր էր տեսանել տեսիլ ողորմագին եւ զարհուրական յոյժ. զի ամենայն քաղաքն լի էր դրակամբք անկելոցն, վաճառոյ փողոցք եւ նրբափողոցք եւ ընդարձակ սրահք: Իսկ զայրեցելոցն ո՞վ կարիցէ բերել զհամար. քանզի որք ի սրոյ շողալոյն փախստական եղեալ՝ ի տունս ուրեք ի թաքստի եղեն, ամենեքեան նոքա հրայրեացք եղեն: Իսկ զքահանայսն, զորս յեկեղեցիս ըմբռնեցին՝ հրով ծախեցին. եւ զորս արտաքոյ զոմանս սպանեալ, եւ զմեծամեծ խոզեանն եղեալ ի զիրկսն առ ի նախատինս մեզ, եւ յայսն կատականաց տեսողացն. իսկ զթիւ քահանայիցն, որք ի սուր եւ ի հուր վախճանեցան՝ գտաք աւելի քան զհարիւր յիսուն, որք վիճակի տեսարք էին եւ եկեղեցւոյ. բայց զեկամտիցն, եւ որք յամենայն աշխարհաց անդր հանդիպեցան, զնոցա ո՞վ կարէ բերել զհամար:

Այսոքիկ են չարաչար պատմութիւնք քո, ո՞վ քաղաք երջանիկ եւ երանելի, յղփացեալ, ականաւոր ի մէջ աշխարհաց: Այժմ ամբարձ զաչս քո, եւ տե՛ս զորդիս քո

վարատեալս ի գերութիւն, գտղայս քո անողորմաբար հարեալս զքարի, գերիտասարդս քո այրեցեալս ի հրոյ: Մեծահարկի եւ փառաւոր ծերք անկեալք ի հրապարակի. հովասուն եւ բարեկեցիք կոյսք եւ կանայք՝ անկեալք ի խայտառականս, եւ հետի ոտիւք վարեալք ի գերութիւն: Առ մեզ կատարեցան դաւթական ողբոցն երգք. «Մատնեաց, ասէն, ի գերութիւն զգորութիւնս նոցա, եւ զգիւղս նոցա ի ձեռս թշնամեաց նոցա» <Մաղմ. ՀԷ 61> եւ որ ի կարգին է. բայց Քրիստոս յամէ զգարթնուլն, եւ ոչ որպէս յայնժամ.

Այլ որ վասն Արծինն տխրական պատմութիւնս աստանօր զկայ առցէ. զի մեք զամենայն անցս չարեացն ոչ կարացաք ընդ գրով արկանել, այլ զթողեալն ի մէնջ՝ յաւերակացն ուսանի խնդրօն: Այսոքիկ երկուց էր տեղեաց՝ լերինն եւ քաղաքիս զողորմելի պատմութիւնս. զոր աչօք մերովք տեսաք եւ ընդ փորձ չարեացն անցաք, զայն միայն գրեցաք. իսկ զայլ զաւառաց եւ զքաղաքաց զանցս աղետից, ո՛ր միտք բաւեն: Այնոքիկ երկայն բանի պիտոյ են եւ ժամանակի. մեք զմերս ըստ կարի մերում համառօտեցաք.

[ԺԳ]

Մարգարէն Եսայիաս՝ յորժամ զԵգիպտացոցն աւերանաց մարգարէանայր, զայսոսիկ ասէր, թէ «Յիմարեցան իշխանք Տայանու, որ էին իմաստուն խորհրդականք թագաւորին» <Ես. ԺԹ 11. որ եւ այս մեզ հանդիպեցաւ: Քանզի հեծելագօրքն Հռոմոց ոչ սակաւք էին յարեւելս պահապանք աշխարհին, որ մինչեւ ցվաթսուն հազար ասէն եթէ էր թիւ բանակին. որոց գլխաւորք էին Կամենաս՝ որ թարգմանի կրակ, որ ունէր զիշխանութիւն տանն Հայոց՝ եւ Ահարոն՝ որդի Բուլղարին, որ ունէր զկողմն Վասպուրականի, եւ Գրիգոր՝ Հայոց հօր իշխանն, որ ունէր զպատիւ մագիստրոսութեան: Եւ քանզի գիրք ասէն եթէ՝ բազմիշխանութիւն ամբոխեալ է եւ անյարմարական եւ մերձ ի լուծումն. որ եւ սոցա հանդիպեցաւ: Չոր պարտ էր միահաղոյն միաբանութեամբ զյաղթօն ի պատերազմի գտեր Աստուած կարդալ յօգնականութիւն, որպէս օրէն էր առաջին յաղթողացն. «Քանզի ո՛չ թէ իւրով զօրութեամբ զօրանայ հօրն, այլ տէր քաղէ զօրութիւն հակառակամարտին» <Ա. Թագ. Բ 9-10>: Իսկ նոքա ոչ այսպէս խորհեցան. այլ որ անօրինելոցն էր ի նոսա՝ անօրինէր. եւ կարծէին մարդկօրէն հնարագիտութեամբ զբորբոք ահագին հրատին շիջուցանել: Վասն որոյ ի ծուփս անկեալ, միոյ միոյ բանից ոչ հաւանէին. քանզի եբարձ Աստուած զիմաստութիւն ի խորհրդոց, նոցա վասն չխնդրելոյ նոցա զնա: Եւ այս ի գործոցն յայտնի է, զի զԼիպարիտն հայցէին գալ ի յօգնականութիւն, զՄաւուղայն ախտացեալք առ վիուկն ընթացեալք. կամ որպէս Հրեայքն, որ բարձեալ ի վերայ ուղտուցն զգանձս իւրեանց՝ տանէին առ ազգ մի, որ ոչ գոյր ի նոսա յոյս օգնականի: Եւ զայն ո՛չ անհին ի յիշատակ զԴաւթայն որ առ մսեղէն բլուրն, որ մեծաւ խրոխտանօք նախատէր զԻսրայէլ. որոյ պարսաքար մի միայն բաւական եղեւ առ ի զխելապատակ ուղղոյն նորա ջարդել. կամ զԵգեկիային՝ որ աղօթիւք միայն զհարիւրութսուն հազարսն յԱսորոց ի ձեռն հրեշտակին՝ աներեւոյթ սրովն յերկիր յորսայսեաց.

Արդ՝ եկն Լիպարիտն բազում աղաչանօք եւ զանձուց առատատուր պարգևօք, եւ ոչինչ վճարեցաւ այնու. քանզի եւ ինքեանք իսկ չէին միաբան առ միմեանս: Վասն որոյ ի խմբել պատերազմին, որդի Բուլղարին իւրայնովքն ի թիկունս դարձեալ՝

համարձակութիւն տայր թշնամեացն. որք մեծաձայն աղաղակաւ զմիմեանս յորդորէին, եւ ի մէջ փակեալ զԼիպարիտն իւրով քաջ արամբքն զոմանս սպանանէին, եւ զերիվարի նորա զջիլսն հատեալ սուսերաւ՝ զինքն ձերբակալ առնէին: Չոր տեսեալ այլ զօրացն՝ ի փախուստ դառնային. որոց զհետ մտեալ թշնամեացն, անչափ կոտորածս առնէին, զոմանս սրով, եւ զբազումս՝ վասն զի զիշերացաւ ժամն, ի գահից եւ ի քարանձաւաց գահավեժ առնէին. եւ մնացեալքն մերկ կողոպուտ հետիոտիք ուր կարէին՝ ապրեցան: Իսկ թշնամիքն լցեալ աւարաւ առաւել քան զառաւել, ուրախ լինէին. իսկ մերքս վայիւք եւ ողբովք լի: Եւ յայնմ օրէ եւ այսր՝ իբրեւ շունք զիշախանձք, կամ իբրեւ գայլք արաբացիք՝ ոչ յագեցան երբէք արեամբ քրիստոնէից, մինչեւ սպառեցին եւ բարձին ի միջոյ: Եւ եղև երկիրս ամենայն իբրեւ անդաստան հասեալ ի հունձս, զորոյ զհետ հնձողացն ընթանան որ զորայն բառնան, եւ ապա զհասկաքաղն եւ զխոզանն միայն թողուցուն յարօտ երկոց: Արդ յետ պատերազմին յաղթութեան, առեալ զառ եւ զգերի՝ մտին յաշխարհն իւրեանց, եւ անչափ աւարաւն լցին զերկիրն ամենայն. իսկ զիշխանն Վրաց տարեալ էտուն ցխալիփայն իբրեւ զմեծ ինչ եւ քան զամենայն գերին հաճելի նմա. զոր առեալ եւ ընկալեալ ի շնորհակալս, եւ մեծաւ պարգևօք արձակեաց խաղաղութեամբ յաշխարհն իւր: Այս աստ մինչեւ ցայս վայր:

[ԺԴ]

Թագաւորին տեսեալ զնա՝ բազում պատուով եւ մեծարանօք ընկալաւ, եւ առատ ոռճկօք հրամայեաց պաշտել զնա. բայց առ իւր պահեաց զնա ամս երիս, քանզի կասկածէր թողուլ ի Հայս՝ թէ երթեալ ապստամբեցուցանէ զԱնի: Իսկ Ատոմ որդին Սենեքերիմայ առեալ զնա յերաշխիս, ած ի քաղաքն իւր ի Սեբաստուպօլիս. եւ տուեալ նմա տեղի բնակութեան զհանգիստ սրբոյ նշանին, զոր իւր շինեալ էր բազմայարդար զարդարանօքն եւ մեծապայծառ վայելչութեամբ, յորում տեղուց կեցեալ ամս երկուս, փոխեցաւ ի Քրիստոս: Եւ կացուցանեն ի տեղի նորա զԽաչիկ զնորին քեռորդի, որ զձեռնադրութիւն հայրապետութեանն վաղնջուց ընկալեալ էր: Չոր իբրեւ լուս թագաւորն՝ առաքեաց խնդրակս, եւ տարաւ զնա առ իւր եւ զգանձս՝ զոր եւ գտին թէ անդ եւ թէ ի Հայս. քանզի յոյժ գանձուց սիրօղ էր Պետրոս, որ եւ բազումք վասն այնր եպերէին զնա: Իսկ յետ երից ամաց արձակեցաւ տէր Խաչիկ ի թագաւորանիստ քաղաքէն, եւ եկեալ ի սահմանս Երկրորդ Հայոց՝ ի գաւառն որ կոչի Տարնտայ, անդ դադարեաց. քանզի անդ հրամայեցին նմա տեղի բնակութեան:

Իսկ ժամանակ յամելոյ նորա ի Կոստանդնուպօլիս՝ այս է պատճառն, ընդ հարկիւ կամէին արկանել զնա. իսկ նա ոչ առնու յանձն, թէ զոր մինչեւ յիմ ժամանակն չէ լեալ՝ եւ ոչ ես հաւանիմ: Եւ ապա ի հարց եւ ի փորձ արկեալ, եւ սպառնալիս եւս յաւելուին եթէ ոչ ելանիցես աստի, եթէ ոչ զհրամայեալսն ի մէնջ յանձն առնուցուս. իսկ երանելի անձն այն եւ մեծի Լուսաւորչին մերոյ փոխանորդն՝ ոչ ինչ զանգիտեալ ի նոցա բանիցն, այլ ի նոյն եւ ի նմին եկաց հաստատուն: Յետ այսորիկ արք երկու, մինն իշխան եւ միւսն վանական ի Հռոմոց, յառաջ կացեալ, եթէ վասն նախանձ արկանելոյ նմա եթէ ճշմարտիւ, ոչ գիտեմ, ինդրեցին զվերակացութիւն եկեղեցւոյ եւ հատուցանել զհարկն. որ եւ երկոքեանն չարամահ սատակեցան: Ապա ի զեղջ եկեալ արձակեաց զնա առանց հարկի, տուեալ նմա զրով եւ ոսկի մատանեաւ զոր ի Հայս իւրեանց տեղիք էին, եւ երկու վանս ի Տարնտայ:

[ԺԵ]

Քաղաքս այս ի բազում ժամանակաց հետէ չէր գփորձ չարեաց առեալ. վասն որոյ յանհոգս եւ յանկասկածի կէին, հարստացեալք բազում ընչեղութեամբ ի ծովէ եւ ի ցամաքէ ամբարեալ: Արդ ի գալ մեծի յայտնութեան տեառն մերոյ, ի գիշերին՝ յորում ուրախական ձայնիւ դասք քահանայից հանդերձ բազմամբոյ ժողովրդովքն զպաշտօն աւուրն կատարէին, յանկարծակի ի վերայ հասին զօրք անօրինացն: Եւ քանզի առանց գիշերադիտաց էր քաղաքն, մտեալ ի ներքս, սուր ի վերայ առն եղեալ, անողորմ կոտորեցին զամենեսին, որ յոյժ ողբոց արժանի է պատմութիւնս: Քանզի օրէն է քաղաքաց ի տէրունական տօնսն բազում զարդարանօք վայելչանալ արանց եւ կանանց, ծերոց եւ աղայոց ըստ ուժոյ եւ ըստ կարողութեան, ըստ նմանութեան զարնանաբեր ծաղկանոցաց: Որ եւ գոսսա այսպէս գտեալ, յանկարծակի վայիւք եւ ողբովք լի եղեւ քաղաքն: Ջքահանայսն ի պաշտամանցն լոեցուցին, եւ զսաղմոսասացսն ի սաղմոսական երգոցն. հատաւ երգ օրհնութեան ի բերանոյ դպրաց եւ տղայոց: Անդանօր էր տեսանել տեսութիւն ողորմագին որ զքարինս եւ զանշունչ արարածս անգամ շարժէր յողբս հառաչանաց. թո՛ղ թէ զգայունս եւ զկենդանիս: Մեծահարկի եւ պատուական վաճառականք չարաչար մահուամբ սպանեալք. երիտասարդք եւ ըմբշամարտք ի փողոցսն սրակոտորք. պատուական ալիք ծերոցն արինաշաղախ առ նոքօք անկեալք. եւ այսպիսօրէն զործովք սպառեցաւ քաղաքն յարանց. եւ թէ ոք ժամանեաց յամուրն ելանել որ ի վերայ քաղաքին կայ, նա միայն ապրեցաւ: Եւ մնացեալ զօրն ողջոյն ի տեղուջն խիլ արկեալ բրեցին զտունսն, եւ ապա հուր հարեալ այրեցին զքաղաքն, եւ ինքեանք առեալ զգերի եւ զկապուտ քաղաքին գնացին յաշխարհն իւրեանց.

[ԺԶ]

Զկնի այսր պատմութեանս, ի գալ տարւոյն էր թուականիս մերոյ ամբ հինգհարիւր երեք: Ի նոյն ամիսն եւ ի նոյն քանիս ամսոյն, ուր զառաջին աշխարհս գերի տարան, զԱրծն այրեցին, եւ զայլ քաղաքս եւ զաւանս, խաղաց զազանն մահաշունչ արինարբու եւ մարդախոշոշն Սուլտան անհամար զօրօք, փղօք, եւ կառօք եւ երիվարօք, կանամբք եւ որդւովք, եւ բազում պատրաստութեամբ: Զանց արարեալ զԱրճիշաւ եւ զԲերկրաւ՝ եկեալ բանակեցաւ շուրջ զքաղաքաւն, որ կոչի Մանազկերտ, ի զաւառն Ապահունեաց, եւ կալաւ բովանդակ զընդարձակ վայրս դաշտացն: Եւ արձակեաց ասպատակս յերեսին կողմանս աշխարհիս, ի հիւսիս՝ մինչեւ յամուրն Ափիսագաց եւ մինչեւ ի լեառն որ կոչի Պարխար եւ մինչեւ ցստորոտն Կովկասու. եւ յարեւմուտս՝ մինչեւ յանտառսն Ճանեթոյ, իսկ ի հարաւ մինչեւ ցՍիմն կոչեցեալ լեառն. եւ բովանդակ կալեալ զաշխարհս իբրեւ հնձօղք ոճոյ ազարակի.

Արդ զայնմ ժամու զչարիսն՝ զոր նոքա աշխարհիս հասուցին, ո՛վ կարէ ընդ գրով արկանել, կամ ո՛յր միտք բաւեն ի համար ածել. զի ամենայն աշխարհս լի էր դիակամբք, շէնք եւ անշէնք, ճանապարհք եւ անապատ տեղիք, քարանձաւք եւ առապարք, անտառախիտ մայրիք, եւ ափափայ վայրք՝ եւ յամենայն շինանիստ տեղիս հուր հարեալ ասպականեցին զտունս եւ զեկեղեցիս, որոյ բոց հրատին առաւել բարձրանայր քան զհնոցին Բաբելովնի. եւ այսպիսի ձեռնարկութեամբ ասպականեցին զաշխարհս ամենայն, ո՛չ միանգամ, այլ երիցս անգամ մի ի միոյ

վերայ դարձ արարեալ՝ մինչեւ առհասարակ հատաւ երկիրս ի բնակչաց, եւ բարձաւ կառաչ անասնոց:

Չայս արարուած՝ տեսեալ սուգ առ եւ կործանեցաւ երկիր, վասն զի կործանեցան բնակիչք նորա. բարձաւ ուրախութիւն յերեսաց ամենայն երկրի. յամենայն տեղիս ողբք եւ հառաչանք. ամենայն ուրեք կոծ եւ լալականաց հանդէսք. ոչ ուրեք քահանայից երգք. ոչ ուրեք լսի փառաբանութիւն Աստուծոյ. Ոչ ուրեք բանին գիրք առ ի խրատ եւ ի մխիթարութիւն լսողաց. վասն զի ընթերցողքն սրամահք ի հրապարակս, եւ ինքեանք այրեցեալք եւ աճիւնացեալք: Ոչ ուրեք լսի ձայն հարսանեաց, եւ ոչ աւետիք նորածին մանկանց. ոչ նստին ծերք աթոռով ի հրապարակի, եւ ոչ խաղան մանկունք առաջի նոցա. ոչ երամանան անդեայք ի յարօտս, եւ ոչ խայտան գառինք ի մարգս: Ո՛չ լնու հնձող որայիւ զգիրկս, եւ ոչ լսէ բարեբանութիւն յանցաւորաց. ոչ լնուն կալք ցորենով. եւ ոչ զեղուն գուրք զինով. ոչ լսին ձայնք ուրախութեան ի կուօս այգեաց եւ ոչ ծանրանան պահառք ի ստոմանեաց. Բարձաւ այս ամենայն, կորեաւ եւ ոչ երեւի: Ո՛ր Երեմիա ողբասցէ զմեր կործանումնս, ի ճանապարհաց եւ ի լերանց յերկարելով գողբսն. ո՛ր Եսայիաս անհնազանդի մխիթարչացն զի յագեցի ողբովք: Վա՛յ ինձ որ վիպասանեմ զայտոսիկ, հիմենացի երիտասարդին նման գոլով իմ՝ գուժարկու եղէ, ոչ միում զիւղի կամ միում քաղաքի, այլ ամենայն աշխարհաց, ազգաց յազգս մինչեւ ի կատարած ժամանակաց. քանզի չիք ինչ ժամանակ կամ գործ որ զմերն հնացուցանել կարէ, բայց թէ որ զպղծոյն անապատի զգուշացուցանեն գիրք: Արդ զի՞նչ արարից, թողի՞ց ի պատմելոյ զանհնարին չարիսն որ եհաս ի վերայ քրիստոնէից՝ խնայելով ի ձեզ, եթէ շարժեցից ողբս եւ հառաչանս ամենեցուն որք հանդիսակից էք այսմ դժոխալուր պատմութեանս. բայց զիտեմ որ կամիք լսել. վասն որոյ եւ ես ի բաց եղեալ զանձին դանդաղանս, զրեցից զգլխաւոր տեղեաց մի ըստ միոջէ զանհնարին չարիսն.

Չխորձեան եւ զՀանձէթ յորժամ յիշեմ եւ որ ինչ ի նոսա գործեցաւ, հատկիւմ արտասուօք փղձկի սիրտ իմ, եւ յիմարին միտք եւ զդողի հարկանի ձեռքս եւ ոչ կարեմ զոճ տողիս յառաջ խաղացուցանել: Բազում եւ անհամար հոգիք ի վերագոյն զաւառացն, վասն տեղեացն ամրութեան՝ անդր ժողովեալ էին: Յորոց վերայ հասեալ անօրինացն արագապէս որպէս թռչունք, անողորմաբար որպէս գազանք, սրտմտութեամբ եռացեալք որպէս վրէժխնդիրք, եւ խիլ արկեալ ի քարանձաւս եւ յանտառախիտ մայրիս՝ անյագաբար կոտորեցին զորս եւ զտին: Մինչ զի արիւնն զօրէն զարնանաբեր ժամանակին, յորժամ ի ջերմութենէ օդոյն ջուրն ծորեալ ելանէ ի ձեանն առուս առուս վիժելով, զհող երկրին զկնի իւր հեղեղատելով, այսպէս եւ յայնժամ լինէր. արեան առուք ի դիականցն անկելոց ելեալ, ի գառ ի կող տեղին ի յորդութենէ գնացիցն զհող երկրին հեղեղատէին.

Այլ դու յայնժամ եղեալն ա՛ճ զմտաւ, զկրօնաւորացն դաս եւ զքահանայից՝ որ անդ հանդիպեցան, կամ զերամս ծերոցն, կամ զերիտասարդացն զբազմութիւնս, որոց դեռաբոյս մօրուացն՝ իբրեւ զնկար զեղեցկայարմար զայտսն զարդարէին, եւ խոպոպք վարսիցն փաղփեալք ի վերայ ճակատուն զօրէն վարդի վառ ի վառ գունով զդիրս երեսացն պայծառացուցանէին՝ թէ ո՛րպէս յանկարծակի ի սրոյ թշնամեացն իբրեւ ի կարկտոյ հարեալք՝ յերկիր թաւալ անկեալ գլոր խաղային: Բե՛ր ի մէջ եւ զտղայոցն համար, զորս առեալ ի գրկաց մարցն յերկիր ընկենուին, որ մեծակական

հառաչմամբ զմարսն խնդրէին. իսկ զծնօղսն գանալից հարուածովք՝ առ շտապ ի նոցանէ բաժանէին: Ո՛ր սիրտ քարեղէն, որ զայս լսելով ոչ հեղձնու արտասուօք ընդ բազմադիմի չարեացն յաճախութեամբ: Կոյսք ի խայտառականս անկեալք, նորահարսունք յարանց բաժանեալք եւ ի գերութիւն մատնեալք. ի միում վայրկենի երկիրն՝ որ իբրեւ զքաղաք մարդախիտ առատութեամբ խճողեալ էր, եղև անմարդ ամայի, յերկուս բաժանեալ կամ սրակոտոր կամ գերի: Ո՛վ Քրիստոս քո յայնժամ ներողութեանդ, ո՛վ մերում չարեաց, ո՛րքան դառն մահու մատնեալ եղաք:

Իսկ զոր ի Դերջան եւ յԵկեղեաց եւ ի միջասահմանս նոցա եղև կոտորումն, զայն եւ ընդ գրով արկանել չէ քո բաւական. բայց դու ասացելովքս կշռեա՛ զայն: Իսկ որ ի Տայսն մտին, առեալ զերկիրն եւ հասեալք մինչեւ ի գետն մեծ՝ որ կոչի Օորոխ, եւ զկնի գետոյն դարձեալ իջին յաշխարհն Խաղտեաց. եւ առեալ զառ եւ զգերի զաւառին՝ դարձան, եւ եկեալ մինչեւ ի բերդաքաղաքն որ կոչի Բաբերդ, հանդիպի անդ գունդ մի ի զորացն Հոռոմոց որ կոչին Վռանգք, որք յանգէտս միմեանց ի դիմի հարեալք ճակատեցան. եւ յողորմութենէն Աստուծոյ զօրացան գունդն Հոռոմոց, եւ յաղթեալ թշնամեացն, զգլուխ զօրուն սպանին եւ զբազումս ընդ նմա, եւ զայլսն ի փախուստ դարձուցեալ, զառ եւ զգերի զամենայն թափեցին, բայց փախստեցին զհետ ոչ իշխեցին յերկարել, քանզի երկեան թէ գուցէ ծանր զօրու հանդիպեցին: Իսկ զերիքն որ ազատեցան, գոհացեալք զԱստուծոյ, չոգան ի տունս իւրեանց: Իսկ որ ի վերայ Հայոց գնացին, զոր եւ գտին՝ ի սուր եւ ի գերութիւն ծախեցին, եւ լցեալ աւարաւ՝ դարձան անդրէն: Եւ եկեալ ի սահմանս Վանանդայ, որոց ի դիմի հարեալ քաջագուն իշխանքն Գագկայ որդոյ Աբասայ, եւ բազում նախճիրս ի տեղուջն գործեալ: Որոց ի վերայ հասեալ զօրք անօրինացն ի մէջ փակեցին. եւ քանզի յերկարել պատերազմին եւ յահագին կոտորուածէն ի զօրութենէ պակասեալք էին ինքեանք եւ երիվարք իւրեանց, վասն որոյ ոչ կարացեալ զպատնէշ թշնամեացն պատառել եւ ելանել, յորոց սուր ի վերայ եղեալ կոտորեցին յազատացն արս երեսուն:

Իսկ զմի ոմն յազատացն կալեալ, որում անուն էր Թաթուլ որ էր այր հօր եւ պատերազմասէր, զոր առեալ տարան առ Սուլտանն: Եւ քանզի կարեվեր խոցեալ էր զորդի Արսուբանայ Պարսից ամիրային, զոր իբրեւ ետես Սուլտանն՝ ասէ. Եթէ դա ապրի, զքեզ ազատեմ. ապա թէ մեռանի, զքեզ դմա մատաղ հրամայեմ առնել: Որ յետ սակաւ աւուրց մեռաւ: Իսկ նորա պատասխանեալ. Թէ իմ է զարկածն, չէ կենաց. ապա թէ այլում է, զայն ոչ գիտեմ: Սուլտանն իբրեւ լուաւ թէ մեռաւ, հրամայեաց սպանանել զնա, եւ զաջ բազուկ նորա հատեալ, ետ տանել Արսուբանայ ի մխիթարութիւն, թէ ի վատ բազկէ չէ մեռեալ քո որդին:

Արդ զի՛նչ է ինձ մի ըստ միոջէ զանկանգնելի կործանումն քրիստոնէից ընդ գրով սահմանել. որ իբրեւ ծով ի սաստիկ հողմոց յուղեալ՝ ահագին ծփանօք, եւ փրփրաղէզ կուտակօքն յամենայն կողմանց գայ ի ծփանս, այսպէս եւ մեզ հանդիպեցաւ. աշխարհս ամենայն յանկարծակի լի եղև խռովութեամբ, եւ ոչ ուրեք գտանիւր տեղի ապաւինի. զի վասն անհնարին չարեացն՝ բարձաւ յոյս կենաց յամենայն մարդկանէ: Չայս եւ Փրկիչն յառաջագոյն գուշակեաց, իբրեւ ծովու խռովութեանց նմանեցուցանելով զեղեռնաւոր չարիսն, յորս բազումք ի մարդկանէ թալկացեալք՝ ո՛չ կարէին պահել զոգիսն առ ինքեանս, յերկիւղէ եւ ի կարծեաց եկելոցն:

Բայց դու թողեալ զայս, եկ զարմացի՛ր ընդ Սուլտանայ անմտութիւնն եւ ընդ Աստուծոյ բազմապատիկ իմաստութիւնն. ընդ նորա անմտութիւնն, զի ամենակալ համբաւէր զինքն եւ Աստուծոյ աթոռակից. եւ ընդ Աստուծոյ իմաստութիւնն, զի միով տամբ խաղաց ընդ նմա, եւ լի անարգանօք դարձոյց յաշխարհն իւր: Եւ արդ դու միտ դիր ասացելոցս. ի կարգ յառաջին անգամոյն յորժամ եկեալ անհամար զօրօքն շրջապատեաց զքաղաքն՝ եւ նոքա յանպատրաստի էին ի մարդոյ եւ յանասնոյ, եւ յայնժամ թէ տասն օր ի վերայ էր կացեալ, առեալ էր զքաղաքն: Բայց Աստուած որ ոչ ի սպառ բարկանայ եւ ոչ յաւիտեան պահէ ոխս, եւ ոչ ըստ մեղաց մերոց առնէ, այլովքն հանդերձ, արկանէր ի միտս նորա խորհուրդ նանրութեան: Յետ երից ատուրց շարժեալ ամենայն բանական, խաղայ իջանէ ի Տուարածոյ Տափ, եւ անտի իջանէ յընդարձակ դաշտն Բասենոյ առ անառ ամրոցան որ կոչի Անիկ, յորում ետես աշխարհաժողով մարդոյ եւ անասնոյ, եւ ոչ ինչ փոյթ արար. քանզի ի հայելոյն միայն ծանեալ թէ անառ է. եւ անցեալ առ նովաւ գայ ի գլուխն Բասենոյ, մերձ ի գիւղն՝ որ կոչի Դու: Եւ ելեալ անտի սակաւ արամբք յանգէտս ի վերայ զահին որ հայի ի Կարին, ետես զքաղաքն վառեալ ամենայն պատրաստութեամբ. եւ նայեցեալ յերկար ժամս՝ դարձաւ անդրէն: Իսկ արքն Մանակկերտոյ անկասկած ի դուրս ելեալ ի քաղաքէն՝ պատրաստեցին առատապէս դարմանս մարդոյ եւ անասնոյ. քանզի ժամանակն հնձոց իսկ էր: Եւ մինչ Սուլտանն զայսու զայնու եղեալ դարձաւ անդրէն, նոքա յանհոգս եղեալ էին. եւ ապա եկեալ նորա վառեալ սրտմտութեամբ, դնէ մարտ պատերազմի ընդ քաղաքին: Իսկ իշխանն որ ունէր զհոգ վերակացութեան քաղաքին, քանզի այր բարեպաշտ էր, զամենակալն Աստուած կարդայր յօգնականութիւն՝ պահօք եւ աղօթիք հրահանգելով զինքն. եւ այնու սպառազինեալ՝ քաջապէս հաւատովք արիանայր: Եւ առ Աստուած սաղմոսելով ասէր. «Ոչ երկեայց ի չարէ զի դու տէր ընդ իս ես» <Սաղմ. ԻԲ 4>. եւ զմիսն, թէ «Ոչ երկեայց ես ի բիրաւոր զօրաց նոցա, որ շուրջ են զինեւ» <Սաղմ. Գ 7> եւ որ ի կարգին է: Եւ առ արս քաղաքին եւ առ զօրս իրախոյս տուեալ ասէ. Քաջալերեցարուք ընկերք եւ եղբարք իմ, քաջալերեցարուք եւ մի՛ երկնչիք. գործ մի դիւրին է Աստուծոյ այս. նոքա զան ի վերայ մեր կառօք եւ երիվարօք, մեք զանուն տեառն մերոյ կարդասցուք, եւ Աստուծով պարծեսցուք յաւիտեան, եւ անուան նորա խոստովան եղիցուք, զի նա տացէ զօրութիւն եւ հաստատութիւն ժողովրդեան իւրոյ, որ է օրհնեալ յաւիտեան: Զքահանայս յորդորէր յաղօթս եւ յերգս սաղմոսաց, որք անհատական աղաղակաւ առ Աստուած կարդային ի տուէ եւ ի գիշերի, որք խաչիւ եւ ժամահարաւ բարձրաձայնութեամբ ի վերայ պարսպացն զԱստուած աղաչէին զալ յօգնականութիւն վտանգելոցն: Յորմէ ձանձրացեալ լսելիք բռնաւորին, հարցանէր թէ զի՞նչ է այն անհատ աղաղակն, եւ ուսանէր ի գիտնոցն՝ թէ առ Աստուած աղաղակեն.

Արդ ամսականօք ատուրքք կացեալ ի վերայ քաղաքին, առ մի մի օր երկիցս անգամ դնէր մարտ պատերազմի ընդ քաղաքին, մի ի լուսանալ ատուրն եւ մի ընդ երեկն: Բայց դու աստ տէ՛ս զԱստուծոյ իմաստութիւնն թէ ո՛ր պէս զիտէ հակառակօքն զհակառակին պտուղն շահել: Արդ մինչդեռ քաղաքն յայս տարակուսի եւ ի վտանգի կայր, արկանէր խորհուրդս բարուք ի սիրտ իշխանի միոջ, որ էր յոյժ ի մտերմաց Սուլտանայ, որ զառ ի նմանէ խորհեալսն ծանուցանէր քաղաքին՝ կամ բանիւ կամ գրով: Բազում անգամ գրեալ ի քարտիսի ի սլաք նետին կապէր, եւ պատերազմի օրինակաւ մերձեալ ի պարիսպն՝ զնետն ի քաղաքն ընկենոյր. եւ այնու զամենայն կռուոյն օրինակսն ծանուցանէր նոցա, թէ՛ Առ վաղիւն այսպէս եւ ըստ այսմ ձեռոյ է

կռուտյն օրինակն. եւ եթէ յայս նիշ տեղուջ ի գիշերի կամին ի ներքոյ պարսպին զերկիրն փորել եւ մտանել ի ներքս. բայց դուք պինդ եւ ամուր կացեք, եւ ի տեղեացն վերայ զգուշացարուք.

Ձայս առնէ Աստուած, որ գիտէ ի հեռուստ հիմն արկանել մեծամեծ իրաց. որ զԲաղասամ առ Բաղակաւ մարգարէ գործեաց ի տեսչութիւն ժողովրդեանն, եւ զանխօս անասունն մարդկեղէն բանիւ ետ բարբառել. եւ զԵղիա ի ձորն Քերիաթու ագռաւօքն զերիս ամս ի սովին կերակրեաց: Զի նչ թէ եւ աստ ի ձեռն հակառակորդացն զփրկութիւնն քաղաքին տնօրինեաց.

Արդ յո՛ր կողմ եւ նոքա ի պատերազմ կացին թէ ի գիշերի եւ թէ ի տուրնջեան, սոքա վառեալք եւ պատրաստք անդր գտանէին: Յետ այսորիկ մեքենայս կանգնեալ, այնու պատերազմէին: Իսկ երէց ոմն ի մերոցս հնագոյն ունելով զաւուրս, որ յոյժ տեղեակ էր արուեստին, եւ սա իւր կանգնեալ փիլիկուանն. եւ լինէր յորժամ նոքա քար եղեալ ի պարսաստիկս մեքենային եւ ձգէին ի քաղաքն, երէցն զիւր քարն դէպ ուղիղ նոցա քարին արձակէր, որպէս զի դիպեալ քար երիցուն ի քար անօրինացն, ի վերայ իւրեանց ընկենայր: Ձայս արարեալ անօրինացն եօթն անգամ, ոչ ինչ կարացին վճարել. քանզի զօրացաւ քարն երիցուն ի վերայ քարի նոցա.

Ապա ա՛յլ պատերազմական գործի պատրաստեալ, զոր ինքեանք բաբան կոչէին, որ յոյժ ահագին էր, զոր ասէին թէ չորս հարիւր սպասաւորք էին նորա, որք զպարանսն քարշէին, եւ վաթսուն լիտր քար եղեալ ի պարսաստիկսն ի քաղաքն ձգէին. եւ առաջի նորա պարիսպ կանգնեցին ի բամբակի բեռանց եւ յայլ բազում կարասույ, զի մի՛ քար երիցուն հասցէ ի նա: Եւ իբրեւ զայս այսպէս յարդարեցին, արձակեցին քար մի, որ դիպեալ ի պարիսպն ուժգնակի, փլոյց եւ խոռեաց գնա. զոր տեսեալ քաղաքին՝ յոյժ զոռոյի հարան, եւ առ Աստուած աղաղակեցին մեծաւ հառաչմամբ, զալ յօգնականութիւն, իսկ անօրինացն լինէր մեծ ուրախութիւն: Իսկ ի գալ երկրորդ աւուրն որ Դելմից զօրուն իշխանն էր, առեալ զօրս իւր եկեալ մարտ եղեալ կռուէր ընդ մերսն, քանզի այր քաջ էր. եկեալ խոռին կամէր հօգորապէս ի ներքս մտանել, եւ յանկարծակի զիւրովին երթեալ անկաւ: Իսկ որ ի վերայ պարսպին էին, ձգեալ զճանկ երկաթի՝ կալան գնա եւ քարշեալ ձգեցին ի ներքոյ պարսպին. եւ զօրացն տեսեալ՝ դարձան լի տրտմութեամբ ի բանակն. իսկ քաղաքին լինէր ուրախութիւն ոչ սակաւ.

Յայնժամ մի ոմն զօրաւոր ի զօրացն Հռոմոց պատրաստեալ հուր նաւթիւ եւ ծծմբով. եւ արկեալ յաման ապակեղէն, եւ նստեալ ի վերայ ագնիւ երիվարի, քաջասիրտ եւ արի գոլով, վահանաւ միայն զթիկունս ամրացուցեալ, եւ ելեալ ընդ դուռն քաղաքին՝ մտանէ ի բանակն այլազգեացն, մանդատոր ձայնելով զինքն՝ այսինքն թղթաբեր: Եւ երթեալ մինչեւ ի բաբանն՝ շուրջ անցեալ գնովաւ, եւ յանկարծակի ի վեր առեալ զշիշն եհեղ ի վերայ բաբանացն, եւ նոյնժամայն բորբոքեալ հրոյն՝ բոց ծիրանի ի դուրս ելանէր, եւ ինքն դառնայր փութապէս: Չոր տեսեալ անօրինացն, ի հիացման եղեալ, հեծեալ յերիվարսն, զհետ մտեալ եւ ոչ կարացին հասանել: Եւ նորա եկեալ խաղաղութեամբ եմուտ ի քաղաքն, օգնականութեամբ Աստուծոյ ոչ ինչ ունելով վերս յանձին: Իսկ Սուլտանն իբրեւ ետես զեղեալսն, ցասմամբ մեծաւ հրամայեաց զպահապանսն սրակոտոր առնել.

Տեսանե՞ս զԱստուծոյ մարդասիրական խնաման, թէ ո՛րպէս մերձ է առ երկիրդ աս իւր փրկութիւն նորա. տեսանե՞ս, որպէս զհոտ փոքր իրօք մեծամեծացն յաղթել. ո՛րպէս առ Մովսէսին Ուզայ՝ որոյ բարձրութիւնն ինն կանգուն էր հսկայի կանգնով. կամ որպէս մանկամբն Դաւթի՝ Գողիաթու. կամ որպէս Միսաբայ սկայազինն այլազգեաց, ի ձեռն Յայելի՝ կնոջն Քաբերայ. կամ որպէս զՀողեփեռնէսն՝ ի ձեռն այլում կնոջ: Չայս ասացի, զի մի՛ վիատիցիմք յորժամ ի մէջ անհնարին փորձանաց անկանիցիմք: Չի սովոր է Աստուած ներել առ վայր մի յայնպիսի վտանգաւոր նեղութիւնս, զի համբերօղքն արժանացին պսակին փառաց, եւ անօրէնքն ընկալցին զիւրեանց չարեաց զհատուցումն յարդարադատ դատաստանաց: Չոր եւ ի հնոցին առ մանկունսն տեսանեմք լեալ. քանզի ներեաց Աստուած մինչեւ թագաւորն զիւր սրտմտութեան զայրացմունսն զամենայն ի լոյս էած, եւ հնոցն պատրաստեցաւ, որոյ բոցն ի քառասուն եւ ինն կանգուն բարձրանայր. եւ նա առ սաստիկ ամբարտաւանութեանն՝ ասէր, թէ Ո՛վ է Աստուած որ փրկէ զձեզ ի ձեռաց իմոց. տե՛ս առ նմին եւ զմանկանցն սրտապինդ հաւատսն թէ ընդ որպիսում զագանի կացեալ ի յատենի, առնէին պատասխանի համարձակագոյնս, որ յոյժ քամահանաց բռնաւորին էր. Ոչ ինչ է, ասէ, վասն այդր տալ մեզ քեզ պատասխանի. եւ ապա զի՛նչ: Յորժամ թագաւորի սպանալիքն վճարեցաւ, եւ նոքա կապանօքն արկան ի հնոցն, յայնժամ եհաս ի թիկունս՝ որ արագն է յօգնականութիւն, եւ ոչ ամաչեցուցանէ զայնոսիկ՝ որ կարդան առ նա ճշմարտութեամբ: Տե՛ս աստանօր զԱստուծոյ իմաստիցն զխորսն՝ յոր չհասանէ ոք. զի հուրն յերկուս բաժանեաց զբաղդեացիսն. գոր գտանէր՝ կիզոյր. իսկ մանկանցն ցօղեր հրեշտակ, որ ո՛չ մերձենայր ամենեւին ի նոսա, ո՛չ տրտմեցուցանէր՝ եւ ոչ նեղէր զնոսա. որ եւ զբարբարոսն ի զգաստութիւն էած, որ ի վերայ անպատում սքանչելեացն խոստովան եղեալ ասէր. Եկայք արտաքս ծառայքդ Աստուծոյ, զի եւ ես ընդ ձեզ օրհնեմ՝ որ օրհնեալն է յաւիտեանս: Նոյնպէս եւ աստ ի ձեռն աննշան առնն՝ եցոյց մեծամեծ սքանչելիս: Արդ այս մեզ ի խրատ եւ ի վարդապետութիւն եղիցի.

Իսկ Վասիլն՝ որ քաղաքին իշխանն էր, հրամայեաց ռամկին ի վերայ պարսպին մեծաձայն աղաղակաւ անարգել եւ թշնամանել զՄուլտանն, որ յետ երկուց ատուրց շարժեալ բանակաւն գնաց ի տեղոյն եւ երթեալ՝ հանդիպի քաղաքի միոջ, որ կոչի Արծկէ, որ է ի մէջ ծովուն Բզնունեաց, եւ ունի մօտ յինքն բերդ ամուր եւ անառիկ. եւ քաղաքացիքն յայս ապաստան եղեալ ի ծովն եւ յամրոցն, յանհոգս կային: Իսկ արիւնարբու զագանքն ծանծաղ տեղի գտեալ ի ծովուն, եթէ առաջնորդութեամբ ուրուք, եւ եթէ իւրեանց հնարագիտութեամբն, մտին ի քաղաքն. եւ սուր ի վերայ եղեալ կոտորեցին զամենեսին. եւ առեալ զգերին եւ զկապուտ քաղաքին, ելին ի տեղուջէն: Եւ այս սրտին դիւր եղեւ Մուլտանին, եւ գնաց մեծաւ տրտմութեամբ յաշխարհն իւր. քանզի ոչ գոր ինչ կասէր՝ կարաց վճարել ինչ.

[ԺԷ]

Գրէ երջանիկ եւ աստուածայինն Սողոմոն, եթէ «թագաւոր արդար կանգնէ զաշխարհս, իսկ անօրէնն կործանէ» <Առակ. ԻԹ 4>. Չոր եւ իսկ աչօք մերովք տեսաք առ սմա եղեալ. քանզի թագաւորաց օրէն է աշխարհի խաղաղութիւն եւ շինութիւն հոգալ, որպէս Աստուած յիւրմէ եղելոցն նախախնամէ ամենեցուն, իսկ սա ո՛չ այնպէս. այլ միշտ ուտելեաց եւ ըմպելեաց պարապեալ, զաղբիս մեծացուցանէր, եւ զգանձս, գոր ի հարկաց ամենայն աշխարհաց ժողովէր, գոր պարտ էր ի պէտս

հեծելոց բաշխել եւ բազմացուցանել հեծելագօրս ընդդէմ թշնամեաց՝ որ զաշխարհս ի խաղաղութեան կարէին պահել յաղթելով թշնամեացն, որպէս առնէր երանելին Վասիլ յիսուն ամ թագաւորեալ, ոչ ոք ի թշնամեաց համարձակեցաւ յաշխարհն նորա մտանել: Իսկ սա զգանձսն գոր ժողովէր, ի բոզից ծախսն վճարէր եւ ոչինչ ցաւէր նմա աշխարհի աւերումն. քանզի այնքան պոռնիկ եւ բոզասէր էր՝ մինչդի Կոստանդնուպօլսոյ կանամբքն չյագեցաւ, այլ ի հեռաւոր աշխարհաց տայր ածել կանայս, եւ զօրն ամենայն նոքօք վարանէր: Վասն որոյ համարձակեալ թշնամեացն որպէս գայլք քաղցեալք որք յորժամ գտանեն զհօտն առանց պահապանի՝ յանխնայ կոտորեն նոյնպէս եւ ի սորա ժամանակս եղեւ յարեւելից եւ յարեւմտից առհասարակ կործանումն քրիստոնէից, գոր ի վերոյ փոքր ի շատէ նշանակեցաք: Եւ սա այսպիսի գնացիւք վարեալ զկեանս իւր՝ վախճանեցաւ. որ թագաւորեաց ամս երեքտասան, ոչինչ բարի յիշատակաց արժանի եղեալ:

Իսկ Թէոդորայ որ էր դուստր թագաւորին Կոստանդեայ, կալաւ զթագաւորութիւնն իբրեւ զիւր սեպհական ժառանգութիւն հայրենի՝ որում ոչ ոք կարասցէ ի վերայ յառնել: Առ որ առաքէ Սուլտանն տաճկաց՝ դեսպանս, եւ գրէ առ նա հրովարտակ, որ ունէր օրինակ գայս. եթէ Կամ տուր զքաղաքս եւ զգաւառս ինձ, գոր նախնիքն քո տարեալ են ի տաճկաց, կամ տո՛ւր յամենայն աւուր հազար դահեկան: Իսկ նորա տուեալ ձիս եւ ջորիս սպիտակամագս, եւ բազում գանձս եւ հանդերձս ծիրանիս եւս առաքեաց նմա: Իսկ նորա վեր ի վերոյ ընկալեալ՝ գտարօղ գանձին առ իւր արգել, ճանապարհ առնելով նովաւ յաշխարհն Բաբելացոց. եւ էր թուականիս մերոյ ամք հինգհարիւր չորս:

Եւ ի սոյն ամի ելին Պարսից զօրքն յանուն Սուլտանայ, բայց ասեն թէ Ապուսուարայ էին՝ այն որ գ՛րուին եւ զԳանձակ ունէր, եւ էր փեսայ թագաւորին Հայոց Աշոտոյ, որք ելեալ էին յաշխարհն Հայոց: Յորոց հինէ՝ մարդաբնակ տեղիքն փախուցեալ ի քաղաքն Անի ժողովեցան, եւ ոչ ժամանեալ ամենեցուն ի ներքս մտանել, քանզի երեկոյացաւ ժամն եւ ածին զդրունս քաղաքին: Իսկ զօրքն Պարսից զիշերագնաց եղեալ, կալան զդուռն քաղաքին, եւ սուր ի վերայ եղեալ՝ անհնարին կոտորածս առնէին, որում ոչ ոք գոյր օգնական. զորոց առեալ զառ եւ զգերի, գնացին յաշխարհն իւրեանց:

Իսկ ի կողմանս Տարօնոյ Թէոդորոս որդի Ահարոնի, գոր Աւանն կոչէին ըստ իւրեանց լեզուին, զգիրն պակաս ունելով, որ նա էր իշխան գաւառին: Առ որ եկեալ գունդ մի ի Թուրքաստանէ՝ հնազանդեցան նմա, եւ կամեցան զմիամտութիւն ցուցանել. մտեալ ի գաւառն Խլաթայ եւ առեալ աւար բազում, ածին ի Տարօն: Իսկ ժողովեալ զօրք ի Պարսից եւ ի Թուրքաստանէ յղեցին առ Թէոդորոսն՝ թէ Կամ տո՛ւր զապստամբսդ ի մեզ, կամ թէ ո՛չ զերկիրդ գերի տանիմք: Որում ոչ առեալ յանձն, յեի որոյ եկեալ ճակատեցան ընդ միմեանս երկիցս եւ երիցս, եւ բազում արութիւնս ցուցեալ իշխանին, յետոյ կարեվէր խոցեալ յետ սակաւ աւուրց վախճանեցաւ: Որ յոյժ ապաշաւանաց արժանի էր նորա վախճանն. մանուկ հասակաւ եւ գեղեցկաշուրք կերպարանօք գ՛րաւթի մարգարէին ունելով զմանութիւն, եւ քաջութեամբ առաւել քան զբազումս, որ տարածամ բարձաւ ի միջոյ:

Իսկ ի գալ ձմերանին, յաւուրս աստուածայայտնութեան տօնին՝ զիշերագնաց եղեալ զօրք անօրինացն, եւ եկեալ ի քաղաքագիւղն Հարքայ որ կոչի Մանկան Գոմ, եւ

կալեալ գնոսա յանհոգս մինչդեռ նոքա զգիշերական պաշտօնն կատարէին, սուր ի վերայ եղեալ կոտորեցին զամենեսեան, եւ որ շուրջ գնովաւ գիւղք եւ ագարակք էին. եւ առեալ զգերի եւ զաւար, չոգան ի գիւղն Արածանի, քանզի ընդ այն իսկ անցանելոց էին: Եւ հանեալ ի վերայ պաղին զառն եւ զգերին, յանկարծակի հատեալ պաղին, զորս ի վերայ կային՝ զամենեսեան ընդ իւրեաւ ծածկեաց.

Ո՛վ քանի՛ դառն է պատմութիւնս եւ ողբոց արժանի. այլ թերեւս ոք մեղադիր լինիցի մեզ, թէ մինչեւ ցե՛րք զվշտաց եւ զնեղութեանց արկանես առաջի մեր գրոյցս: Մարգարէքն քանի՛ սպառնական բանս մարգարեանային, որ յետ ժամանակաց լինելոց էր. ժողովուրդն ընդ այն դժկամակ լինէին: Իսկ ես ոչ թէ սպառնալեաց եմ քարոզ, այլ զեղեալ եւ զգլուխ ելեալ իրս պատմեմ. որպէս զի ամենեցուն՝ որք լսիցեն. շարժեցից արտասուս թէ ո՛րքան դառն ժամանակի հանդիպեցաք: Կարծական եղեւ մեզ այս կեանքս. եթէ մեղք հարցն մերոց ընդ մեզ էլին, որպէս մարգարէն ողբալով զիւրոցն ամբաստանէր, ապա աւա՛ղ է մեզ որ մեք զպարտիս հարցն մերոց վճարեմք: Եւ ո՞ւր է այն զոր Աստուած ընդ Եզեկիելի խօսելով ասէր. «Որդի մարդոյ զի՛նչ է առակդ այդ զօր ասեն ի մէջ Իսրայէլի, եթէ հարքն ազոխ կերան, եւ որդւոցն ատամունքն առին: Կենդանի եմ ես, ասէ տէր, եթէ լինիցի առակդ այդ ի մէջ Իսրայէլի. զի ամենայն անձինք իմ են, որպէս անձն հօր նոյնպէս եւ անձն որդւոյ» <Եզեկ. ԺԸ 2-4>, եւ որ ի կարգին է. եւ ազատեաց զորդի ի պարտուց հօր: Եւ եթէ վասն մերոց չարեաց եկին այս ամենայն ի վերայ մեր, ապա ողորմելի եմք քան զամենայն մարդիկ. աշխարհ ամենայն ի խաղաղութեան բնակէ, եւ մեք գերիք եւ կալանաւորք, սրակոտորք եւ տնաւերք, եւ յընչից կողոպտածք.

Չորք աթոռք թագաւորութեան ունէր Հայք, թո՛ղ թէ զԿիւրապաղատին իշխանութիւն, եւ զոր ի Հռոմոց: Եւ հայրապետութիւն մեծ եւ նախանձելի ամենայն ազգաց. եւ վարդապետք ճշմարտախօսք, հանգոյն առաջին վարդապետացն՝ ի խորս զիտութեան հասեալք. յորոց բանից ամենայն փաղանգք հերձուածողացն կորակնեալք եւ ընդ գետին մտեալք, ո՛չ կարէին ի փարախ հօտի հաւատացելոց մտանել. քանզի եւ դոնապանն ոչ ընդունէր գնոսա, որ ճանաչէ զիւրսն եւ ճանաչի յիւրոցն: Եւ եկեղեցիք մեր իբրեւ զնորահարսն զարդարեալ ամենայն վայելչութեամբ առ ի հաճել զկամս անմահ փեսային. եւ նորածին մանկունք յանախտ արգանդէ մօրս մերոյ Սառայի իբրեւ զձագս աղանեսաց երամացեալք կոկորդալիւր ձայնիւ զհրեշտակականն երգէին զերգս.

Արդ՝ ե՛կ եւ տե՛ս զչար եւ զառանց միխիթարութեան զփոխարէնն զոր ընկալաք: Ո՛ւր թագաւորացն աթոռք, ահա ոչ երեւի. ո՛ւր զօրացն բազմութիւն որ իբրեւ զամպ խտացեալ առաջի նոցա, զօրէն զարնանաբոյս ծաղկանց գունակ գունակ հանդերձիւքն փայլէին. ահա ո՛չ են, եւ ոչ եւս երեւին. ո՛ւր հայրապետական աթոռն մեծ եւ հրաշալին զոր երանելի այրն Աստուծոյ մեծն Գրիգորիոս իջեալ ի խորութիւն վիրապին՝ քրտնալիւր աշխատութեամբ զհնգետասան ամ փորձեաց, եւ ի վերայ առաքելական աթոռոյն եղ զաթոռ իւր. այսօր տեսանի թափուր, դատարկ ի բնակչաց, մերկ ի զարդուց, փոշուով եւ սարդի ոստայնիւ լցեալ, եւ ժառանգ աթոռոյն յօտար աշխարհ հեռացեալ իբրեւ զգերի եւ զկալանաւոր: Վարդապետաց ձայնք եւ քարոզութիւնք լռեալք. եւ հերձուածողացն դասք, որ առ նոքօք իբրեւ ծակամուտ մկունս այսր անդր թաքչէին հալածեալք ի նոցա աստուածաբանական բանիցն եւ յուղղադաւան խոստովանութենէն, այսօր իբրեւ առիւծունս հզօրեղապէս աներկիւղ

ելանեն ի խշտից բերանաբաց՝ թէ զո՛ կլանիցեն յանմեղ անձանց: Զի՛նչ ասացից եւ վասն եկեղեցոյ, որ յառաջն այնպէս զարդարուն էր եւ վայելուչ, բազմաճնունդ գերերջանիկ. որ եւ զմարգարէն ի հիացումն շարժեաց. իսկ այսօր նստի անշուք, անզարդ, մերկացեալ յամենայն գեղեցկութեանց իբրեւ զկին մի այրի անորդի, մերկացեալ ի զարդուց, անկեալ ի պատուոյ, պատառատուն հանդերձի նստեալ առանց մխիթարի. այնպէս եւ աստ տեսանի. ջահք շիջեալք եւ ճրագունք անցեալք, խնկոց բուրմունք եւ անուշահոտութիւնք սպառեալք, պսակ տերունական սեղանոյն փոշուով եւ մոխրով ծածկեալ: Զառ ի սմանէ մանկունս է տեսանել, որ ի դրունս սորա բնակիտ ի ձեռս առեալ զդաւթական երգս երգէին, այսօր ի դուրս դիւաբնակ կաղաղանացն՝ զոր մզկիթն կոչեն, անդր կաքաւեն ուսանելով զմահմետաւանդ զասացեալսն: Նաեւ կանայք պարկէշտք եւ ողջախոհք՝ որ զօրինաւոր ամուսնութիւնն յարանց իւրեանց մեծ թախանձանօք ընդունէին, այսօր յանառակ եւ յայլանդակ խառնակութիւն սովորեալ են.

Արդ եթէ այս ամենայն զոր պատմեցաք, վասն մեր չարեացն եհաս ի վերայ մեր, ձա՛յն տուք երկնի եւ որ ի նմա եւ որ ի վերայ նորա. ձա՛յն տուք երկրի եւ որ ի նմա կենդանիք. ձա՛յն տուք լերանց եւ բլրոց. ծառոց եւ անտառախիտ մայրեաց, թող լան եւ ողբան զմեր կործանումն. Զայս եւ մարգարէքն առնէին ի յուրախութիւնսն. լերանց եւ բլրոց խայտալ հրամայէին, եւ գետոց ծափս հարկանել եւ ծովու զուարճանալ եւ մայրից ցնծալ: Քանզի սոքա ամենեքին համատոհմք են մեր, յուրախութիւնս մեր ուրախակից մեզ լինին՝ պարտին եւ սգոյն հաղորդիլ. զոր օրինակ եւ յառաջինսն՝ խոնարհեցան ընդ մեզ յաւուր խոնարհութեան եւ տառապանաց մերոց, զի վասն մեր իսկ եղեն: Բայց եւ այս չէ մեզ օգուտ ի մխիթարութիւն, զի զմեռեալ թէպէտ բազում ժամանակ լան եւ կոծեն եւ ի խաւարի փակեն, չբերէ ինչ նմա օգուտ. զի՞նչ եղեւ օգուտ հրէիցն՝ Երեմիայի լացն, կամ Քրիստոսինն՝ Երուսաղեմի կամ Յուդային. ասա՛ ինձ. եւ ոչինչ. վասն որոյ զայս զիտելով, պարտիմք յանձաց ուղղութենէ հաշտեցուցանել զԱստուած. զի թէ այս յարդարիցի, եւ թշնամեաց սուրն պակասի ի սպառ, եւ դժուարինքն մեզ ի դիւրինս փոխի, եւ առապարքն ի հարթ ճանապարհ. եւ տեսցէ ամենայն մարմին զփրկութիւն Աստուծոյ: Զի թէ Աստուած ի մեր կոյս լինիցի, ո՞վ կարիցէ կալ մեզ հակառակ. քանզի ինքն յօրէնսն հրամայեաց, թէ «Թշնամեաց քոց թշնամի եղեց, եւ գատելիս քո սատակեցից» <Սաղմ. ԺԷ 41>. եւ դարձեալ, թէ «Ոչ թողից զքեզ եւ ոչ ընդ վայր հարից» <Եբր. ԺԳ 5>. միայն թէ ընդ Աստուած խաղաղութիւն ունիցիմք, եւ առ նա սրտի մտօք կարդայցենք՝ զգործս բարիս ի միջի գրաւական ունելով, չիք ինչ ի հակառակացն որ զմեզ տրտմեցուցանել կարիցէ: Տէրունի է եւ այս զոր յԵսայիայ գտանենք ի գիրսն, եթէ «Մինչչեւ իցէ քո կարդացեալ, ես լուայց քեզ. եւ մինչդեռ խօսեսցիս, ասացից եթէ զի՞նչ խնդրես» <Ես. ԿԵ 24>. որ ընդ ամենայն ջերմագութիւն հարամբ անցանէ այս բան: Իսկ յանարժանիցն ձեռնթափ լինի ասելով. «Ոչ եղիցի անձն իմ ընդ նոսա» <Առակ. Ա 28>. եւ դարձեալ, «Իցէ՛ զի կարդայցէք առ իս, եւ ես ոչ լուայց ձեզ. խնդրեսցեն զիս չարք, եւ ոչ զսոցեն» <Եսայ. Ա. 15. եւ դարձեալ. «Յորժամ համբառնայցէք զձեռս ձեր ի վեր, դարձուցից զերեսս իմ ի ձէնջ. եւ եթէ յաճախիցէք յաղօթս, ոչ լուայց ձեզ. քանզի զի՞նչ հաղորդութիւն է լուսոյ ընդ խաւարի.

Երկիցո՛ւք եղբարք եւ ակն ածեսցուք յերկնակողման պատգամացս. մի՛ լիցուք յանձանօթից նորա, զի մի՛ ասիցէ, թէ՛ Ոչ ճանաչեմ զձեզ. այլ լիցուք ի բարեկամաց

կարգի նորա, զի ասիցէ ցմեզ. «Եկա՛յք օրհնեալք հօր իմոյ, ժառանգեցէք զանպատում զկեանսն» <Մատթ. ԻԵ 34>:

[ԺԸ]

Յետ մահուանն Մոնոմախին, մոնչեալ առիծաբար գազանութեամբ մատակ առիծն ի խշտիս իւր, այն որ յառաջ ցուցաւ Դանիէլի ի տեսողութեան իւրում, եւ կոչեալ զգլխաւորս քաղաքին, եւ զմեծամեծս իշխանացն, ասէ ցնոսա. Թէ որ ի ձէնջ վստահանայ ելանել զօրօք յարեւելս, եւ դադարեցուցանել զգոռն Պարսից, եւ նուաճել զաշխարհն ի խաղաղութիւն, յայնժամ թո՛ղ համարձակ գայ նստի թագաւոր. յԱստուծոյ իրաւանց նա է արժանի թագաւորութեան. իսկ թէ որ չառնու յանձն զասացեալս, տեղապահ ես բաւական եմ: Չայս լուեալ իշխանացն, գնացին առանց պատասխանի տալոյ յիւրաքանջիւր ի բայաթ:

Իսկ թագուհոյն զՍուլտանն իբրեւ զքաղցեալ գազան՝ տրոց առատութեամբ յագեցուցեալ, մինչզի մոռանալ նմա զի վերայ մեր զյառնումն. այլ անդրէն ի Բաբելոնն եւ որ զնովաւ կողմամբքն յուզէր զմարտն. քանզի յոյժ պատերազմասէր էր այրն: Բայց որ մերոյս էին սահմանակիցք եւ դրացիք՝ խանձեալ, ոչ դադարեցին զամառն եւ զձմեռն յապականելոյ զաշխարհս Հայոց. քանզի դիտօք որոնէին, եւ ուր լսէին զմարդաբնակ տեղեաց, զիշերագնաց եղեալ՝ յանկարծուստ ի վերայ անկանէին, եւ նորանշան հարուածովք անողորմաբար զամենեսեան առհասարակ սատակէին: Եւ անհոգացեալ յերկիրից՝ բազում աւուրս առնէին ի տեղուջն, մինչեւ խիլ արկեալ տանցն, եթէ ուրուք կայր ինչ ի թաքստեան՝ զամենն հանեալ, եւ բնաբարձ աւերմամբ քանդեալ զվայրն, առեալ զառ եւ զգերի՝ յաշխարհն իւրեանց դառնային:

Եւ քանզի աւան մի էր գաւառին Բասենոյ՝ մերձ առ ստորոտով լերինն որ կոչի Ծիրանիս, եւ անուն նորա Օկոմի, մարդաշատ եւ ընչաւետ: Յորոյ վերայ զիշերագնաց եղեալ անօրինացն յաւուր մեծի աստուածայայտնութեան տօնին, եւ քանզի ի սաստիկ սառնամանեաց դաշտին բրտացեալ էին ձեռք եւ ոտք մարդադէմ գազանացն, որք յորժամ հասին մօտ ի շէնն, գտին խոտ բազում ի դարմանս անասնոց դիգեալ, որում հուր հարեալ, եւ ի հրատին բորբոքմանէ առհասարակ դաշտն ամենայն իբրեւ միջօրէի լուսաւորեցաւ. առ որ կացեալ ջեռան ինքեանք եւ երիվարք իւրեանց: Եւ ապա լարեաք զաղեղունսն եւ մերկացուցեալ զզէնսն՝ յարձակեցան ի վերայ շինին, հեշտացեալք իբրեւ յամարայնի, եւ սուր ի վերայ եղեալ կոտորեցին առհասարակ զամենեսեան ոգիս իբրեւ երեսուն հազար, ոչ մնալով ի բնակչաց տեղոյն եւ ոչ մի, բայց թէ ի ճանապարհի ուրեք որ կայր: Եւ արարեալ ի տեղուջն աւուրս երիս, եւ բարձեալ եզանց եւ իշոց եւ ձիոց զամբարս ցորենոյ եւ զմթերս ընչից, եւ սակաւ ինչ ի պիտանեաց, զորս առեալ գերի, գնացին յաշխարհն իւրեանց: Այլ զբազմադէմ չարիսն, զորս նոքա անդ գործեցին ընդ գրով ո՛վ կարիցէ արկանել: Եւ այսպիսի ձեռնարկութեամբ ամայացաւ ի բնակչաց երկիրս ամենայն, ոչ մնալով կենդանի՝ բայց եթէ յամրոց ուրեք:

Իսկ թագուհոյն կալեալ զթագաւորութիւնն ամս երկուս, եւ հասեալ ի խորին ծերութիւնն, հիւանդացաւ զհիւանդութիւն, որով եւ մեռաւ իսկ: Որում եկեալ առաջի զլխաւորք քաղաքին՝ խնդրեն, թէ՛ Մինչդեռ կենդանի ես կացո՛՛ գոք թագաւոր, որպէս

զի մնասցէ առանց խոռվութեան քաղաքս: Որում հաւանեալ թագուհւոյն, հրամայէ զոմն ածել ի գլխաւորաց քաղաքին Միխայիլ անուն, որ իւր հարանցն ժամանակաւ լեալ էր ի պաշտօնէից պալատանն, այր հասակաւ խոնարհեալ յալիս, եւ ընչաւետ յոյժ: Եւ կացուցանէ զնա թագաւոր հաւանութեամբ քաղաքին. եւ ինքն զկնի երից աւուրց չոգաւ զճանապարհ ամենայն երկրի, ուր ի միասին թագաւորք եւ տնանկր ըստ դաւթական երգոյն: Իսկ իշխանք աշխարհաց մեծամեծք եւ փոքունք յորժամ լուան զնորա թագաւորելն, եկին ամենեքին նմա ի հնազանդութիւն: Եւ զոր պարտ էր նմա ողորական բանիւք եւ պարգեւաց առատութեամբ զամենեսեան ուրախ առնել, եւ ընդ ինքեան իշխանութեամբ ի հնազանդութիւն նուաճել. իսկ նա չմարդի գոլով՝ զՌոբովամուն ախտացեալ, զոմանս իշխանաց պահէր՝ անարժան գոլ իշխանութեանն: Իսկ ընդ մեծամեծսն ատենախօս եղեալ, ասէ. Կամ ելէք ընդդէմ Պարսից ի պատերազմ, եւ մի՛ տայք զերկիր ապականել. կամ թէ ոչ, զձեր հոռոցն հարկեցից Պարսից, եւ պահեցից զաշխարհս ի խաղաղութեան: Որում ոչ հաւանեալ իշխանացն՝ ելին առանց պատասխանոյ յերեսաց թագաւորին, եւ միաբանութեամբ դաշն արարեալ՝ անցին ընդ ծովն, եւ ժողովեցան զօրք բազումք, որոց ոչ գոյր թիւ: Որոց առաջնորդք էին Կոմիանոսն որ եւ թագաւորեացն իսկ եւ Կամենասն. եւ ապստամբեալք ի թագաւորէն երդմամբ չափ ոչ հնազանդել նորա թագաւորութեանն: Եւ այս եղեւ ի հինգհարիւր վեց թուականիս մերոյ, յորում հոռոմ դիքսիոնի էր տասն.

Վա՛յ տարւոյն, վա՛յ աշխարհաւեր խորհրդոյն, յորում կործանեալ ապականեցան բնակիչք երկրի. քանզի դարձաւ յառաջին անգարդութիւնն ըստ աշխարհապատում բանին. «Երկիր, ասէ, էր ամայի եւ անպատրաստ. վասն զի մարդ չէր որ գործէր զերկիր» <Օն. Ա, Բ 5>: Ձի զոր օրինակ գեղեցիկ դէմք առն՝ ի ծաղկի հասակի սիրուն եւ ցանկալի տեսողացն ցուցանի, իսկ յորժամ զարդարիչ հոգին մահուամբ բաժանի ի նմանէ, յառաջին պայծառ եւ գեղեցիկ զարդուցն ասհարկելի եւ անշուք ցուցանի տեսողացն, նաեւ զուրն ընդ նմա հատանի. ըստ այնմ, եթէ «Մոռացեալ եղէ ես որպէս մեռեալ ի սրտէ» <Սաղմ. Լ 13>: Ըստ նմին օրինակի եւ զերկիր է տեսանել. զի յորժամ մարդաբնակ շինութեամբ հարստանայ, յայնժամ երկրագործք առատութեան սերմամբ զանդաստանս լնուն. որք յորժամ բուսանին, կանաչագեղ տեսլեամբ զվայրսն վայելչացուցանեն, եւ բարձրաբերձ աճմամբ ի վեր ընձիւղին. եւ յորժամ զհասկիցն զկերպարանս ի գագաթունսն երեւեցուցանեն, յայնժամ թանձրախիտ բարձրութեամբն ամպաձեւ տեսողացն ցուցանի, եւ ի քաղցրաշունչ օդոյն՝ ճօճի, ճեմի զօրէն ծովային ալեաց: Այսպէս եւ հօտք անդէից արօտականաց ի հովիտս դալարաբեր բուսոց առ ցուրտ աղբերակամբք խայտան խաղան, եւ երկիր իբրեւ զդայեակ՝ գեղեցիկ դիմօք զարդարի նոքօք, ըստ այնմ, եթէ «Ցնծասցեն դաշտք, եւ ամենայն որ է ի նոսա» <Սաղմ. ՂԵ 17>:

Իսկ այժմ զնորին հակառակն տեսանենք. երկիր աւերակ, թափուր ի բնակչաց. քաղաքք կործանեալք, եւ անդաստանք խոպանացեալք եւ փշաբերք, ասիակն եւ զարհուրելի անցաւորացն ցուցանի: Նաեւ քաղցրաձայն հաւուց տարմք, որք մարդասէր բարոյիւք ընտանի գոլով մերային ազինս, որ քաղցրանուագ եղանակօք զվայրսն հնչեցուցանեն, եւ յառաւօտինսն ճռուական երգովք եւ բարձրաձայն կարկաչիւք զերկրագործսն ի քնոյն դանդաղանաց իբրեւ խթանաւ զարթուցեալ, իւրաքանչիւր արուեստից պատրաստաբար յարդարէին: Բայց այժմ շէնք աւերակք եւ ամայիք եւ անմարդիք, եւ նոցա ոչ գոյ տեղի բնակութեան. զի ո՛ւր տառեղունքն բոյն

կառուցանեն, եւ ո՛ր տկարք ի թռչնոց ի նոսա ապաւինին ըստ սաղմոսին ձայնի. եւ կամ ո՛ր ծիծառն զիւր վարանից բունիկն յարդարէ՝ աներկիւղ սնուցանելով զառ ի յինքենէ ծնեալսն: Արդ այս աստանօր գտեղի կալցէ բանս. մեք ի գլխոյն սկիզբն արասցուք դժուարալուր եւ չար պատմութեանս.

Արդ յորժամ յերկուս բաժանեցաւ տունն Յունաց, եւ գաւազանն երկաթի՝ գաւազան եղեգնեայ ջախջախ եղեւ, զոր Ասորեստանեայն զԵգիպտացոց թագաւորութիւնն նախատելով՝ այսպէս անուանէր. եւ կաթսայն որ Երեմիային յեռանդն ցուցաւ՝ որ ի հիւսիսոյ ի հարաւ ձգէր յայնժամ զցնցուղս եռանդեանն, այժմ ի հարաւոյ ի հիւսիս ահագին եռանդեամբ, եւ կիզեալ ապականեաց զազգս քրիստոնէից: Քանզի ըստ տէրունի հրամանին՝ թագաւորութիւն բաժանեալ ոչ կարէ կեալ, այլ կործանեալ է՝ արդարեւ եղեւ իսկ. քանզի յորժամ Պարսիկք գիտացին զոցա մարտ եւ զհակառակութիւնս առ միմեանս, համարձակապէս ելին ի վերայ մեր անդադար երթեւեկս առնելով, տարաւ յանգ զաշխարհաւեր կործանումն.

Արդ ի սկսանել տարւոյն, զորոյ գլիշատակն վայիւ արարաք, եւ նոքա իբրեւ զգայս զիշախանձս՝ որք հանդիպին հօտի՝ որոյ ոչ գուցէ հովիւ, զի ոչ թէ իւրեանց կերովն միայն շատանան, այլ զամենայն ջանան կոտորել: Նոյնպէս եւ ի Պարսից եկեալ զօրքն՝ ոչ թէ աւարաւ յագենային, այլ անյազ քաղց մերոյ սատակմանն ունէին. զի զոր աչօք տեսանէին, անհնար էր նմա ի ձեռաց նոցա պրծանիլ, մեծ բարեգործութիւն հաշուելով զայն.

Արդ ի լինել մարտին Հռոմոց, որդի Լիպարտին Իւանէ անուն, որում տուեալ էին ի պարգեւի տեղիս բնակութեան զմեծ աւանն Երիզայ ի գաւառին Հաշտենից, եւ որ շուրջ գնովաւ դաստակերոք, սա իբրեւ լուաւ զայն՝ թէ թագաւորութիւնն յերկուս բաժանեալ է, գնաց եւ իսաբանօք էառ զամուրն Եղանց Բերդ կոչեցեալ, եւ արարեալ զայն ընդ իւրով ձեռամբ՝ դառնայ անդրէն ի գաւառն Աղօրի, եւ յամուրն որ կոչի Հաւաճիչ: Եւ բարեկամաբար էլ քաղաքն ընդ առաջ նորա. եւ դատաւորն որ ունէր զհոգս արեւելից՝ որ յայնժամ անդ հանդիպեցաւ, զոր իբրեւ ետես՝ վաղվաղակի ունել հրամայեաց: Եւ առեալ ի նմանէ զանձ անչափ, եւ ձիս եւ ջորիս եւ զամենայն զոր ինչ եւ նա յարեւելից ժողովեալ էր, եւ զինքն եղ ի յԵղնուտն ի բանտի. եւ ինքն փոյթ ընդ փոյթ չոգաւ ի վերայ ամուր քաղաքին Կարնոյ: Եւ առժամ մի ջանայր իսաբանօք, ասելով թէ՝ Ի թագաւորէն հրաման ունիմ, իմ է քաղաքդ, բացէք զդրունս, զի մտից: Եւ իբրեւ այնու ոչ կարաց հնազանդեցուցանել, ապա մարտ եղեալ, պատերազմաւ կամեր տիրել քաղաքին: Իսկ որ քաղաքին իշխանն էր, վաղվաղակի ծանուցանէր իշխանին որ նստէր յԱնի եւ ունէր զպատիւ մագիստրոսութեան. որ իբրեւ լուաւ, զմի ի գլխաւորացն հանդերձ զօրու առաքեաց ի վերայ նորա: Իսկ նա իբրեւ ծանեալ զայն, ասպատակաւ առ զերկիրն եւ դարձաւ ի տեղի իւր. եւ առաքեաց ի Պարսիկս բերել զօրս յօգնականութիւն իւր. այս եղեւ սկիզբն անհնարին չարեացս որ անց ընդ մեզ.

Չոր իբրեւ լուան անօրինացն ժողովք զիրաւերն, ձայն տուեալ միմեանց, առժամայն ի մի վայր եկեալ, փութապէս առ նա հասանէին. իսկ նա իբրեւ ետես զբազմութիւն զօրացն, զահի հարաւ. եւ քանզի ոչ զոյր հակառակ ոք, քանզի իշխանն այն, յորոյ պատճառս նոքա եկին, յորժամ զխօշիւն առ զնոցա գալոյն, մտեալ ի մեծ ամուրն, ամրանայ: Յայնժամ եկեալ զօրքն ասեն՝ Մեզ ճանապարհ ցոյց աւարի, զմեզ

դատարկ մի՛ դարձուցաներ. իսկ նա անճարեալ, տայ նոցա առաջնորդ յիւրայնոցն, որք էլեալ եւ գիշերագնաց եղեալ ընդ անապատ վայրս, հասին ի վերայ գաւառին Խաղտեաց. Եւ յանհոգս կալեալ գնոսա, ըստ իւրեանց արհնարբու բարուցն, որոց պատահեցան՝ զարսն զամենեսեան սրակոտոր արարին մինչեւ ի Խրթի անտառն ճանեթոյ. եւ առեալ անչափ առ եւ գերի, դարձան մեծաւ յաղթութեամբ: Եւ եկեալ առ չարեաց առաջնորդն՝ մեծատուր պարգեւօք շնորհակալիս մատուցին նմա վասն ճանապարհի յաջողութեանն որ պատահեաց նոցա. եւ ապա գնացին յաշխարհն իւրեանց: Եւ քանզի տեսին զերկիրն անտէրունչ եւ առանց պահապանի, վասն այնորիկ հուպ ընդ դարձ արարեալ էլին ի նոյն չարին արբանեակք. եւ իջեալ ի գաւառն Մանանաղու, բաժանեցան յերկուս: Մի բաժինն չոգաւ ի յԵկեղեաց, եւ անկեալ գիշերայն ի վերայ քաղաքին որ ի նմա, եւ զոր ի նմա գտին անպատրաստ եւ առանց զգուշանալոյ: Զորոյ զաղետաւոր եւ զողորմագին չարեացն չեմ բաւական ընդ գրով արկանել. զի ի լուսանալ լալագին առաւօտուն՝ էր տեսանել տեսութիւն լի խոռվութեամբ, որ եւ զքարինս անգամ եւ զանշունչ արարածս բաւական էր յողբս հառաչանաց շարժել. զի ո՞յր ուրուք ի տեսողացն ոչ բեկանէր սիրտն, եւ ոչ զողի հարկանէր անձն, եւ ոչ խաւարամած միգաւ մթանայր լուսարանք երեսացն. զիրապարակս լի դիակամքք տեսանել, եւ գտունս զընդարձակ սրահս եւ զնրբափողոցս եւ զցանգս այգեաց: Եւ գրեթէ ամենայն սահմանք քաղաքին ներկեալ էր արեամբ կոտորելոցն. ուր եւ զբազումս դեռ ի հոգիս էր տեսանել, հատեալս ի ձայնէ դժուարապէս շնչելով, եւ զայս անողորմաբար չարաչար վիրաւորեալս. զկիսոցն զփորոտիսն հեղեալ եւ զլեարդն հանեալ եւ ի բերանն եղեալ, էր զի կենդանւոյն իսկ ուտել բռնադատէին: Ո՞վ քո, Աստուած, յայնժամ ներողութեանդ, ո՞վ մերոյ չարեացս առաւելութեան. զի այս երեքտասան ամ է որ զայսպիսի անհանդուրժական կիրս կրեն ազգ քրիստոնէից, եւ չիջաւ սրտմտութիւն բարկութեան տեառն. այլ տակաւին ձեռն իւր բարձրացեալ է՝ լի բաժակաւ յանապակ զինւոյ արբուցանել՝ արբուցումն չար: Ոչ եւս ի ներումն եւ յողորմութիւն, այլ ի հատուցումն ատելեաց. այսոքիւք պաշարեալ զքաղաքն եւ որ շուրջ գնովաւ գիւղք եւ ագարակք. մինչեւ չմնալ կենդանւոյ ուրուք ի մարդկանէ, բայց եթէ յամուրս ուրեք: Իսկ անօրինացն լցեալք եւ յագեցեալք աւարան, հուր հարեալ քաղաքին, առեալ զգերի եւ զկապուտ գաւառին, դարձան անդրէն: Այսոքիկ վշտամբեր պատմութիւնք քո, ո՞վ քաղաք, ոչ եւս քաղաք ապաստանի, այլ խորխորատ կորստեան ի քեզ բնակողացն, ի բազմադիմի չարեացն սակաւ ինչ նշանակեալք:

Եւ եկեալ անօրինացն՝ հասեալք ի գաւառն Կարնոյ մերձ ի գիւղն որ կոչի Բլուրս, եւ քանզի բնակիչք տեղւոյն շրջապատեալ պարսպաւ զբլուրն՝ ի վերայ հողոյ եղին զհիմունս նորա, ըստ տէրունական առակին, վասն որոյ ի գալ անօրինացն զօրէն յորդեռանդն հեղեղի, ի բախելն զնա՝ ոչ կարաց վայրկեան մի կալ ընդդէմ, այլ վաղվադակի կործանեցաւ, եւ եղև կործանումն նորա աշխարհալուր եւ անմոռաց մինչեւ ի կատարած յաւիտենից: Արդ զոր նոքա յոյս փրկանաց եւ տեղի ապաւինի կարծէին, եղև նոցա զուրբ ապականութեան. եւ քանզի որ յայս կոյս գետոյն Եւփրատայ էին գիւղք եւ կրօնաստանք, ամենեքեան անդ էին հաւաքեալք, այլև յԱրծինն աւանէ բազումք, յորոց վերայ հասեալ թշնամեացն՝ առժամայն առակեցին զամուրս նորա: Եւ մտեալ ի ներքս՝ ի փայլուն սուսերացն եւ ի ձայնէ լարից աղեղանցն, զողի հարեալ ամենեցուն յերկիւղէն՝ իբրեւ շղթայիւք կապեալ եղեն: Եւ քանզի ոչ գոյր իշխան եւ առաջնորդ, որ ահիւ եւ խրախուսանօք գնոսա յոգի զօրութեան վեռէր ընդդէմ թշնամեացն, նահատակս քաջս յորդորելով՝ որպէս օրէն է

ամենայն պատերազմողաց՝ վասն այնորիկ անտերունչք գոլով, ի տեպէնէ միայն լքան, լուծան, եւ խռովեցան, սասանեցան եւ ամենայն իմաստութիւն նոցա ընկլաւ: Եւ սկսան ի միմեանց գողանալ զանձինս. ոմանք ի գալ գիշերոյն ընդ պարիսպն իջեալ՝ փախստական եղեն, եւ այլք կամօք անձնատուր եղեալ. իսկ որք ի ներքս մնացեալ, զպատերազմի հոգս թողեալ, խորափիտս փորեալ, ընդ հողով ծածկէին: Յորոց վերայ համարձակեալ անօրինացն՝ սկսան կոտորել զնոսա, ո՛չ պատերազմի օրինակաւ, այլ իբրեւ զոչխարս արգելեալս ի բակի. զոմանս բուռն հարեալ եւ բերեալ առաջի, սուսերաւ զգլուխն հատանէին: Կրկին մահուամբ բառնային ի կենաց. շողալով սուսերին ի վերայ՝ որ քան զմահ դառնագոյն է, եւ մահու վճռաւ. եւ զոմանս ի դիմի հարեալ սուր ի ձեռին ունելով, եւ ի պատահելն գազանաբար ի վերայ յարձակեալ՝ հարեալ սուսերաւն զսիրտն, առժամայն սատակէին. իսկ զթանձրամարմինսն եւ զհարստակողսն յերկիր ի գուճս արարեալ, եւ պարգեալ զձեռնս ի ցիցս վարեալս՝ ի գետինն պնդէին, եւ կորգեալ զմորթսն եղնգամբք հանդերձ յայսկոյս եւ յայնկոյս ընդ բագուկ եւ ընդ թիկունս մինչեւ ի ծայրս ձեռինն երկրորդի բռնաբար քարշեալ եւ հանեալ, լար աղեղանցն առնէին: Ո՛հ. քանի՞ դառն է պատմութիւնս.

Իսկ զերիցանց եւ զկրօնաւորաց ո՞ր լսելիք տանին զնորանշան չարիսն՝ զոր նոքա կրեցին. զորոց ի կրծիցն ի վեր քերթեալ զմորթս՝ տարեալ երեսօքն հանդերձ զգլխովն շրջէին, եւ այնպիսի դառն տանջանօք տանջեալ, յետոյ ապա սպանանէին. որ զի քան զայս զի՞նչ այլ ոք դառն եւ անհնարին տանջանս իմանայցէ, որ եւ ի սրբոց վկայութիւնս չերեւի ուրեք եղեալ.

Արդ այսպիսօրէն գործով հատին սպառեցին զամենեսեան ի կենաց, մինչեւ խիլ արկեալ, եւ զկենդանւոյն թաղեալսն աշտէիք չարաչար խոցոտելով սատակէին. որ եւ տանջելոցն վայիւք հնչէին առհասարակ արձագանք լերանցն: Եւ յորժամ վճարեցին զամենեսեան ի կենաց, ապա զանկելոցն զամենեցուն զկուշտսն ծակեալ եւ զլեղիսն հանեալ՝ ի յամանս ժողովէին, զերի կանանցն զհետ իւրեանց ետուն տանել: Այսպէս եղեւ վախճան կործանական բանտին. այսպէս մատնեալք եղաք ի ձեռս արանց չարաց եւ անողորմից, եւ ո՛չ եղեւ մեզ այցելութիւն ի տեսանէ, վասն զի ոչ լուաք նմա մինչեւ ի խաղաղութեան էաք: Նա կոչէր զմեզ աղերսական ձայնիւ ի ձեռն մարգարէիցն. «Եկայք, ասէ՛ լուարո՛ւք ինձ, եւ կեցցեն ի բարութեան անձինք ձեր, եւ եթէ ախորժելով լուիջիք ինձ՝ զբարութիւնս երկրի կերիջիք» <27 Եւ. Ա 18-19>: Մէք ապախտ արարաք զբանս նորա. վասն այնորիկ եւ նա ո՛չ լուաւ մեզ ի ժամանակի նեղութեան, այլ դարձոյց զերեսս իւր ի մէնջ: Եւ մատնեալ եղաք ի ձեռս թշնամեաց մերոց, եւ ատելիք մեր նեղեցին զմեզ, եւ արբեցաւ նետ նոցա յարեանց մերոց, եւ սուր նոցա եկեր զմիս անկելոց վիրաւորաց՝ արանցն պատերազմողաց մերոց. եւ գնացին այսու յաղթութեամբ յաշխարհն իւրեանց: Իսկ զթիւ համարոյ անկելոցն եւ զերեանցն՝ եօթն հազար ասացին՝ եւ կրօնաւորացն՝ վաթսուն.

[ԺԹ]

Այն զոր յառաջն յիշատակ արարաք՝ թէ յորժամ իջին ի սահմանս Մանանաղոյ բաժանեցան յերկուս, առաջինն զայս գործեաց զոր գրեցի. իսկ երկրորդն ձիաթափ արագամետ ընթացիւք ընդ Հանձէթ եւ ընդ Խորձեան, ո՛չ խոտորելով յաջ կամ յահեակ, այլ որպէս նետ որ ի ձեռաց աղեղնաւորին ելանէ, ուժգին ձգմամբ երթեալ

նպատակին հանդիպի. նոյնպէս եւ նոքա, ոչ տալով քուն աչաց եւ նինջ արտեւանաց, գիշերագնաց եղեալ, յանկարծակի յեղակարծումն ժամու իբրեւ զկարկուտ քարախառն՝ հեղան ի վերայ բնակչաց քաղաքին հարաւոյ: Եւ քանզի անպատսպարան վայրս ունէր քաղաքն, վասն այնորիկ ծովային ալեաց նմանեալ բնակչացն՝ ծուփս առեալ յետ յառաջ, բայց ելս իրացն ո՛չ գտանէին: Աւա՛ղ գործոցն որ յայնժամ անդր գործեցան: Յորոց վերայ սուր եղեալ անօրինացն՝ կոտորեցին՝ զմայր առ մանկամբ եւ գորդի առաջի հօր. եւ առժամայն եղեւ քաղաքն բարեշէն՝ զուր արեան: Եւ քանզի ի սաստիկ խուճապէն, եւ յանկարծահաս օրհասէն մոռացեալ եղեւ սէր սիրելեաց եւ զուր արեան, իւրաքանչիւր ոք հնարէր հայթայթանս գտանել՝ զի թերեւս կարիցէ ապրեցուցանել զինքն ի գեհենաբորբոք բարկութենէն. վասն որոյ փախստական եղեալ ի յայգիսն՝ որ շուրջ զքաղաքաւն էին, յայնս անկեալ ընդ տերեւախիտ որթովքն թաքչէին. զոր ծանուցեալ անօրինացն, խոյզ արկեալ, աշտէիւք խոցեալ զամենեսեան սատակեցին. որոց արեամբքն ներկեան ողկոյզք խաղողոյն. որք յետոյ սինլքորք մնացեալ էին, զմեռեալս իւրեանց գտանէին ընդ որթովքն, զնոսս ծածկէին ընդ հողով. բայց զայգիսն խղճէին կրթել կամ ի խաղողոյն ճաշակել, ասելով թէ մարդոյ արիւնք են ի յուտել: Իսկ անօրինացն պարապեալ ի կոտորածէն, զարձան ի քաղաքն՝ եւ իսկ արկեալ տանցն՝ եթէ ոք զիւր ընչուկն թաքուցեալ էր ուրեք, եւ կամ ի դարանս, մեծաւ հնարագիտութեամբ արտաքս պեղէին: Եւ ապա հուր հարեալ քաղաքին, կիզեալ ապականեցին, եւ առեալ զառ եւ զգերի՝ ելին ի տեղուջէն: Նոյնպէս եւ որ շուրջ զնովաւ գիւղք եւ աւանք՝ զամենեսեան ապականեալ սրով եւ հրով եւ գերութեամբ, մինչեւ ոչ մնալ կենդանւոյ ուրուք՝ որ բանայր զբերանն եւ ճիկ հանէր.

[Ի]

Կոմիանոս, քանզի առատաձեռն էր եւ զանձիւք հարուստ, բազում զօրս ժողովեաց իւր: Թագաւորն իբրեւ ետես եթէ պատեհութիւնքն նմա ի դէպ գան եւ ելանեն, յաղերս անկեալ՝ սկսաւ դեսպանս առաքել. պարգեւս խոստանայր եւ զԿիւրապատիւն իշխանութիւնն յարեւելս տալ նմա՝ Միայն թէ ի խաղաղութիւն դառնաս, որ քրիստոնէից արեանն խնդիր առնեմք. այլ նա ոչ հաւատաց եւ ոչ առ յանձն: Ապա ի սպառիլ դեսպանացն, որ թագաւորին էին մտերիմք ջանային պատերազմի յաղթութեամբ հնազանդեցուցանել զնա.

Եւ հանդէս արարեալ բազում զօրաց՝ եկին ի վերայ նոքա, եւ հասեալք առ միմեանս՝ ճակատեցան ի պատերազմ. ուր բազում արիւնհեղութիւնք եղեն, զորոց ասեն եթէ այնպիսի կոտորած ի մի տեղի ի Հոռոմս չէ ոք տեսեալ. յորում տեղուջ եւ բազումք ի գլխաւորացն իսկ անկան, եւ այս յերկոցունց կողմանցն. բայց յաղթեաց զօրէ Կոմիանոսին: Եւ քանզի պատրիարքն ի կողմն Կոմիանոսին էր, զբազումս ի գլխաւորաց քաղաքին միաբանեաց ընդ ինքեան. եւ տարեալ ի ներքս զԿոմիանոս, թագաւորեցուցին: Եւ զՄիխայիլն արեղայ արարեալ, ի կղզի անցուցին. բայց ասեն թէ ինքն յօժարութեամբ չոգաւ: Այս ամենայն յաշխարհաւեր տարուջս գործեցաւ.

[ԻԱ]

Գաւազան տանջանաց եւ ոչ իւրատու՝ առ ի ձեռն Աստուած զԹուրքաստան եւ զտունն Պարսից, եւ նոքօք դատեաց զմեզ ըստ իրաւի իւրոց դատաստանացն. զի

խրատու գաւազանն՝ հայրական է, իսկ տանջանացն՝ դատաւորի, որպէս Դաւիթ զտանջանս մեղաւորաց ասէ. «Բազում տանջանք են մեղաւորաց. եւ խրատք քո ուսուցէ զիսէ. սմին համաձայն եւ Պօղոս Եբրայեցոցն գրէ. «Զի թէ ի խրատու կարգի կայք, ասէ, իբրեւ յորդիս մատուցեալ է ի ձեզ Աստուած» <Սաղմ. ԼԱ 10, ԺԷ 36>:

Արդ Քրիստոս ի կենարար իւրում աւետարանութեանն, իւրում երկնաւոր հօրն տարեալ՝ մերձ կացոյց զմեզ նմա յընտանութիւն՝ եւ պատուիրեաց ամենայնիւ նմա նմանօղ լինել, եւ բարոյիցն քաղցրութեամբ զազգականութիւն պահել հաստատուն, բայց մեք ապստամբեցաք ի մեր քաղցր եւ ի բարի հօրէն, եւ յընտանութենէն օտարացաք. վասն այնորիկ ի ժամանակի նեղութեան եւ չարչարանաց մերոց՝ անտես արար զմեզ, եւ մատնեալք եղաք ի ձեռն ազգի օտարի. եւ զօրացան ի վերայ մեր թշնամիք մեր, եւ ատելիք մեր յափշտակեցին զմեզ. եւ խոնարհ եղեն մինչեւ ի հող անձինք մեր, եւ յերկեր մաժեան որովայնք մեր: Եւ որպէս առ Սովսեսիւ տասն հարուածեայ գաւազանաւն տանջեալ զԵգիպտոս ասէր Աստուած, թէ «Այս է զօրութիւն իմ մեծ» <Եբր. ԺԲ 7>. այժմ ամենայն մեզ հանդիպեցաւ: Նոցա ջուրն յարին փոխեցաւ, մեր գետք եւ ջրաշեղջք եւ գրեթէ բովանդակ հող երկրիս՝ յարինն ներկաւ յարեանց մերոց. ի նոցա մարմինն խաղաւարտ եռաց, մերս բովանդակ մարմին սրակոտոր եղեալ՝ անդամ անդամ յօշեցաւ. ի նոսա շանաճանձ եւ մժեխն՝ որ գտիրական դէմ երեսացն շիթոցօքն հարեալ կուրացուցանէր. իսկ ի մեզ նետիցն յարձակմունքն, որ եւս դառնագոյն վիրաւորեցին. նոցա զերիս աւուրս լոյսն ի խաւար փոխեցաւ, իսկ մեզ շիջաւ իսկ լոյսն, զի լուսոյն իսկ ընդունարանն անկեալ մահուամբ, եւ ոչ եւս յաւելու տեսանել զբարութիւն տեսոն ի կեանս իւր. ի նոցա տունս դժուարահայեաց ժիժմակն սողեալ մտանէր, մերս տունք եւ եկեղեցիք, որ սարսափումն գայ ինձ ասել, ապականագործ ախտիւք այլեւ դժուարաւ՝ հոտեալ ապականեցան. ի նոցա անդրանիկսն զընդայ մահաբեր հրեշտակն, մերս բովանդակ տունն բնակչօքն սպառեալ սատակեցաւ: Ծովն միայն էր ի մէնջ պակաս. բայց թէ կշռես ըստ գործոյն, եւ զայն եւս տեսանես ի մեզ եղեալ. քանզի ո՞ր անդունդք անհնարինք քան զԹուրքաստան կամ զԵգիպտոս երկրի խորագոյն է, յորս մեր գերիքն հեռացեալ կորեան իբր ի Կարմիր ծովուն, որ արեամբ նոցին գերեացն ներկեալ էր: Ի նոցանէ զարդ ոսկւոյ եւ հանդերձից խնդրեցին Իսրայէլացիքն ի վարձ՝ ընդ որոց ծառայեցին նոցա. զմեզ ի բնաւիցն կապուտ կողոպուտ արարին, եւ մեք նոցա չեմք ինչ մեղուցեալ: Ոհ, աւա՛ղ եւ վա՛յ ի վերայ անմխիթար կործանմանս: Եգիպտացոցն երկդիմի էր պատուհասիցն իրաւունքն, մի՛ վասն դառն ծառայութեան, որով նոքա զԻսրայէլ նեղեցին, որոց ի դատ եկեալ Աստուած ասէր. եւ երկրորդ՝ զի ծառայեցին արարածոց, եւ ոչ արարչին որ է օրհնեալ յաւիտեանս. մեք խոստովանօղ լեզու ունիմք, թէպէտ ի բարի գործոց թափուր ենք, եւ զնոցա կիրս կրեմք, քանիօ՞ն ողորմելի ենք եւ ողբոց արժանի: Ո՞վ տէր եւ արարիչ եւ Աստուած, ընդէ՞ր մերժեցեր զմեզ ի սպառ, եւ արարեր զմեզ կոխան հեթանոսաց, ծաղր եւ այսն կատականաց թշնամեաց մերոց: Զարթիր եւ զարթո՛՛ զօրութիւնս քո, եւ եկ ի կեցուցանել զմեզ, Աստուած զօրութեանց դարձիր առ մեզ եւ հատո՛՛ դրացեաց մերոց եօթնպատիկ ի ծոց նոցա.

Արդ այլ քաղաքաց եւ գաւառաց աւերանաց ժամանակն ի պակաս աւուրս յանգեր, ի տասն կամ եւս աւելի կամ պակաս. իսկ քաղաքս այս՝ զորմէ մեր զճառս արկեալ է, սա մինչդեռ ի շինութեանն էր՝ երինջ երեմեան գոլով յաստիս ուժի քաջութեան, ըստ

Մովսրու, գիրգ եւ փափուկ գոլով. որոյ վաճառականքն փառաւորք երկրի, եւ առգնօղք սորա՝ թագաւորք ազգաց, որք ի գահոյս փղոսկրեայս հանգչէին, եւ միշտ զպարգեալ գինին ըմպէին եւ առաջին իւղովքն օծանէին: Եւ քանզի ամենայն չարեաց սկիզբն աստի առնու, որպէս եւ Մովսէս գիւրայելէ ամբաստան լինի, «Գիրացաւ, ասէ, ստուարացաւ եւ սոնքացաւ, եթող զտէր Աստուած զարարիչն իւր» <Բ Օր. ԼԲ 15>. նաեւ Սողոմայեցիքն յայսպիսի կենաց խանձեալք՝ անկան յանհնարին չարիսն, որպէս Եզեկիէլ իսկ յայտ առնէ ի հացի լիութենէ եւ ի յղփութենէ կենաց՝ զմայլեալս զնոսա. նաեւ առաջին մարդն ի դրախտին բարիսն մին օր անարատ չկարաց վայելել: Եւ զի այսոքիկ են բնութեանս մերոյ սահման, յաղքատանալն տրտնջեմք եւ մեղադիր լինիմք Աստուծոյ, եւ ի հարստանալն՝ ամբարտաւանիմք, եւ իբրեւ զանմահս՝ զաշխարհէս բուռն հարկանեմք: Վասն այնորիկ փոխ առ փոխ փոփոխամբն ուսուցանէ զմեզ ի չափու ունել զանձինս, եւ քան զմեր սահմանն աւելի չամբառնալ, զի մի՛ մեծագոյնս անկանիցիմք: Քան զհող անարգ եւ խոնարհ այլ զի՞նչ որ իմասցի. եւ մեր սկիզբն ի նմանէ է, եւ դարձն անդրէն ի նոյն. եւ որ բնութեանս մերոյ ստեղծիչն է, չկամի թէ որ կորիցէ, վասն այնորիկ չթողու արձակասուն զոր. որքան եւ տեղի լինի խրատու՝ քաղցրութեամբ եւ հայրաբար խրատէ. եւ յորժամ անլուր խրատուն լինիցիմք, տիրական իշխանութեամբն տանջէ. զկէսս ի մեղաւորաց աստ դատի, զի անդ թերեւագոյն առնիցէ զտանջանսն. եւ զկէսս հանդերձելոցն պահէ, եւ են որ աստ տանջին եւ անդ, որպէս Սողոմայեցիքն. եւ են՝ որ աստ միայն, որպէս Ղազարոսն. եւ են՝ որ անդ միայն, որպէս մեծատունն: Այլ այս աստանօր զկայ առցէ բանս. մեք ի կարգ պատմութեանս դարձցուք.

Արդ վշտաբեր տարւոյն յաշուն հասանելոյ, մինչդեռ Հոռոմք զթագաւորացն աղմկան էին պատանդեալ, ի մտանել արեգ ամսեանն, դարձեալ ա՛յլ զօր ել ի Պարսից, թէ յառաջնոցն եւ թէ նոր՝ ոչ գիտեմ. եւ ընդ անապատ տեղիս այնպէս զգուշութեամբ չոգաւ, որ չկարաց որ իմանալ՝ մինչեւ եհաս ի գաւառն որ կոչի Կամախ, եւ ապա անդ բաժանեալ յերկուս, կէսն չոգաւ մինչեւ ի Կողոնիա, եւ ըստ իւրեանց սովորութեանն առեալ զերկիրն յաւարի. զոր մեք ի դարձին զանցանելն ապա իմացաք: Իսկ կէսն՝ ուշ եղեալ Մելիտինոյ, հասին ի վերայ նորա գիշերաւ. եւ քանզի գունդ մի հեծելագոր ի Հոռոմոց կայր պահապան քաղաքին, ի հասանել հինին յանկարծակի գրոհ տուեալ արտաքս ելին: Եւ ի պատահելն իւրեանց՝ բազում կոտորածս առնէին յերկոցունց կողմանցն եւ ի լինել պատերազմին, քաղաքն՝ որքան ելանել կարաց, նա զերծաւ. եւ մարտիկ արքն որ մնացին, այն զհետ փախստականին չոգան. իսկ զոր ի քաղաքին ըմբռնեցին, զամենեսեան սրակոտոր արարին, կացեալ ի քաղաքին աուրս երկոտասան, եւ ի հիմանէ բրեալ ապականեցին զնա եւ զդաստակերտս նորա շուրջանակի: Եւ այս եղեւ ամբարտաւանութեան նոցա հատուցումն յանկաշառ եւ յարդարադատ տեսնել, որ հատուցանէ իւրաքանչիւր զարժանն ըստ գործոց իւրոց.

Բայց գաւառք յԵկեղեաց ի վայր, ընդ որ գիշերաւ անցին, յորժամ գիտացին զեղեալ չարիսն Մելիտինոյ, ժողովեցան բազում զօրք աղեղնաւորացն եւ կալան զկիրճս ճանապարհին: Իսկ անօրինացն՝ քանզի այլ ճանապարհի անտեղեակ էին, եւ զլերինսն թանձրամած ձին ծածկեաց, նոքա անձարացեալ հինգ ամիս զմերոցն ի գլուխ մինչեւ ի նաւասարդի ամիս՝ ի տեղին դադարեցին, եւ զերկիրն ի յուսոյ կենաց բարձին. եւ զանհնարին չարիսն՝ զոր անդ գործեցին, թողին յիշատակ ազգաց յազգս. զի զտղայսն եւ զայլ ապաժամեանսն նշաւակ եղեալ, աշտէիւք եւ նետիւք խաղալով,

չարաչար խոցոտելով՝ սատակեին, եւ ոչ կաթեր ի բնութիւն նոցա գութ ողորմութեան. թողում ասել զորս ի գրկաց ծնողացն առեալ գողայսն զքարի հարկանէին. իսկ զբարեշուք կանանցն եւ որք ի սենեկի սնեալ էին աղջկունք, զնոցա խայտառականս զի՛նչ պիտոյ է մեզ եւ ընդ գրով արկանել. տեսանէ՛ս զչափ չարեացն յորժամ Աստուած ի ձեռաց թողու, թէ քանի՛ անհնարին է.

Եւ վասն զի պակասեաց կերակուր մարդոյ եւ անասնոյ, նոքա ի բնութենէ կարեացն հարկեալ, ելին ընդ Խորձեան ի վեր. եւ քանզի ի նոցա երկիւղէ ճանապարհք հատեալ էր, եւ ձին թանձրութեամբ դեռ ունէր գերկիրն, նոքա կրկին առնէ՛ ին զընթացսն. յառաջ զձի եւ զջորի երամակ արարեալ՝ դատարկ վարէին, եւ ճանապարհ բանային, եւ ապա զգերին եւ զաղիսն յետոյ տանէին. եւ այնու ընթացիւք եկին մինչեւ ի գլուխ գաւառին ի գիւղն որ կոչի Մորմրեանս: Եւ քանզի բերդ ունէր գիւղն, ժողովեալ էին ամենայն բնակիչք տեղոյն: Իսկ Պարսիկն յորժամ եհաս անդ, իջեւանս արար, քանզի կարծեաց՝ թէ հեծեալ կայ ի բերդին. կուռ հարեալ ձեանն՝ պատրաստութիւն արար պատերազմի: Եւ երթեալ, որ գլխաւոր էր նոցա բերդին առաջի, սկսաւ բանս ինչ խօսել առ որ ի բերդին իշխանն էր. բազում շատրուանօք ծածկեալ էր զձինն. յորոյ վերայ նստեալ ասպար առաջի ունելով, եւ մեծամիտ ամբարտաւանութեամբ դժոխալուր բանս բարբառէր. եւ որ ի յամբոցին իշխանն էր՝ դիպօղ ժամու մնացեալ, ի թիրիլ ասպարին, եւ նա զփողիցն հարեալ նետի՛ առ ժամայն սատակեաց: Եւ քանզի զօր ի Հոռոմոց զայր ի յետոյ, որք առժամայն փողս հնչեցուցին, զոր լուեալ անօրինացն, փախստական եղեն. իսկ որ ի բերդին էին, ելեալ զգերի եւ գաւար որքան կարացին՝ ի ներքս տարան. բայց Հոռոմն չէր եկեալ յառաջ: Իսկ Պարսիկն յորժամ ետես էրէ չիք այլ զօր, դարձ արար ի վերայ եւ յաւարառուացն որոց հանդիպեցաւ՝ զնոսա կոտորեաց, եւ զմնացեալսն առ եւ դարձաւ: Եւ երթեալ մերձ ի սահմանսն Եղնուտին, ելին եւ նոքա եւ մարտ եղեալ թափեցին բազում զերիս, եւ լցան աւարաւ, զոր առեալ մտին ի բերդն: Իսկ արիւնարբու զազանացն պարտաւորեալ ի շիփս եղեալ, եւ ի մտանել նոցա ի սահմանս Տարօնոյ, իջին զօրք ի լեռնէն Սիմն կոչեցեալ, զոր մարդկան սովորութիւնք Սանասունք ասեն ըստ անուան նախնւոյն իւրեանց. եւ ի դիմի հարեալ, յաղթեցին եւ կոտորեցին զամենեսեան. եւ զառ եւ զգերի թափեալ, դարձան ուրախութեամբ փառաւորելով զԱստուած.

Ի սոյն ամի այրեցին զգեղեցիկ ապարանս սուրբ Կարապետին, զոր Հրահատ ոմն ի գործակալաց մեծին Գրիգորի որդւոյ Վասակայ՝ մեծաւ ջանիւ շինեալ էր, մինչ երկրին տէր էին. զժամատունն որ առաջի սուրբ Կարապետին, զոր գեղեցկայարմար պատրաստութեամբ յարդարեաց ի փառս եւ ի պատիւ մեծի վկային եւ կարապետին Քրիստոսի. նաեւ զայլ շինուածսն եւ զփայտակերտ եկեղեցին զոր սուրբ Գրիգոր կոչեն: Եւ էր թուականիս մերոյ ամք հինգհարիւր եօթն յորժամ այս այսպէս եղել.

[ԻԲ]

Յակոբոս եպիսկոպոս ոմն որ ունէր զվերակացութիւն եկեղեցեաց տանն Հարքայ, սա ի սկզբան իւրոյ իշխանութեանն առաքինական կերպարանս յանձին ցուցանէր՝ քրձագգած, պահեցօղ, բոկագնաց: Եւ ընտրեաց իւր քահանայս, որ յար ընդ ինքեան շրջէին, խոշորագգեստս եւ անպաճոյճս, հատեալս ի հեշտալի կերակրոց. եւ միշտ սաղմոսական երգոցն պարապէին: Եւ այսու կերպարանօք ի զարմանս շարժեաց

զիեռաւորս եւ զմերձաւորս, եւ ամենայն որ ցանկայր զնա տեսանել: Եւ որք յոյժ վիսացեալք էին ամբարտաւանութեամբ վասն իշխանութեան, այնքան ետուն ի հնազանդութիւն նմա զանձինս, որ թէ եւ զհոգիս հանել հրամայէր՝ չէր որ ընդդիմանայր, եւ կամ իշխեր քանալ զբերանն եւ ճիկ հանել: Բայց կեղծաւորութիւն էր այն, եւ ոչ ճշմարտութիւն. քանզի պտուղն է ծառոյն ծանուցիչ՝ որպէս ի տեսնէ իսկ լուսաբ: Նաեւ առաքեալ նմին համաձայն գրեալ, ասէ, թէ «Եւ սատանայ իսկ կերպարանի ի հրեշտակ լուսոյ. զի նչ թէ եւ պաշտօնեայք նորա կերպարանին ի ձեռն առաքելոցն Քրիստոսի» <Բ. Կոր. ԺԱ 13-14>: Ձի գոր օրինակ զմահացու դեղսն յընտանի կերակուրսն խառնեն, եւ որք առնուն՝ իբրեւ զկերակուր ճաշակեն, եւ ի մահացու դեղոցն ըմբոնին. այսպէս եւ կարթընկէցք կերովք թաքուցանեն զկարթսն, զի ի կերոյն խաբեալ՝ ձուկն ի կարթէն ըմբոնեսցի, նոյնպէս եւ անօրէնութեան մշակքն. քանզի զհրեանց կորստեան վիհն չհամարձակին յայտնի ցուցանել ումէք. վասն զի եւ ո՞վ իսկ հաւանէր այնմ թէ եւ կարի ի մտաց անկած էր, խորասուզիլ կամօք ի խորխորատ, յորմէ չիք հնար ելանել: Վասն այնորիկ մերով բարեպաշտ կրօնիք կերպարանին առ ի զպարզամիտսն խաբելոյ, եւ քաղցրական բանիւք պատրեն զմիտս անմեղացն. քանզի բանք նոցա իբրեւ զքաղցկեղ ճարակին. զի որպէս ախտն այն դժուարին է առ ի բժշկել, այսպէս եւ ի նոցանէ ըմբոնեալքն հազիւ կարեն կալ յակաստանի:

Վասն նոցա իսկ պատուիրէ տէրն մեր ի կենարար իւրում աւետարանութեանն. «Ձգո՛յ՛ լերուք ի սուտ մարգարէիցն որ գան առ ձեզ ի հանդերձս գառնենիս, եւ ի ներքոյ են գայլք յափշտակողք» <Մատթ. Է 15>. նաեւ առաքեալն զնոյն ուսուցանէ Փնլիպպեցւոցն, խրատեալ ի տէրունական հրամանացն. «Ձգո՛յ՛ լերուք ի շանց անտի, զգո՛յ՛ լերուք ի չար մշակաց անտի» <Փիլիպ. Գ 2>: Քանզի յարտաքին թշնամոյն զգուշանալ դիւրին է. բայց ի ցեղակցութենէ պատերազմացն դժուարին է ապրիլ, որպէս Հաբելի եւ Յովսեփայ դիպեցան իրքն: Արդ սոքա թէ յայլալեզու ցեղից էին, յորմէ՛ եւ էին, մեզ զգուշանալ դիւրաւ էր. բայց որպէս գրէ երանելին Յովհաննէս, թէ «Առ ի մենջ ելին, այլ ոչ էին ամենեքեան նոքա ի մենջ» <Ա Յովհ. Բ 19>. եւ այսմ զիտուն լինել դժուարին է: Համալեզուք եւ համացեղք , ի միոյ ականէ բոխեալք քաղցր ջուր եւ դառն. թէպէտ սուրբն Յակովբ յանհնարինս ասաց զայս, բայց սակայն առ մեք եղեւ այս. ի քաղցր ականէս յայսմանէ՝ գոր գերափառ առաջնորդն մեր հնգետասան ամաց քրտնալիւր աշխատութեամբ իջեալ ի խորս երկիր, եւ ի խորութենէ փորուածոյն բոխեցոյց մեզ աղբիւր յորդախաղաց ուղիսիւք, ըստ Եզեկիէլի տեսողութեանն՝ ականակիտ եւ յստակ, յոր հերձուածողական ժանգաբուղիս առուքն ոչ կարացին մուտ առնել: Քանզի պատուար ճշմարտութեանն ի վերայ վիմի հաւատոյ հաստատապէս ամրացեալ էր, մինչեւ ի ժամանակս վերջինս. գոր եւ ինքն իսկ Լուսաւորիչն մեր մարգարէական հոգւովն տեսեալ, զի գառնիքն գայլք եղեն եւ արեան ճապաղիս հանէին: Եւ այս եղեւ ի բազմանալ անօրէնութեան մարդկան ի վերայ երկրի, եւ ի ննջել բարի տանուտեառն որ ցորենոյն էր սերմանօղ. ապա թշնամոյն ճարակ գտեալ, ցանեաց որոմն ի մէջ ցորենոյն ըստ աւետարանական առակին: Խառնեցաւ եւ դառնութեան մրուրն ընդ կենեղուտ ջրոյն որ ի տանէ տեառն աղբիւրանայր. բայց կանուխ յայտնեցաւ վարդապետաց եկեղեցւոյ, որք զորոմն վնասակար արմատաքի իլեցին ի յանդէ հաւատոյս մերոյ, եւ զմրուրն դառնութեան քամեալ ի բաց պարզեցին՝ առողջացուցանելով զջուրսն աղին ճշմարտութեան ըստ սրբոյն Եղիսէի կանխայարդար յարմարմանն: Եւ այսոքիկ այսքան. բայց ժա՛մ է ի զլուխ ճառին դարձուցանել զբանս, որպէս զի հաւատարիմ լիցի մեզ ասացեալս.

Արդ անդրանիկ արքանեակն եւ համաշունչ հօրն ամենայն չարեաց՝ յորժամ յաստիս ուժի զօրացաւ կեղծաւորական բարի համբաւն՝ զոր համբաւեցին զմմանէ անմիտ մարդիկ, սկսաւ այնուհետեւ ի նպատակ հաւատոյ մերոյ նետաձիգ լինել, որոյ սլաքքն մխեալ էին կայծակամբք կաղնոյ: Քանզի յոյժ խօսնակ էր այրն, եւ ճարտարալեզուութեամբ կախարդէր զբազմաց լսելիս. եւ կարծէր այնու հիմամբ տապալել զեկեղեցի սուրբ. եւ ոչ աճ ի յիշումն զտէրունական հրամանսն եւ զանվրէպ խոստումնն առ Պետրոս, թէ «Դու ես վեմ, եւ ի վերայ այդր վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ, եւ դրունք դժոխոց զնա մի յաղթահարեցեն» <Մատթ. 23 18>: Ո՛չ հաւատաց այսմ, այլ առանձնական բանս իբրեւ զմարդոյ ուրուք լուաւ. վասն որոյ ի պայքար մտեալ, կարծէր սափրել զփառս եկեղեցոյ, որպէս պոռնիկ կինն այն ի հնումն՝ զհերսն Սամփսոնի, զի մատնեցէ այլազգեացն զանպարտելի անձն այսինքն օցտողաց ճշմարտութեանն զեկեղեցի սուրբ, զոր գնեաց պատուական արեամբն իւրով տէր մեր Յիսուս Քրիստոս, եւ պսակեալ փառագարդեաց ամենայադթ խաչին, կանգնելով ի նմա սեղան խորհրդական յօրինակ եղեմական կենաց ծառոյն՝ որոյ պտուղն անմահացուցիչ՝ ստուգապէս զմարմին կենարարին ծանեաք, ըստ իւրում անսուտ հրամանին, թէ «Որ ուտէ զմարմին իմ, զմահ մի՛ տեսցէ յաւիտեան» <Յովհ. 2 56-58>: Արդ տե՛ս դու զնորա մեքենաւոր խորամանկութիւնն, թէ ո՛րպէս օձաձեւ խարդախանօք հնարէր հեղուլ զապականիչ թոյնսն յառողջսն հաւատով:

Ջառաջինն՝ ընտրութիւն սկսաւ առնել ի մէջ քահանայից ըստ արժանաւորութեան, եւ անարժանիցն ասաց լռել. եւ իբրեւ այսու հաճոյ թուեցաւ բազմաց՝ ապա ի վերայ սորին եւ այլ միւս եւս յաւել. քանզի արժանաւորացն հրամայէր ի տարւոջն երիս միայն մատուցանել պատարագս: Եւ զի ի Նիկիական կանոնսն գրեալ է. Թեպէտ եւ յոյժ մեղաւոր իցէ, պա՛րտ է զխոստովանութիւնն ընդունել, եւ տէրունական մարմնոյ եւ արեանն հաղորդեցուցանել, եւ պատարագաց եւ ամենայն քրիստոնէական կարգաց արժանացուցանել՝ զայս նա բնաւ եւ յակնջալուրս ոյ ընկալաւ: Այլ այսպէս ուսուցանէր, թէ որ ինքն իւրով անձամբն՝ որով մեղաւն եւ նովիմբ չապաշխարեաց, նմա ո՛չ յիշատակք օգնեն եւ ոյ պատարագք. եւ իւր կամարարօքն ի հենգն արկեալ ծիծաղէին, եւ զանասունն բերեալ առաջի կացուցանէին, եւ այսպէս ասէին. Ա՛յ տառապեալ չորքոտանի, թո՛ղ թէ նա զիւր ժամանակն մեղս արար եւ մեռաւ, դու զի՞նչ մեղար որ ընդ նմա մեռանիս: Եւ առ այս յերկուս բաժանեցան ժողովուրդք, յոմանց ընկալեալ եղեւ այս, եւ յոմանց ոչ. եւ իբրեւ ամենայն մարդ ի ծուփս եւ ի տարակուսանս անկեալ կայր, եւ խնդրէին զելս իրացն իմանալ. նաեւ որք ի ժամանակին յանապատս եւ ի քարանձաւս առանձնական ճգամբք միշտ զհաճոյսն Աստուծոյ կատարէին, մեծաւ հառաչմամբ եւ արտասուալից պաղատանօք խնդրէին այցելութիւն ի բարերար տեառնէն: Այլ եւ երկիցս ժողով եղեւ բազում հարց եւ հայրապետաց եւ քահանայից եւ խառնիճադանճ բազմութեանց՝ որոց ոչ գոյր թիւ: Բայց զի իշխանք գաւառին ամենեքեան ի նորա կեղծաւորական կերպարանացն իբրեւ շղթայիւք կապեալ էին, խոստանային պատերազմի օրինակաւ մեռանել յառաջ՝ քան թէ զնա ի ձեռս ժողովոյն տայ: Եւ նա Նեստորաբար ի տան նստեալ մեծաւ խրախուսանօք ի ձեռն պատգամաց՝ առնէր ժողովոյն պատասխանի, յուսացեալ յիշխանացն օգնականութիւն եւ ոչ յԱստուած. ոչ աճեալ զմտաւ զդաւթական երգսն, թէ «Բարի է յուսալ ի Տէր, քան յուսալ յիշխանս» <Մաղմ. ԸԺԷ 8>. կարծէր վատշուէրն՝ մարդկան օգնականութեամբ յաղթել ճշմարտութեանն: Այլ Աստուած՝ որ ոչ թողու զգաւազան մեղաւորացն համարձակել ի վիճակս արդարոցն,

զի մի՝ ի չարութիւն արդարքն զձեռս իւրեանց ձգեսցեն. որ զկամս երկիրդաճաց իւրոց առնէ, եւ աղօթից նոցա լսէ. որ առնէ ի մրրիկս հանդարտութիւն, եւ աճէ յերաշտութեան անձրել, եւ զայն՝ միոյ արդարոյ աղօթիք, նա յայց ել մեզ եւ արար փրկութիւն ժողովրդեան իւրոյ, որ զիտէ ըստ խորին իմաստութեան իւրոյ ի հեռուստ հիմն արկանել մեծամեծ իրաց, եւ աստ տնտեսեաց որքան արդեօք էր օգտակարագոյն. եւ եղև այսպէս.

Կրօնաւոր ոմն անուն Եսայի ի Կարին գաւառէ՝ ի բարեպաշտ տոհմէ, որ վասն բարի համբաւոյն երթեալ յարեալ էր ի նա, յորժամ այսպիսի յոյզք եւ խնդիրք զարթեան ի վերայ նորա, նա ուշադրութեամբ դէտակն կալաւ ի վերայ. քանզի յոյժ իմաստուն էր այրն, եւ յոյժ մտերմութիւն ցուցեալ առ նմա՝ մի ի հաւատարմացն նորա ցուցանիւր. եւ տեսեալ եւ տեղեկացեալ նորա մծղնեայ կրօնիցն, անյապաղ երթեալ պատմեաց սուրբ հայրապետին Սարգսի: Որոյ լուեալ, եւ ի վերայ հասեալ գործոյն, կոչէ առ ինքն քաղցրական բանիք զթշուառական անձն, եւ ըստ արժանւոյն հատոյց նմա. քանզի ի քահանայական կարգէն լուծեալ, եւ աղուեսադրոջմ կերպարանօք խարան յերեսս նորա եղեալ, քարոզն առ նմին աղաղակէր, թէ՛ Որ ի սրբոյ Լուսաւորչին հաւատոյ սողոսկեալ յանօրէն Թոնդրակեցեացն ի մարդադէմ զագանաց փարախն մտեալ միաբանի, դատ եւ իրաւունս զայս կրեսցէ: Եւ հրամայէ ի բանտի արգելուլ զամենաթշուառ անձն, քանզի կամէր թէ զղջանայ թերես, եւ խոստովանի ի բաց կալ ի պիղծ աղանդոյն. զի յոյժ ողորմէր կորուսեալ անձինն.

Այլ քանզի ըստ Երեմիայի բանիցն՝ ոչ հուրն զայրելն մոռանալ կարէ, եւ ոչ հնդիկն զսեւութիւնն, եւ ոչ ինձ զխայտութիւնն, այսպէս եւ ոչ չարն զիր չարանալն. քանզի եւ զիշերի հատեալ զբանտն եւ փախստական եղեալ, անցանէ յաշխարհն Յունաց՝ եւ հասանէ ի թագաւորանիստ քաղաքն Կոստանդնուպօլիս. եւ չարախօս լինի զհաւատոյս մերոյ. եւ խնդրէ մկրտիլ ըստ նոցա կարգացն: Իսկ նոքա ըստ իւրեանց իմաստութեանն տեղեկացեալ, եւ ի վերայ հասեալ գործոյն՝ ոչ առնուն յանձն. այլ ասեն, թէ՛ Ջոր Հայոց խոտեալ եւ անարգեալ վասն հաւատոյ՝ եւ մեք չընդունիմք: Եւ իբրեւ ջաջողեցաւ նմա այս, ելեալ զայ անցանէ ի գաւառն Ապահունեաց ի բնակարանն սատանայի, յաստուածուրաց ժողովն եւ ի զագանաց գառագիղն, որ կոչի Թոնդրակս. եւ անդ առժամանակ մի զանիլաբար որջացեալ: Բայց ասեն՝ թէ եւ նոքա չընկալան զնա վասն առաւել պղծութեանն. վասն որոյ ելեալ ի լեառն Խլաթայ, եւ անդ յիրայոցն գտեալ յագարակս եւ ի բացագոյն տեղիս, առ նոսա դադարէ. եւ անցուցեալ անդ զաւուրս իւր, երթեալ չարապէս մեռանի ի քաղաքն որ կոչի Մուհարկին: Ոչ երթեալ ըստ գրոց կանոնի եւ ոչ համաձայնեալ քրիստոնէից, ի բաց թողի է. վասն որոյ մեռաւ իբրեւ զէշ, եւ թաղեցաւ իբրեւ զգէշ, չար յիշատակ թողեալ զկնի իւր. զի ամենայն որ լսիցէ զպատմութիւնս զայս, անէծս արձակեսցէ զհետ նորա.

[ԻԳ]

Կունձիկ ոմն շնանուն արեղայ որ բնակէր մօտ ի բերդաքաղաքն որ կոչի Շիրնի, որ դէռ եւս այսօր ագարակին զնորայն անուն կոչեն. սա հնագոյն գոլով աւուրքք՝ ունէր յինքեան զպղծութեան իմորն. քանզի ուսեալ էր ի շնաբարոյ արեղայէ ումեմնէ՝ որ համբաւէր զինքենէ՝ թէ յԱդուանից է. բայց նա անդրանիկ էր սատանայի, եւ շտեմարան խորհրդոց նորա, ուստի ծուխ հնոցի գեհենոյն մշտաբորբոք ընդ բերան

նորա ելանէր, յորմէ բազումք դեղ առեալ սատակեցան: Արդ այս Կունծիկս ժիր մշակ գոլով սատանայի՝ որսացաւ զկին ոմն, որում Հրանոյշ կոչիր. որ էր ի գլխաւոր եւ յընտիր ազգէ եւ տէր ազարակի եւ սահմանակից նորա: Եւ իբրեւ լցաւ ի նորա մահաշունչ թինիցն՝ ոչ շատացաւ իւրով կորստեամբն, այլ զբազումս սատարս իւրոց խաբիցն յարդարեաց: Եւ նախ եւ առաջին զերկու կանայս, որ էին նորա տոհմակիցք. որոց անուանքն կոչին այսոքիկ, միումն Ախնի եւ միւսումն Կամարայ, որ էր արդարեւ կամարար սատանայի: Եւ երկոքեան սոքա քորք հարազատք, սոքա պոռնկական մոլեգին ախտին, որպէս օրէն է նոցին փարախին, եւ կախարդական արուեստի՝ վարդապետք եղեն սատանայի, յորս զօրացաւ հայրն ամենայն չարեաց. որք «Սրեցին որպէս սուսեր զլեզուս իւրեանց, ըստ սաղմոսական երգոյն, եւ լարեցին զաղեղունս իւրեանց յիրս դառնութեան» <Սաղմ. ԿԳ 4>՝ նետաձիգ լինել յուղիղսն սրտիւք. որք հարին եւ կարելէր սատակմամբ վիրաւորեցին զբազում անմեղ ոգիս: Եւ քանզի ի հայրենի ժառանգութենէ ունէին գիւղզս երկուս, զնոսս կաղաղս եւ հանգրուանս պատրաստական արարին վիշապ օձին կամակորի, յորս բունեալ սաստկապէս եհեղ զմաղձն իւր. եւ նոքա մատռուակեալ, շուրջ զինքեամբք բնակողացն արբուցին ի կորուստ. վասն սորին այսորիկ գրեաց Մովսէս. թէ «Սրտմտութիւն վիշապաց է գինի նոցա, սրտմտութիւն իժից՝ անհնարին առ ի բժշկութիւն» <Բ Օր. ԼԲ 33>:

Իշխան ոմն Վրվէր անուն՝ սոցին ջատուկ կանանցս եղբայր կամարար եղեալ, սա յառաջ գոլով առողջ ի հաւատս, յառաջադէմ էր ի հանդէս բարեպաշտութեան, մինչ զի կրօնաստան շինեաց յիւրում ժառանգութեանն՝ ճգնաւոր եղբարս ժողովեալ ի նմա. եւ ընդարձակ սահմանօք՝ անկարօտ պահէր զկեանս նոցա, որոց առաջնորդն Անդրէաս անուն ճանաչի, յոյժ անուանի ի կրօնաւորական մրցմունս: Առ սոսա գայր իշխանս այս յամենայն ամի ի պահս քառասնորդացն, եւ հանդիսակից լինէր նոցա մինչեւ յաւուրս մեծի պասեքին, եւ բազում այլ գործս բարեաց ցուցանէր ի սոցա սպասաւորութիւն. նաեւ յաղքատասնութիւնս եւ ի քահանայից հնազանդութիւնս՝ քան զբազումս յառաջադէմ ցուցանիւր: Զսա կարթեալ չարին ի ձեռն կանանցս այսոցիկ, որք ապականագործ ախտի պոռնկեցան ընդ նմա անխտրապէս, ոչ ածեալ զմտաւ զարեան մերձաւորութիւնն. քանզի այսոքիկ են կաղաղք կորստեան նոցա: Մոյն այս է եւ չորրորդ դուստր սողմունեան սզրկին. վասն սորին պատուիրէ աստուածային առաքեալն, «Մի՛, ասէ, ի ցաւս ցանկութեան, որպէս եւ այլ հեթանոսքն, որ ոչ ճանաչեն զԱստուած» <Ա Թեւ. Դ 5>: Տեսանէ՛ս զի հեթանոսական է ախտն այն. տե՛ս որպիսի՛ հանդէս առնէ վասն նորա աստուածային երջանիկն Սողմունն. «Որդեակ, ասէ, պահեա՛ զքեզ ի խառնակութենէ օտար կանանց, զի զորս գտանէ յանմիտ մանկանց, քաղցրական բանիւք հաւանեցուցանէ մնալ առ ինքեան. քանզի մեղր կարթեցուցանեն շրթունք կնոջ պոռնկի, որ ժամանակ մի քաղցրացուցանէ զքիմս հաւանելոցն, եւ յետոյ դառնագոյն գտանի քան զլեղի. քանզի առեալ տանի զհոմանիս իւր իբրեւ զշուն տոռնեալ, եւ իբրեւ զգուարակ ի զենումն, եւ իբրեւ այծեամն խոցեալ նետիւ զլերդակողմն. եւ ոչ կարէ բուժիլ ի նմանէ մինչեւ հասուցանէ զնա մահու հանդերձ ի դժոխս, քանզի թափք դժոխոց է տուն նորա» <Առակ. Ե 3>:

Այսոքիւք թակարդեալ ողբալին այն Վրվէր, մերկացաւ զպարկեշտութիւն, անկաւ ի հաւատոց, եղեւ թշնամի Աստուծոյ եւ սրբոց նորա. եթող զտէրն՝ որ սուրբ աւազանան ծնաւ զնա, մոռացաւ զԱստուած՝ որ մարմնով եւ արեամբ իւրով

կերակրեաց գնա: Ելեալ ի տանէ, անկեալ ի պատուոյ, մոռացաւ զուխտն աստուածեղէն, հեռացաւ ի ճգնաւորական կարգացն հաղորդութենէ. եւ որ երբեմն կրօնաւորաց ժողովարան էր տեղին՝ զոր մեծամեծ ծախիւք եւ աշխատութեամբ շինեալ էր, ուր դասք սաղմոսասացաց եւ պարք պաշտօնէից քաղցրաձայն երգովք ընդ վերին զօրսն միաձայանութեամբ զԱստուած օրհնէին, այսօր լռեալ են ձայնքն, յաւեր յանմարդի է տեղին: Եւ յետ այսորիկ զի՛նչ. երթեալ թշուառականն միաբանեցաւ ընդ չարադէ կանայսն, եւ զագարական՝ որ իւրեանց բնական տեղիք էին, զորն յառաջ սակաւ մի յիշեցաք, որոց անուանքն կոչին միումն Կաշէ եւ միւսումն Աղիւսոյ, զբնակիչս տեղեացն զամենեսեան ընդ ինքեանս միաբանեցին. եւ ապա դիւական կատաղութեամբն մոլեալ, զեկեղեցիսն՝ որ յիւրեանց օձաբնակ տեղիսն ի վաղնջուց շինեալ էին, զայն ի խոպան դարձուցին: Եւ յանդաստանացն՝ ո՛ր եւ դիպօղ ժամ հանդիպէր նոցա, զփրկութեան մերոյ զնշանն եւ զտէրունական յաղթութեան զգէնն՝ որով ընկլաւ մահու յաղթութիւնն եւ բարձան առ ի մենջ առածք կամակոր թշնամույն, յորս երանելին Պօղոս զարարածովքս զանց արարեալ ի նորին զօրութիւնն պարծէր, «Մի լիցի ինձ, ասէ՛ պարծիլ, բայց միայն ի խաչն տեսոն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի» <Գազա Զ 14>, նոքա վրէժխնդիր լեալ հօրն իւրեանց սատանայի, խորտակէին անամօթաբար: Բայց որովհետեւ զխաչն յիշեցի, ածից ի պատմութիւնս եւ այլ սքանչելեաց զրոյցս, որ ամենեցուն սարսափումն բերէ լսողացն.

Ի հատուածս լերինն Պախրայ որ այժմ կոչի Գայլախագուտ, առաջին հարցն աւան ինչ էր զոր Բազմաղբիւր կոչեն. ուր զԱստուածային նշանն բազմապայծառ վայելչութեամբ կանգնեալ էին. որ եւ զանուն գեղջն ի նոյն փոխեալ՝ Խաչ անուանեն մինչեւ ցայսօր: Յաւուր մեծի Պենտեկոստէին ի գիշերին եկեալ՝ որ նոր կիրակէն կոչի, կամարար մշակքն սատանայի, մրճով հարեալ զթագ Աստուածընկալ նշանին՝ մանրեալ յերկիր ընկեցին, եւ ինքեանք զանխլաբար յօձաբնակ յորջս իւրեանց երթեալ մտանէին. ընդ որ հիացաւ երկին ի վերուստ, եւ երկիր առհասարակ զարհուրեալ զդողի հարկանիւր. զայն արարուած ողբոց արուսեակն, եւ սգաց երեկորեայն խրթնի: Արդ ըստ սովորական կարգաց ի հաւախօսի ժամուն յարուցեալ երիցուն՝ եկն առաջի խաչին, զմեծի կիրակէին պաշտօնն կատարել. եւ տեսեալ զսքանչելի տեսութիւնն՝ ձեռն զօձեօք արկեալ պատառէր զհանդերձն, եւ բարձրաձայն կանչիւք զբնակիչս տեղույն ընդոստ առժամայն ի նորա տեսիլն հաւաքէր. որոց տեսեալ ի մեծամեծ զարմանսն, զկական բարձեալ բախէին զկուրծս եւ դառնային. եւ էր ամենեցուն յայնժամ արանց եւ կանանց, ծերոց եւ տղայոց միաձայն մի ողբք հառաչանաց: Եւ մինչդեռ նոքա յայս տագնապի կային, յանկարծակի ծագեաց ի նոսա գիտութիւն՝ ըստ Աստուծոյ անճառ իմաստութեանն: Ի գիշերին՝ յորում այն զործեցաւ, յանկարծակի ձիւն անկեալ, զերեսս երկրի սպիտակացուցանէր, որ զհետ անօրինացն կալեալ՝ տարեալ ի նոցա կաղաղսն կացուցանէին: Եւ առժամայն ազդ արարեալ երջանիկ հայրապետին Սամուիլի. որոյ լուեալ բազում ժողովով անդր հասանէր. եւ զգաւառին եպիսկոպոսս եւ զերիցունս եւ զհարսն առ ինքն հաւաքեալ, երթեալ նոքօք՝ զանօրինացն զկաղաղսն կիզեալ ապականեաց, նզովելով զինչս եւ զստացուածս նոցա, որպէս Յետու յառաջինսն՝ զԵրիքովայն, զի մի՛ ոք իշխեսցէ առնուլ ինչ: Եւ վեց ի նոցանէն՝ զորս վարդապետս ասէին լինել չար եւ պիղծ կրօնիցն, զնոսին ձերբակալ արարեալ, գայ ժողովով ի քաղաքագիւղն որ կոչի Ջերմայ, եւ աղուեսախարանօք զդէմս նոցա դրոշմել հրամայէ, զի եղիցին այն նոցա նշան յաւիտենից՝ յայտնի եւ ճանաչելի ամենեցուն.

զի մի՝ որ տգիտաբար հաղորդեցի ընդ նոսա, այլ իբրեւ զչար գազան հալածական լիցին յամենայն մարդկանէ: Յետ այնորիկ օրինեալ զժողովուրդն՝ որ աշխատակից նմա եղեն, արձակէ ի խաղաղութիւն:

Իսկ ի գալ ամարայնոյն առաքի ի թագաւորէն դատաւոր իրաւանց աշխարհին, որում անուն էր Եղիա. որոյ հասեալ ի գաւառն Եկեղեաց, ընդ առաջ երթայ նմա ամենաչարն Վրվեռ. եւ ամբաստան լինի զմեծարգի հայրապետէն Սամուիլէ, եւ զայլ եպիսկոպոսացն որ ընդ նմա էին, եթէ՝ Զիմ տունն յաւարի տարան, եւ զգիւղն ակերեալ հրդեհ արարին: Եւ բազում գանձուց եւ ընչից պարտս ի վերայ նոցա կացուցանէր: Զոր իբրեւ լուաւ դատաւորն՝ առաւել եւս ի բարկութիւն բրդեալ, առաքէ զինուորս բերել ստիպաւ զերանելի եպիսկոպոսունսն առաջի իւր: Իսկ ի գալ զինուորացն, գրէ գլուխ եպիսկոպոսացն հրովարտակս առ վիճակաւորս եկեղեցոյ, առ երիցունս եւ առ անապատաւորս, զի առանց իրիք ինչ զմտաւ անելոյ առ նա ժողովեցին: Եւ ի հասանել համբաւոյն, որպէս թէ յԱստուծոյ տեսչութենէն ազդ լինի առ ամենեսեան. առանց յապաղանաց բազմութիւն մարդկան ի մի վայր ժողովեցան, ոչ միայն քահանայիցն, այլ առաւել աշխարհականաց՝ զորս ոչ ունիմ զհամարոյ նոցա զչափ ընդ գրով արկանել. եւ երթեալ ժողովոյն բազմութեամբ մինչեւ յեզր զետոյն Եւփրատայ, ուր Մանանադի ի նմա խառնի: Եւ լինի յայնմ ժամու եկք անձրելի. եւ ի յորդութենէ անձրելին զարթեաւ Եւփրատէս եւ գայր լի դարիւ եւ դարիւ: Իսկ զինուորքն բերեալ նաւ՝ փութացուցանէին անցուցանել զձերունի եպիսկոպոսն զՍամուիլ եւ զնորին եղբորորդին զԹեղորոս յայնկոյս յաւանն որ կոչի Կոթէր, քանզի եւ դատաւորն անդ իսկ էր. բայց ժողովուրդն բուռն հարեալ զեպիսկոպոսացն, ոչ ետուն ի ձեռս զինուորացն: Իսկ նոքա ասեն. Նախ զսոսա անցուցանենք, եւ ապա զժողովուրդդ. եւ այսու բանի հաւանեցուցեալ զնոսա, առեալ զեպիսկոպոսունսն հանդերձ նաւովն անցուցին յայնկոյս: Եւ դադարեցուցեալ զնաւն եղ ի բանտի զեպիսկոպոսն. զոր իմացեալ ժողովոյն զխորամանկութիւն նոցա, զի ոչ դարձուցին զնաւն ի նոսա՝ որպէս խոստացան բարձր ձայնիւ եւ յորդորական բարբառով զմիմեանս քաջալերէին, մեռանել անցանել ի ջուրսն, քան թէ յառաջնորդսն հաւատոյ լուտանաց բանս լսել: Եւ քանզի երեկոյացեալ էր ժամն, եւ արեգակն զցնցուղս ճառագայթից յինքն ծրարեալ ի մայրն դառնայր՝ համարձակութիւն տալով երկնակաճառ արփույն, յայնժամ դասք քահանայիցն յառաջ մատուցեալ, ո՛չ խորհրդով խաչին զջուրսն բաժանէին, այլ զնոյն ինքն զտերունական զյաղթութեան նշանն ունելով ի ձեռս՝ եւ բարձեալ ի վերայ ուսոց, քաջապինդ հաւատովք հարկանէին զբարձրակոհակ կոյտս ջուրցն, յորմէ որպէս խոտերախ ձի ի սանձից ճմլեալ տեղի տայր անցի ժողովրդեանն, ոչ որ վնասեալ յայնքան բազմութենէն եւ ոչ մի: Որք իբրեւ անցին, զգոհացողական երգսն զցայգն ամենայն Աստուծոյ նուագէին, առաջնորդ պարու իւրեանց ունելով զանարատն Մարիամ, որ է Եկեղեցի սուրբ, ունելով զթմբուկն ի ձեռին, այսինքն զհաւատոյն ճշմարտութիւն, ոչ անձայն եւ անարուեստ ի հերձուածողական գեճ ախտիցն եղեալ, այլ ջերմութեամբ ըստ Հոգւոյն սրբոյ ցամաք գոլով եւ ի հնչողական երգսն պատրաստական, որք բախեալ դաւթական կնտնտոցան՝ հնչեցուցանէին յամենեցունց լսելիս. «Օրհնեցէք զտէր, զի սքանչելիս արար» <Մաղմ. ԴԷ. 1, եւ որ զհետ սորա անկցին բանք. եւ այսու բարձրաձայնութեամբ հանէին զգիշերն ամենայն ի գլուխ յաղթան Աստուծոյ:

Իսկ դատաւորն յորժամ լուաւ զաստուածային տնտեսութիւնն եւ զիրաշս սքանչելեացն, ծանեալ թէ այցելութիւն առնէ մերոյ ազգիս տէր: Ի սաստիկ հիացմանէն ի դողման եղեալ յաղօթս ապաւինի եւ զԱստուած յօգնականութիւն կարդայ, զի Մի տգիտաբար, ասէ, խտտորեցայց յիրաւանց քոց, տէր: Եւ ի լուսանալ աւուրն, քանզի միաշաբաթ էր երթեալ յեպիսկոպոսարանն որ Փորիսն կոչի, եւ զիրաւացի դատաստանն եղեալ ի դատ եւ յիրաւունս կացուցանէ զգլխաւորս ժողովոյն. եւ հրամայեն անարժանին եւ պարտաւորելոյն Վրվեռայ գալ ի հանդէս իրաւանց: Եւ քանզի է կենդանի ինչ, զոր սեպեանս կոչեն, զորմէ ասեն թէ զամենայն գոյն փոխէ, զի յորսորդացն ապրեսցի նոյնպէս եւ նա ի գորանալ ճշմարտութեանն ետես եթէ ոչ կարէ գդել ունել, քանզի ի ծագել լուսոյն՝ սպառի իսաւարն, եւ ի յայտնել ճշմարտութեանն՝ կորնչի ստութիւնն: Եւ ապա զի՞նչ առնէ, եւ որպիսի՞ հնարս իմանայ. Հոռոմ խոստանայ լինել, եւ լինի յորդեգիրս եպիսկոպոսին՝ որոյ անուն Եպիսառատ յորջորջիր՝ կաշառով գողացեալ զմիտս նորա: Որոյ եկեալ առաջի ատենին՝ աղերսի խնդրէ զնա իւր ի շնորհս, եւ դատաւորն զնոյն կամի. քանզի եղբայր անօրինին իշխանական պատուով եւ քաջասիրտ արութեամբ յընտրելոց եւ ի ծանօթից թագաւորին էր, յորմէ յոյժ ակնածէր դատաւորն. ուստի եւ տայ զնա եպիսկոպոսին յաւանդ, որպէս եւ խնդրեաց: Իսկ զայլսն զորս եւ գտին ի նորին ընկերացն՝ մեծամեծ հարուածովք եւ գանիւ տանջեալ, հալածական արարին ակերելով գտունս նոցա. եւ ժողովն օրհնեաց զդատաւորն, եւ արձակեցան իսաղաղութեամբ:

Բայց դատաստանքն Աստուծոյ կանխեալ ի վերայ նորա, որ թեպէտ ի պատուհասից գերծաւ, այլ ի ձեռաց ամենագիտին ոչ կարաց ապրիլ. քանզի յանկարծակի վառեցաւ մարմին նորա տապով՝ որպէս դշերովդէին, եւ մատունք ձեռաց նորա չորացեալ՝ ոչ կարէին առ կերակուր նպաստաւորել մարմնոյն. այլեւ կերակուրս զոր ճաշակէր տառապանօք, մուտ կերակրոյն փակեալ էր, զներգործութիւն աղբոյն վերադարձութեամբ վճարէր մինչեւ յօր մահուան իւրոյ. յետոյ եւ մարմինն իսկ գողութեամբ ապականեցաւ: Բայց նա ոչ եկն ի զղջումն, եւ ոչ յիշեաց զիւր զառաջին բարեպաշտութիւնն. այլ նովին դիւական աղանդովն վերեցաւ՝ մինչեւ բարձաւ ի կենաց. եւ տանջանք մարմնոյն միշտ յուշ առնէին զյիշատակ գեհենին յոր տանջելոց էր:

Բայց զնոցա մծղնէ զգործն անպատշաճ համարեցաք ընդ գրով արկանել, քանզի կարի աղտեղի է. եւ զի ոչ ամենայն ոք պնդակազմ է լսելեօք, բազմաց մեղացն յիշատակ ի խողտանս ձգէ զլսօղսն, եւ ի կատարումն գործոյն իսկ ածէ. վասն այսորիկ եւ ես խոյս ետու յայնմանէ: Այլ որ յայտնի է ի նոսա, եւ մեզ ասելի է՝ այսոքիկ են: Զեկեղեցի եւ զեկեղեցոյ կարգաւորութիւն բնաւ ոչ ընդունէին. ոչ զմկրտութիւնն, եւ ոչ զմեծ եւ զսարսափելի խորհուրդ պատարագին. ոչ զխաչ եւ ոչ զկարգաւորութիւն պահոց: Այլ մեք ճշմարիտ հաւատացեալքս սրբոյ Երրորդութեանն՝ պինդ կալցուք զխոստովանութիւն անշարժ յուսոյն, զոր ուսաք ի սուրբ հարցն. եւ ի նոցա աստուածուրաց ժողովոյն ի բաց դարձուցուք զերեսս, անէծս ի վերայ նոցա առաքելով:

[ԻԴ]

Եւ արդ ընդ բազում, հեթեթանօք եւ ընդ ցնորիք անկան ազգ մարդկան, յաղագս ցոփութեան եւ անխոնարհելի մտաց՝ ապաստան եղեն ի գործս իւրեանց. հսկայս կորովիս եւ բարձրահասակս, անդիմահարս եւ անմարտնչելիս՝ աստուածորդիս իւրեանց անուանեցին: Եւ ոմանք աշտարակաւ ամրացեալք՝ անմատոյց ունելով զբարձրութիւն, ոչ կամեցան ճաշակել ի բաժակէ բարութեան տեառն, որպէս այն առաջին շինուածն անմտութեան՝ բազմաշխատն եւ դիւրակործանն. այսպէս եւ բնակիչքն Երիքովի, յաղագս ամրութեան աշտարակացն՝ ոչ համարեցան զինքեանս ընդ այլ Քանանացիսն, թէ տիրէ նոցա աջ տեառն կամ սուր ամենակալին մերձեսցի առ նոսա: Զի տէր է որ շինէ եւ քակէ, տայ զամուրս ի դողումն եւ զբարձր աշտարակս ի կործանումն. զի եւ աշտարակն որ էր ի սնարսն Լիբանանու, զոր շինեաց Դաւիթ, եւ ամրացոյց սուսերաւ եւ վահանաւ հակառակ Դամասկոսի, ոչ եղև խափան եւ դիմահար Եդերայ, որ յարեաւ սատան Սողոմոնի. զի սրբութիւնն է ամրութիւն, եւ պարիսպ ընտիր գործք աստուածպաշտութեան.

Եւ արդ դարձցուք անդրէն ի կարգն ըստ յառաջագրելոցդ. մի՛ սակաւ կամ փոքր համարել մեղս՝ որք ոչ զղջանան կամ ապաշխարեն, կամ ձգեն յինքեանս զմերձակայ եւ զսահմանակցացն զպատուհասն՝ որ ըստ յանցանացն հանդիպի. ողբալ նոճուոյն յաղագս մայրուոյն, եւ դժնկին յաղագս ձիթենուոյն: Զի ոչ եթէ ամենեքեան արժանի են մահու, ըստ տեառն հրամանին, յորոց աշտարակն ի վերայ անկաւ, այլ մերձակայիցն եւ յայլոց մեղաց ըմբռնումն, եւ հեռաւորացն խրատն եւ զգուշութիւն: Զի ոչ եթէ վաղ իմն գործեցաւ, կամ բազում ժամանակ ընդ մէջ անցեալ աղաւաղեաց զանցս աղէտիցն որ ընդ Արծն եղև. վասն զի ոչ սակաւք էին որ աչօք տեսին, եւ ոչ լսելեաց կարօտացան. զի բազում աշխարհ եւ քաղաք ա՛յն էին որ ապրեցան յայնմ հինէ. այլ ստամբակեցան ի միտս իւրեանց, եւ ամրութեամբն ապստամբեցան ո՛չ ի մարդկանէ՝ այլ յԱստուծոյ, որ տայ զբարձր աշտարակս ի կոխումն եւ զքաղաքս ամուրս ի հողաբլուրս: Ոչ իմացան եւ ոչ առին ի միտ զահ տեառն եւ զսպառնալիս որ ի նմանէ. եւ զմրուր բարկութեան եւ զսրտմտութեան՝ որ ի նմանէ խոնարհի յարբումն մեղաւորաց, սպառեալ համարեցան. մանաւանդ ամուրն Անի եւ որ շուրջ զնովաւ դստերք իւր՝ առաւել յամբարտաւանութիւն կրթեալ՝ ընդդէմ երկնից կայթս՝ հարկանէին. մինչև շարժեաց Աստուած զթագաւորն Պարսից փոխանակ ինքեանն՝ տեսանել թէ զի՛նչ գործի ի նմա: Եղև գործ պատերազմի յերկիրս Հայոց ընդարձակեցուցանել զբնակութիւնս իւրեանց, եւ տիրել ի վերայ սահմանի այլոյ թագաւորութեան. եւ էր թուականիս մերոյ ամբ հինգհարիւր երեքտասան.

Արդ եկեալ հասանէր թագաւորն բազում բիրուք եւ անթիւ սպառազինօք. մտեալ յաշխարհս մեր՝ ահ եւ երկիրդ հասուցանէր հեռաւորաց եւ մերձաւորաց. կոխէր, տապալէր զաշխարհս բազումս, մինչև եհաս ի քաղաք՝ որ զմեղս իւր ի կատարումն լրիւ իւրով ունէր: Կանգնեաց զխորանն իւր ընդդէմ քաղաքին Անուոյ, եւ տարածեաց զբանակս իւր ընդ լայնութիւն երկրին: Զանայր, հնարէր՝ զի զդուռն երկաթի եւ զնիզս պղնձի ի բաց իլէսցէ, որ կայր ընդդէմ թագաւորութեանն իւրոյ. եւ անյոյս լեալ յաղագս ամրութեանն՝ թէպէտ եւ զմարտն սաստկացուցանէր, կամէր չուել: Եւ զայն ոչ զհտացեալ թէ էարկ տէր ի մէջ պահապանացն եւ իշխանացն երկպառակութիւն եւ անմիաբանութիւն, ամբոխումն եւ բաժանումն. եւ անդէն թողեալ զգործ պատերազմին՝ ի փախուստ դարձան, եւ խուճապեալք յերկիրդէն՝ ոչ որ յազգայինսն կամ ի կարեւոր բարեկամսն հայեցաւ, այլ իւրաքանչիւր որ ահիւ ըմբռնեալ: Եւ տեսեալ զայս սպառազէն զօրացն՝ որ արտաքոյ մարտնչէին, հանդէպ ինքեանց ի

վերայ պարսպին ճանապարհ առնէին, եւ իբրեւ զկուտակումն ալեաց ծովու ի ծոց քաղաքին հեղուին, եւ զպարսկական սուրն ի գործ արկեալ, ո՛չ ումեք խնայէին: Իսկ բազմութիւն արանց եւ կանանց յապարանս թագաւորացն դիմեալ՝ իբր թէ կարիցեն ապրել, եւ այլքն ճողոպրեալ յամուրն որ Ներքի բերդ կոչի: Իսկ որ ի մէջ քաղաքին ամրացեալ էին, իբրեւ գիտացին թշնամիքն թէ անպատրաստ են, ե ոչ գոյ ի նոսա այր պատերազմօղ կամ կերակուր եւ ըմպելի, վաղվաղակի շուրջ պատեալ եւ շտապ տագնապի հասուցանէին, մինչեւ յակամայ արտաքս հանին:

Անդ էր տեսանել զվիշտս եւ զտագնապս իւրաքանչիւր հասակի. զի ի գրկաց մարցն յափշտակեալ լինէին մանկունք անողորմաբար զքարի հարեալ, եւ մարքն արեամբ եւ արտասուօք զմանկունս իւրեանց թանային. զհայր եւ զորդի մի սուր խողխողէր. զի ծերք եւ երիտասարդք, քահանայք եւ սարկաւագունք զմի սրոյ ճաշակ մահու ընկալան. զի լցաւ քաղաքն լի ծայրիւ եւ ծայրիւ, եւ ճանապարհ էր մարմին սպանելոցն. զի ի բազմութենէ կոտորելոցն եւ յանթուելի դիականցն՝ վտակն մեծ, որ անցանէ առ քաղաքան, ներկանէր արեամբ. եւ գազանք վայրի եւ ընտանի՝ եղեն զերեզման դիականցն. վասն զի ոչ գոյր որ թաղէր եւ հարկաւոր հողովն ծածկէր զխողխողեալսն: Այլ եւ ի ճարպոյ անիրաւութեան ի նմա գործելոցն տոչորեցաւ բարձրաշէն եւ գեղեցկայարմար ապարանքն, եւ եղեւ ամենայն բնակութիւնն իբրեւ հողաբլուր. եւ վաշխն եւ նենգութիւնն որ ի նմա՝ խափանեցաւ:

Այս է բաժին անիրաւ քաղաքաց, որ շինեն զինքեանս արեամբ օտարաց, եւ ի քրտանց տնանկաց փարթամանան, եւ ի վաշխից եւ յանիրաւութեանց զտունս իւրեանց ամրացուցանեն. եւ ինքեանք զմիտս իւրեանց անողորմ ունելով առ աղքատս եւ տնանկս՝ միայն հեշտութեան եւ փափկութեան սպասեն, եւ ի գործոց աղտեղութեան ո՛չ խորշին, այլ միայն արբեալ լինին ի ցանկութեանցն որ զնոսա ըմբռնեալ ունի: Եւ արդ զի՞նչ լինի նոցա ի հասանել բարկութեան տեառն. սպառին եւ պակասին որպէս մում յերեսաց հրոյ, եթէ թագաւոր իցէ եւ եթէ իշխան, որպէս ծանեաք ի գրելոցս: Բայց թագաւորն Պարսից բազում գաւառաց տիրեալ եւ անթիւ աւարաւ դարձաւ յաշխարհն իւր:

[ԻԵ]

Եւ արդ ո՛չ է պարտ անհաս եւ անձեռնարկելի իրաց պատմօղ լինել, կամ ընդ գրով արկանել, զորոց ոչ այլոց աշխատութիւն տուեալ է մեզ, եւ ոչ յումեքէ պահանջեցաւ ի մէնջ, եւ ոչ մեք կարօղ եմք ձեռն արկանել. վասն այնորիկ բազում ինչ հարկաւոր պատմութեանց որ ընդ սոքօք են՝ անտես արարաք, այլոց թողլով ճարտարաց եւ հարուստ մտաց, զի թերեւս պահանջեցէ որ ի նոցանէ. եւ այսու նախանձ արկից կարողացն. բայց տուգանք ոչ սակաւ համարեցաք՝ զանց առնել զերկուց թագաւորացն զհանդէս պատերազմի. այլ փոքր բանիւ զմեծամեծ իրս վճարեցուք:

Բայց թագաւորն Դիոգէն որ էր վաթսներորդ ի մեծէն Կոստանդիանոսէ՝ ըստ համարոյ թագաւորացն, փոքր ինչ աւելի կամ նուազ, իբրեւ ետես զի թագաւորն Պարսից ոչ սակաւ աշխարհ հատուած արար ի յիւրմէ թագաւորութենէն, եւ զկողմնակալսն Յունաց փախստական արար, եւ ինքն մեծաւ աւարաւ եւ զերութեամբ դարձաւ յաշխարհ իւր. ապա եւ թագաւորն Յունաց զկնի տասն ամաց գործ պատերազմի յանձն առնոյր ըստ նախանձու եւ արիական բնութեանն. զի մի՛

անարի եւ վատ երեւեցի, եւ զկնի ինքեան վատ յիշատակ թողցէ: Խրոխտալով եւ մեծաւ ցասամբ իբրեւ ի վերայ ցամաքի ընդ ծով անցանէր, եւ զետեղեալ յաշխարհն Բիւթանացոց, անհուն բազմութիւն յինքն կուտէր: Ջի դեռ ունէր զլայն եւ զընդարձակ թագաւորութեանն զսահմանն, ի հովտացն Փիւնիկեցոց՝ ուր է մեծն Անտիոք, մինչեւ յամուրն Վասն, եւ զամենայն երկիրն Ռշտունեաց յանդիման Հերայ: Իբրեւ ետես զայսքան բազմութիւն զօրաց ի մի վայր ժողովեալ, ամբարտաւանեալ հպարտացաւ ի միտս իւր չյաղթիլ յերկրածին թագաւորաց, եւ ոչ զբան մարգարէին ածէր զմտաւ, թէ ոչ բազմութիւն զօրաց կարիցեն ապրեցուցանել զթագաւորն, եւ ոչ զհսկայ՝ զօրութիւն իւր. այլ աջ եւ բազուկ ամենակալին.

Արդ խորհուրդ իմն անվայելուչ ի միտ արկանէր, եւ բազում զօրս ի ձեռն սպարապետաց ընդ այլ ճանապարհ արձակէր. եւ ինքն բազում ամբոխիւ յարեւելս ճանապարհ կալեալ գայր, հասանէր ի մեծ քաղաքն Թէոդուպօլիս. եւ անդ զայրուծի կազմէր: Չարաչար են մեղք, եւ գորդեգրութիւն եւ զիմաստութիւն մերկացուցանէ ի գործելեաց. բայց առաւել եւս ամբարտաւանութիւնն, որով վարին իշխանք եւ թագաւորք, եւ ոչ հաւանին յիշատակաւ առաջին ամբարտաւանիցն եղծելոցն. զի նոյն ախտս այս չարութեան՝ ապականիչ է ամենեցուն որ կրեն զսա. զի ոչ եթէ այլ ոք դիմակաց է ամբարտաւանին, այլ Աստուած է հակառակ՝ ըստ առակողին: Վասն որոյ ոչ ետ թոյլ զօրացն հանգիստ առնուլ մինչեւ զայցեն ժողովեացին ի նա ա՛յլ բազմութիւնքն, եւ զիրեարս յորդորեացն ի քաջութիւն եւ յարութիւն եւ լինիցին մեծ բանակ՝ թշնամեացն սոսկալի, այլ իւրովքն կամեցաւ զգործ պատերազմին յաջողել: Վաղվաղակի ուր թագաւորն Պարսից բանակեալ էր, անդր հասանէր առ սահմանօքն Մանազկերտ գաւառի. եւ անդ զիւր արքայական խորանն հարկանէր յանդիման Պարսից գնդին, եւ շուրջ զիւրեաւ ամրացուցանէր, եւ օր պատերազմի սահմանէր.

Բայց թագաւորն Պարսից խորամանկութեամբ առ երկիրի զպատերազմելն խնդրէր. զի մի՛ ցրուեալ զօրացն եկեալ՝ զթագաւորն ամրացուցեն, եւ անմարտնչելի նմա ճակատն լինիցի: Լաւ համարէր երկու մասին քան թէ երիցն ընդդէմ կալ. շտապ տագնապի յարուցանէր, մինչեւ անդէն ակամայ յունական ճակատն կազմէր ընդդէմ կազմ ճակատուն Պարսից: Եւ իբրեւ խրոխտալով առ իրեարս յարձակէին, եւ պատերազմական հանդիսի ընդ միմեանս բաղխէին, եւ դեռեւս ոչ երեւէր եւ ոչ միոյ գնդի պարտութիւն. անդէն վաղվաղակի մեծ գունդ մի՝ առ որս չիք ի նոսա աստուածպաշտութիւն, ապստամբեալ ի թագաւորէն Յունաց՝ ի կողմ թշնամեացն յաւելուին: Վասն որոյ բազում բեկումն զօրացն եղեւ. եւ յայնմ հետէ յապաղանօք եւ ոչ քաջութեամբ ի դասն մատչէին, եւ զՊարսիկսն գրգռեալ՝ ժիր եւ անմարտնչելիս կազմէին: Բայց թագաւորն Յունաց անպատճառ եւ անտեղեակ լի ցասամբ կայր ընդ զօրս Հայոց եւ ընդ ազգն, եւ ընդ ակամբ հայէր ի նոսա. բայց իբրեւ ետես միամտութեամբ զպատերազմն եւ զքաջ արանցն զնահատակութիւնն, որ ոչ զանգիտէին ի կորովի աղեղնաւորացն Պարսից, այլ արութեամբ ընդդէմ կային հանդիսին, եւ ոչ զթիկունս դարձուցանէին. թէպէտեւ բազումք ի սիրոյ թագաւորին բաժանեցան, սակայն միամտութեամբ նոքա զմահ յանձն առին. զի եւ զկնի մահու՝ միամտութեամբ քաջութեան վայելուչ յիշատակ թողցի. ապա սերս անդէպս ցուցանէր, եւ պարզեւս անձեռնարկելիս խոստանայր.

Անդ ի վեր հայեցեալ թագաւորն՝ յորում բազմեալն էր, եւ նկատեալ հայէր առ ախոյանսն. եւ տեսեալ յիւրոց զօրացն խուճապեալ եւ ի փախուստ դարձեալ, անդ եւ

անդր վաղվադակի գապառագինի եւ զինուորի ձեւ գգեցեալ, եւ իբրեւ զփայլակն հասաներ ի ճակատ մարտին: Եւ ի քաջ արանցն Պարսից բազումս դիաթաւալ կացուցանէր, եւ շտապ տագնապի զօրացն առնէր: Այլ զայն ոչ իմանայր թէ զօրավար զօրացն տեսնոն ոչ էր ընդ նմա, որ Յեսուայ երեւեցաւ եւ տայր զյաղթութիւնն. եւ ոչ էլ տէր ընդ զօրս մեր զինու եւ վահանաւ, եւ ոչ եհան սուր ընդդէմ թշնամեացն եւ արգել. եւ ոչ տէր զօրութեանց ընդ մէջ իւր ածաւ, եւ ոչ եղջիւր փրկութեան եւ յուսոյ եղեւ մեզ տէր: Այլ յինքն ամփոփեալ զօրութիւն իւր ի մէնջ, եւ մատնեաց զմեզ ի ձեռս թշնամեաց մերոց եւ ի նախատինս դրացեաց մերոց. եւ իբրեւ զոչխար ի զենումն ետ: Աղեղունք մեր փշրեցան, եւ զէնք մեր խորտակեցան. զօրականք մեր տկարացան եւ լքան. զի եքարձ տէր զօրութիւն իւր եւ զսիրտ քաջութեան ի զօրականաց եւ յիշխանաց մերոց. առ զսուսեր եւ զկարողութիւն ի նոցանէ՝ եւ ետ թշնամեացն, յաղագս անպատշաճ վարուց նոցա.

Արդ զայն աշխարհակալ եւ զմեծ աթոռոյ տէր, իբրեւ զստրուկ մի անարի մեղացն՝ ձերբակալ արարեալ՝ առաջի թագաւորին Պարսից կացուցանէին. այլ Աստուած՝ որ հարկանէ եւ բժշկէ, որոյ անբաւ է քաղցրութիւն մարդասիրութեանն, եւ ոչ ի սպառ ի վայր հարկանէ զոր խրատէն, այլ սակաւ փորձութեամբ ներէ՝ զի գիտասցուք մեք զմեր տկարութիւնս, ինայեաց եւ մեծարեաց զիրոյ պատուանդանի աթոռոյ զտէրն, եւ արկ ի սիրտ գազանամիտ թագաւորին Պարսից զսէր եւ զխնամ իբրեւ ի վերայ եղբօր սիրելւոյ. բազում դիւրութեամբ եւ խնամով արձակեաց զնա.

Եւ արդ զոր Աստուած ազատեալ ի ձեռանէ այլազգւոյն կորգեալ եհան, որ իւրքն էին՝ նենգութեամբ եւ խայտառականօք խաւարեցուցին զլուսարանս նորա եւ սպանին, եւ անջնջելի արին ի վերայ այնմ թագաւորութեանն հեղին: Յայնմ հետէ բարձաւ զօրութիւն յիշխանաց եւ ի զինուորաց, եւ ոչ տուաւ յաղթութիւն այնմ թագաւորութեան. եւ իշխանք նենգութեամբ եւ մախանօք առ իրեարս կային, եւ զդատաստանաց իրաւունս բարձին. միայն զաշխարհն աւերէին եւ ոչ փրկութիւն գործէին: Մինչեւ բարկացեալ սրտմտութեամբ տէր՝ հրաւիրեաց զազգս բազումս ի վրէժխնդրութիւն ինքեանց, ի Լուսնալէրանց եւ ի մեծէ գետոյն որ անցանէ ի հիւսիսակողմն Հնդկաց, այլալեզու եւ չար ազգաց գալ հեղուլ իբրեւ զջուրս բազումս ի վերայ աշխարհաց մերոց, արկանել զհիմունս իւրեանց առ եզերք ծովուն Ովկիանոսի, եւ կանգնել զխորանս իւրեանց յանդիման քաղաքին մեծի. եւ լնուլ զամենայն աշխարհս արեամբ եւ դիակամբք, եւ բառնալ զկարգս եւ զկրօնս քրիստոնէութեան.

Բայց իբրեւ ետես թագաւորն Պարսից Ալբասլան զայնքան յաղթութիւն՝ որ ի ձեռն իւր եղեւ, եւ զաջողակ երից պատերազմացն, զի զառաջինն թէպէտ եւ անառ մնաց Մանազկերտ՝ սակայն բազում աշխարհ սրով եւ զերութեամբ տապալեաց. եւ երկրորդն զԱնի խողխողմամբ սրոյ եւ հրակիզութեամբ ամայի եւ անապատ արար. վասն այնորիկ աներկիւղ եւ խրոխտ մտօք գայ ընդ առաջ թագաւորին Յունաց: Եւ ուխտ եղեալ ի մտի, եթէ ի բուռն արկանի՝ սիրով եւ պատուով արձակեմ զնա յիւր թագաւորութիւնն: Եւ երդմամբ դաշինք հաստատեալ, զի խաղաղութիւն եղիցի ընդ Պարսից թագաւորութիւնս եւ ընդ Յունաց: Բայց իբրեւ եղեւ բարձր ի գլուխ եւ յայսմ պատերազմիս, եւ զոր ինչ կամերն եղեւ եւ ի գլուխ եհաս. եւ յորմէ դողայրն եւ զարհուրէրն՝ կապանօք առաջի իւր յոտին կացուցեալ կայր իբրեւ զմի ի ծառայից իւրոց. յայնժամ ապա յիշեաց զդաշինսն զոր եղ ընդ Աստուծոյ, եւ յարուցեալ նստոյց

զնա ընդ աջմէ իւրմէ. եւ իբրեւ զբարեկամ հաւատարիմ մեծարեաց զնա, եւ ուխտ եղ ընդ նմա, թէ՛ Յայսմ հետէ մի՛ եղիցի ընդ իս եւ ընդ քեզ խոովութիւն. այլ խաղաղութեամբ զթագաւորութիւն քո ունիցիս, եւ մեք զպարսկական տէրութիւնս. բայց զոր առի պատերազմաւ՝ ինձ լիցի, եւ այլ մի՛ արշաւեսցուք յաշխարհս ձեր: Եւ արձակեաց զնա մեծաւ պատուով: Ջկնի այսր իբրեւ ետես եթէ դաւաճանութեամբ յիրոց նախարարացն ըմբռնեալ եղեւ, եւ յաչիցն զրկեցին, եւ ոչ եհաս ի թագաւորութիւնն, այլ չարչարանօք մեռաւ, լի եղեւ խոովութեամբ եւ ցասմամբ, կամէր զսիրելւոյն հատուցանել, եւ անդէն ժամանեաց նմա մահ, եւ ել յաշխարհէս զկնի ամենայն երկրածնաց, ուր ի միասին են թագաւորք եւ տնանկք:

[Բան ...]

Կարելոր համարեցայ առ սիրելի եղբայրս մեր գրով յիշեցուցանել վասն գիտութեան ծանուցելոց իրաց, որպէս սկիզբն եղեւ բանիցս ճառել զԱստուծոյ նախագիտութիւնն, զանբաւութիւնն՝ սակաւ բանիւք: Թէ որպէս արագաքայլ եւ աշխարհահայեաց գեղեցիկ եւ լուսաւոր տարրն՝ զի մինչդեռ էր կատարելապէս լուսով, եւ զմիջակն ունէր ճանապարհի ընթացս, երագընթաց շարժմամբ ընդ ճանապարհն ձեպէր ի կիսագունդն անստուեր, զերկիր ընդ ինքեամբ ունելով, բազմաժամանակեայ մեղաց նիւթեալ լայնատարած պատմուճան, արկեալ զնա ինքեան: Եւ այնպէս թանձր պարուրեալ շուրջ զնովաւ, որ զանհնարին փայլումն ճառագայթիցն արգել. եւ որ ոչ է ական համարձակ տեսանելի՝ նուաստագոյն քան զաստեղս երեւեալ, միայն բոլորն երեւեր: Որ ցուցանէր ինքեամբ օրինակաւ՝ զանստուեր եւ լուսաւոր կարգս եկեղեցւոյ խաւարաւ փակեալ. եւ զպայծառութիւն ոգւոց եւ զճառագայթս ճանապարհի առաքինութեան, անտեսանելի եւ աղջամղջին եղեալ: Ջի յայնմ հետէ՝ զոր յառաջագոյն ասացի, յորում էր թուականն Հայոց չորեքհարիւր ութսուն եւ երկու, մինչեւ ցայժմ՝ ուխտ սրբութեան եւ կարգ եկեղեցւոյ քայքայեալ ապականեցան: Եւ ոչ համբաւ խաղաղութեան կամ աւետիս բարեաց լուսք. եւ ոչ մի արձան յաղթութեան կանգնեցաւ՝ ոչ թագաւորաց եւ ոչ իշխանաց: Եւ ոչ այդ միայն, նաեւ ոչ մարթացին կրօնաւորք զդիմի հարկանել պատերազմասէր դիւին. այլ տկարացեալ եւ անզօր եղեալ, անժուժկալ եւ կամակոր՝ ընդ ձեռամբ թշնամեացն անկեալ, խոովութեամբ եւ բարկութեամբ լի եւ պատարուն եղեւ երկիր: Ջի ոտն առ ոտին եղեւ ճշմարիտ մարգարէութիւն խաւարումն նորա. զի յայնմ հետէ յարձակեցան թշնամիք ի վերայ մեր, եւ զգեցուցին մեզ հանդերձ սգոյ եւ տրտմութեան, եւ բարձաւ ուրախութիւն յաշխարհէ:

Արդ իբրեւ այնպիսի աղետք տարակուսանաց եւ աշխարհահեծ երկունք տարածեցաւ ի վերայ ամենայն երկրի, եւ ել հուր հարաւային եւ եկեզ զամուրս բարձունս, եւ զաշտարակս անմատոյցս իբրեւ զմոմ հալեալ սպառեաց, պակասեալ նուազեցան թագաւորք եւ իշխանք, եւ յոյս ակնկալութեան ապաստանի բարձաւ ի մէնջ: Այլ տարածեցաւ առհասարակ ի վերայ մեր բարկութիւն սրտմտութեան տեսառն. զի քակեցան տունք աղօթից, եւ օծեալ իւղով սրբութեան քարինք՝ հիմն ապարանից այլազգեաց արկան. եւ պաշտօն սրբութեան բարձաւ ի միջոյ, եւ եղաք յայպն եւ ի նախատ հեթանոսաց. եւ մաշեցաք եւ կորացաք, եւ յերկիր կցեցան մեջք մեր. եւ եղաք իբրեւ զոսկերս ցամաքեալս, յորում ոչ գոյր յոյս շնչոյ կամ կենդանութեան. եւ յանցանք հարցն մերոց ի մեզ լցեալ կատարեցաւ, խնդրել ի մէնջ զպարտիս վրիժուց նախնեացն մերոց: Եօթնապատիկ հատուցումն ի ծոց մեր ընկալաք. վասն զի անուն

քրիստոնէութեան ի նախատինք եւ յայսն կատականաց համարեալ լինէր: Զի իրաւունք եւ դատաստան բարձաւ ի մէնջ, եւ արտասուաց եւ հառաչանաց մերոց տեղի ո՛չ գոյր. զի բարեպաշտութիւն նոցա յայն էր՝ զրկելն եւ կողոպտելն եւ սպանանելն զմեզ: Զար թուէր նոցա հարկաւոր զգեստն որ զխայտառակութիւնս մեր ծածկէր, այլ յորժամ տեսանէին զմեզ մերկս եւ ծանակս՝ այնու առաւել ուրախանային. զի ի բազում վշտացն՝ որ պատահէր մեզ, երիթացեալս եւ խռուացեալս իբրեւ ստուեր շրջեաք ի վերայ երկրի դողալով եւ զարհուրելով. կերակուր մեր անգօր, եւ ըմպելի դառն յերկիրէ եւ ի սպառնալեաց տերանց մերոց. վասն զի ոչ համարէին թէ գոյ մեր Աստուած յերկինս, եւ կամ աղօթք մեր եւ պաղատանք առ նա հասցեն: Զի կամեցաւ տէր այնպիսի խոշտանկանօք լլկել զմեզ, եւ հալածել եւ չարչարել, եւ զամենայն հասակ արկանել ընդ տանջանօք. արտաքսել եւ մերժել զմեզ յերեսաց իւրոց, որպէս պատժապարտս եւ յանցաւորս. ցրուել եւ հեռացուցանել զմեզ ընդ ազգս օտարս, զի թերեւս կասեցէ զստամբակ եւ զանհնազանդ միտս մեր եւ զխստերախի, արկանել զմեզ ի ներքոյ իւրատու գաւազանին իւրոյ իբրեւ զԻսրայէլ յաւուրսն Եղիայի, եւ զՍամարիա յաւուրսն Եղիսէի: Վասն զի գոյր առ նոսա մասն յուսոյ, զթագաւորացն եւ զհշխանացն վերակացութիւն, եւ որ քան զամենայն վերագոյն՝ զշնորհալից եւ զուրախարար բան մարգարէիցն, որ այսու զօրանային՝ եւ ընդդէմ կարէին կալ նեղութեան փորձութեանցն, զոր ընդունէին ի տեսոնէ: Իսկ մերս ծանրագոյն եւ առաւելագոյն է քան զամենեսեան, անթագաւոր եւ անիշխան. անտերունչ եւ անվերակացու՝ ըստ հոգւոյ եւ ըստ մարմնոյ, եւ ոչ գոյ մի տեղի ապաստանի գտանել մեզ. այլ նուաղեալ եւ հնազանդեալ ենք ի ներքոյ թագաւորութեան հեթանոսաց կալ, եւ զսաստիկ հարուած գաւազանի նոցա օր ըստ օրէ ընդունել. զի որով ոչ ծառայեցաք տեսոն՝ ծառայեսցուք այլազգեաց, եւ որով քամահեցաք զերկիր տեսոն, երկիրդիւ սոցա տազնապեսցուք օր ըստ օրէ. եւ վասն զի զպաշտօն տեսոն պղերգութեամբ մատուցաք, պաշտեսցուք եւ սպասաւորեսցուք սոցա ի տուէ եւ ի գիշերի: Զի ո՛չ էթ ըստ յանցանաց մերոց իւրատեաց զմեզ, այլ գթութեամբ եւ ողորմութեամբ արկ զմեզ ի բովս իւրատու յաղագս զգաստացուցանելոյ զմեզ եւ պիտանիս առնելոյ:

Զի էթէ դիցես զմեղս մեր ի կշիռս, ծանրագոյն է քան զիւրատ մեր՝ զոր ընկալաք ի քէն, եւ թեթեւագոյն պատուհաս քո քան զպարտիս մեր. զամենայն զքօսանս տանջանաց ա՛րկ ի վերայ մեր, այլ յերեսաց քոց մի՛ զմեզ մերժեր, տէր. եւ զամենայն ալիս փորձութեան յարո՛ ի վերայ մեր, այլ ի սիրոյ քո մի՛ մերժեսցես զմեզ, տէր: Լա՛ւ է անկանել ի ձեռս քո եւ ընդունել ի քէն իւրատ եւ պատուհաս, քան թէ ի բաց կալ ի քէն անիւրատաբար. լաւ է մերձենալ առ ի քեզ չարչարանօք եւ նեղութեամբ, քան թէ հեռանալ ի քէն եւ կեալ անդորրութեամբ եւ դիւրութեամբ: Շատ է մեզ այս՝ զի անուն սուրբ քո կոչեցեալ է ի վերայ մեր, համարելով զմեզ քեղ ի ժառանգութիւն, ստանալ զմեզ քեզ ժողովուրդ նորոյ ուխտիս պատուական արեամբ: Արդ մի՛ թողուր զմեզ ի ձեռանէ քումմէ վասն արարչական կամաց քոց, զի մի՛ ի սպառ չարչարիցիմք ի հեթանոսաց յատելեաց քոց. զի այս ամենայն եւ առաւելագոյն քան զգիր մատենիս եկն ի վերայ մեր վասն մեղաց մերոց:

Եւ արդ շատ համարեցաք զամենայն ծփանս ալեկոծութեան գրել, որ եղեւ յաւուրս մեր. եւ մասնաւորս բաժանել, որ ինչ հանդիպիր յանցնիւր տեղեաց, աշխարհաց եւ քաղաքաց, զոր ինչ կրեցաք ի հեթանոսաց: Զի ոչ մի օր, կամ միոյ ժամանակի հանդիպեցաք անդորրութեան կամ դիւրութեան. այլ ամենայն ժամանակ աւուրց

մերոց լի եղև խոովութեամբ եւ նեղութեամբ. եւ օր ըստ օրէ յաւելոյր եւս ի չարչարանսն եւ ի տառապանսն: Եւ ոչ ոք ի նոցանէ բարեմիտ եղև առ մեզ, թէպէտ եւ բազում ամօք բնակեցան առ մեզ. ոչ արգելաւ սրտմտութիւն նոցա որպէս իժի, եւ ոչ եղև յագումն ազահութեան նոցա իբրեւ հրոյ. զի ամենայն խորհուրդք նոցա որ վասն մեր. ի չարութեան են, եւ բանք նոցա լի նենգութեամբ: Վասն զի ամենայն առաւօտու նորագոյն սկիզբն չարեաց առնէին. զի այն էր խորհուրդ նոցա ամենեցուն՝ մաշել եւ սպառել զմեզ իբրեւ զհնացեալ ձորձս, եւ բառնալ զյիշատակս մեր ի միջոյ իւրեանց, զի բնաւ մի՛ հայեցին եւ տեսցեն զմեզ կենդանիս. այլ եղիցին զերեզմանք մեր անհետ ի ներքոյ ոտից նոցա.

Վասն այնորիկ կարօտացաք հին ժամանակագրացն պատմութեան, զի ըստ պատշաճի եւ յարմարական բանիւք իւրեանց դրոշմեսցեն զայս զիր մատենի, զներկայից եւ զանցելոց զհանդիպումն անսխալապէս ի մի հաւաքելով որ ինչ եղևն, թողլով զկնի իւրեանց յիշատակս իրացն՝ որ եղևն, որպէս ցուցանէ առաջնոցն պատմագրութիւնն: Իսկ որ աստ յայսմ մատենիս գրեցան՝ ո՛չ լիով, այլ միայն զսկիզբն իրացն որ եղև եւ անց ընդ մեզ, զի ոչ զկատարումն իրացն կարացաք բովանդակ զմտաւ ածել կամ գրել. բայց զայս ամենայն յաղագս այնորիկ եղաք, զի ընթերցջիք եւ գիտասջիք, եթէ մեղքն եղև այս ամենայնի պատճառ որ էանց ընդ մեզ: Զի հայեցեալ ընդ մեզ՝ զարհուրեսջիք երկնչել յերեսաց տեառն, եւ դողալ յահէ՛ զօրութեան նորա. կանխել յառաջագոյն խոստովանութեամբ եւ ապաշխարութեամբ՝ վաղ ժամանել քան զշարժել պատուհասին, եւ ընդդէմ կալ.

.....